

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА

**ЕРЛІ ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ
ҰРЫС-КЕРІС ЖАҒДАЙЫНДА
ӨЗДЕРІН ҰСТАУ МОДЕЛІ**

«Ерлі-зайыптылардың ұрыс-керіс жағдайында өздерін ұстау моделі» тақырыбындағы әлеуметтанулық зерттеу қорытындысы бойынша талдамалық баяндама/Нұр-Сұлтан қ.: «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ, 2022 ж. – 130 б.

«Ерлі-зайыптылардың ұрыс-керіс жағдайында өздерін ұстау моделі» әлеуметтанулық зерттеуі Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің тапсырысы бойынша жүргізілді. Зерттеудің эмпирикалық негізін некеде тұрған Қазақстан Республикасының азаматтары арасында, сондай-ақ отбасылық қатынастар мен отбасылық ұрыс-керіс саласындағы сарапшылар арасында жүргізілген терең сұхбат деректері құрады. Зерттеу отбасының өмірлік циклінің негізгі кезеңдерін (сатыларын) және олардың психологиялық мазмұнын, некедегі дағдарыстық жағдайлардың негізгі кезеңдерін және ұрыс-керіс жағдайындағы ерлі-зайыптылардың мінез-құлық үлгілерін зерттеуге, сондай-ақ отбасылық саясат саласындағы ұсыныстарды әзірлеуге бағытталған.

Мемлекеттік отбасылық саясат саласындағы мемлекеттік құрылымдар мен ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар, қалың жұртшылық, зерттеушілер, осы тақырып бойынша жұмыс істейтін мамандар және барлық мүдделі тараптарға ұсынылады.

МАЗМҰНЫ

ЗЕРТТЕУ БАҒДАРЛАМАСЫ	4
ОТБАСЫНЫҢ ӨМІРЛІК ЦИКЛІНІҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ (САТЫЛАРЫ) ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАЗМҰНЫ	6
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӨМІРЛІК ЦИКЛІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	24
КЕЙІНГІ БІРНЕШЕ ОНЖЫЛДЫҚТАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӨМІРЛІК ЦИКЛІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР	32
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАРДАҒЫ НЕГІЗГІ ДАҒДАРЫСТАР МЕН ДАҒДАРЫСТЫҚ КЕЗЕҢДЕР	35
ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ ҰРЫС-КЕРІС ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ҮЛГІЛЕРІ	40
ҚОРЫТЫНДЫ	53
ҰСЫНЫМДАР	57
ҚОСЫМША	61

ЗЕРТТЕУ БАҒДАРЛАМАСЫ

1. Әдіснамалық бөлігі

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері

Бұл зерттеудің мақсаты – қазақстандық отбасылардағы ұрыс-керіс жағдайларында ерлі-зайыптылардың мінез-құлық үлгілерін зерттеу.

Мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай негізгі *зерттеу міндеттерін* шешу көзделді:

- отбасының өмірлік циклінің негізгі кезеңдерін (сатыларын) және олардың психологиялық мазмұнын талдау;
- некедегі дағдарыстық жағдайлардың негізгі кезеңдерін анықтау және талдау;
- әлеуметтанулық зерттеу жүргізу, ерлі-зайыптылардың ұрыс-керіс жағдайларындағы мінез-құлық үлгілерін анықтау және ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу объектісі және мәні

Зерттеу объектісі:

• кемінде 1 жыл ресми некеде тұрып жатқан (АХАТ органдарында тіркелген) ерлер мен әйелдер.

Зерттеу мәні:

• неке қатынастарының әртүрлі кезеңдеріндегі неке жанжалдарының негіздері.

Зерттеу географиясы

Елдің кем дегенде 4 (төрт) өңірі.

2. Әдістемелік бөлігі

Ақпарат жинау әдісі

Ақпаратты жинау әдісі ретінде тереңдетілген сұхбат таңдалды. Өткізу формасы: информантпен жеке сұхбат.

Тереңдетілген сұхбат жүргізу үшін сарапшыларға* және ресми некеде кем дегенде 1 жыл тұрып жатқан информанттарға* арналған гайд әзірленді.

* *ҚОСЫМШАНЫ* қараңыз

Іріктемелі жиынтық көлемі

Барлығы 40 (қырық) тереңдетілген сұхбат жүргізілді:

- Сарапшылармен 12 (он екі) сұхбат;
- Кемінде 1 жыл некеде тұрып жатқан ерлерге/әйелдерге 28 (жиырма сегіз) сұхбат (1-кестені қараңыз).

1-кесте. Сарапшылар мен информанттарды өңірлер бойынша бөлу

Қалалар	Сарапшылар саны	Ресми некедегі ерлер/әйелдер саны*
Нұр-Сұлтан	3 респондент (2 психолог + 1 медиатор)	5 респондент Еркек, некеде 6 жыл, 3 бала Әйел, некеде 6 жыл, 3 бала Әйел, некеде 9 жыл, балалары жоқ Еркек, некеде 10 жыл, 2 бала Еркек, некеде 12 жыл, 2 бала
Алматы	3 респондент (1 психолог + 2 медиатор)	
Шымкент		4 респондент Еркек, некеде 5 жыл, 2 бала Әйел, некеде 7 жыл, балалары жоқ Еркек, некеде 8 жыл, 2 бала Әйел, некеде 17 жыл, 4 бала
Ақтөбе		5 респондент Еркек, некеде 1 жыл 6 ай, балалары жоқ Әйел, некеде 5 жыл, 2 бала Әйел, некеде 10 жыл, балалары жоқ Еркек, некеде 11 жыл, 3 бала Еркек, некеде 12 жыл, 3 бала
Павлодар		7 респондент Еркек, некеде 3 жыл, 1 бала Әйел, некеде 3 жыл, 2 бала Еркек, некеде 6 жыл, 1 бала Әйел, некеде 9 жыл, 1 бала Әйел, некеде 12 жыл, 2 бала Еркек, некеде 13 жыл, 3 бала Еркек, некеде 19 жыл, 1 бала
Өскемен		7 респондент Еркек, некеде 1,5 жыл, балалары жоқ Еркек, некеде 1,5 жыл, балалары жоқ Әйел, некеде 9 жыл, 1 бала Әйел, некеде 9 жыл, 3 бала Еркек, некеде 10 жыл, 2 бала Еркек, некеде 13 жыл, балалары жоқ Әйел, некеде 13 жыл, балалары жоқ
Семей	3 респондент (1 психолог + 2 медиатор)	
Қарағанды	3 респондент (2 психолог + 1 медиатор)	

* Іріктемеге 1 жылдан 20 жылға дейін некеде тұрып келе жатқан информанттар енгізілді. Информанттардың осы санатын таңдау бұл кезеңде отбасының негізгі отбасылық дағдарыстардың басталуы және ажырасу қаупі жоғары болуымен байланысты.

ОТБАСЫНЫҢ ӨМІРЛІК ЦИКЛІНІҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ (САТЫЛАРЫ) ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАЗМҰНЫ

Әлеуметтанудағы отбасының өмірлік циклінің моделі

«Отбасының өмірлік циклі» термині пәнаралық болып табылады және отбасылық процестерді зерттейтін әртүрлі ғылымдарда қолданылады. Терминді ғылыми айналымға 1940 жылдары америкалық демограф П. Глик енгізген болатын. Ғалым оны «қалыпты отбасы өткеретін маңызды кезеңдердің реттілігіне қатысты қолданылатын ұғым ретінде анықтады... неке; балалардың туылуы; балалардың үйден бөлек кетуі; бала кеткеннен кейінгі кезең... және ерлі-зайыптылардың бірі қайтыс болған соң некенің аяқталуы»¹.

Орыс әлеуметтік-демографиялық мектебінің негізін қалаушылардың бірі Н.М.Римашевская отбасының өмірлік циклі туралы мынадай анықтама береді: «неке құрылғаннан бастап соңына дейін үздіксіз уақыт аралығындағы демографиялық және әлеуметтік жай-күйінің реті»². Бұл анықтаманы ең дұрысы деуге болады: ол жалпылама сипатта болғанымен, терминнің мәнін жақсы жеткізеді.

Отбасының өмірлік циклі тақырыбына ғылыми тұрғыдан қызығушылық туындағалы бері оның көптеген схемалары ұсынылды. Алайда, ғылыми әдебиеттерде отбасының өмірлік циклінің сатылары (кезеңдері) санын нақты анықтайтын бірыңғай тәсіл жоқ екенін түсінуіміз керек. Әртүрлі түсіндірмелерде олардың ондаған түрлері кездеседі.

Мысалы, демографиялық тәсіл аясында И.А. Герасимова отбасының төрт негізгі даму кезеңін анықтайды:

- 1) өсу кезеңі – ерлі-зайыптылар жұбы құрылған сәттен бастап соңғы бала туылғанға дейінгі кезең;
- 2) тұрақтылық кезеңі – соңғы бала туылған сәт пен ересек баланың отбасынан бөлек кеткенге дейінгі кезең;
- 3) «кемелдену» кезеңі – барлық ересек балалардың ата-анасынан бөлек кетуі;
- 4) «тоқталу» кезеңі – отбасы жалғыз ерлі-зайыптылар жұбына ұқсайды³.

Әлеуметтануда отбасын зерттеуге ХХ ғасырдың басында келді, бұл отбасылық функциялар мен рөлдердің өзгеруін қарастыру арқылы жүргізілді. Мәселен, америкалық әлеуметтанушы П. Сорокин отбасының төрт түрлі даму кезеңін анықтады:

- 1) отбасы құрылған кездегі ерлі-зайыптылар жұбы;
- 2) кішкентай балалары бар ерлі-зайыптылар жұбы;
- 3) кем дегенде бір ересек баласы бар ерлі-зайыптылар жұбы;
- 4) барлық балалары бөлек кеткен ерлі-зайыптылар жұбы⁴.

Әлеуметтанушы А.И. Антонов ерлі-зайыптылардың ата-ана болуына қатысты принципін негізделген отбасының өмірлік циклін ұсынды. Цикл мынадай кезеңдерді қамтиды:

- 1) ата-ана болу алдындағы кезең – үйленгеннен бастап тұңғышы туылғанға дейінгі уақыт (неке қиған кезден бастап шамамен 1,2 жыл);
- 2) репродуктивті ата-аналық кезең – тұңғыш бала туылған кезден бастап соңғы

¹ Glick P.C. Updating the life cycle of the family. Journal of Marriage and the Family, Vol.39, 1977.

² Римашевская Н.М. Человек и реформы: секреты выживания. М.: РИЦ ИСЭПН, 2003. С.171.

³ Герасимова И.А. «Моделирование формирования семейной структуры населения». Экономика и математические методы. Т. IX вып.5., 1973

⁴ Сорокин П.А. Кризис современной семьи: Социологический очерк // Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. 1997. № 3. С. 65–79.

бала туылғанға дейінгі уақыт (некеде шамамен 7,0 жыл болғанда аяқталады);

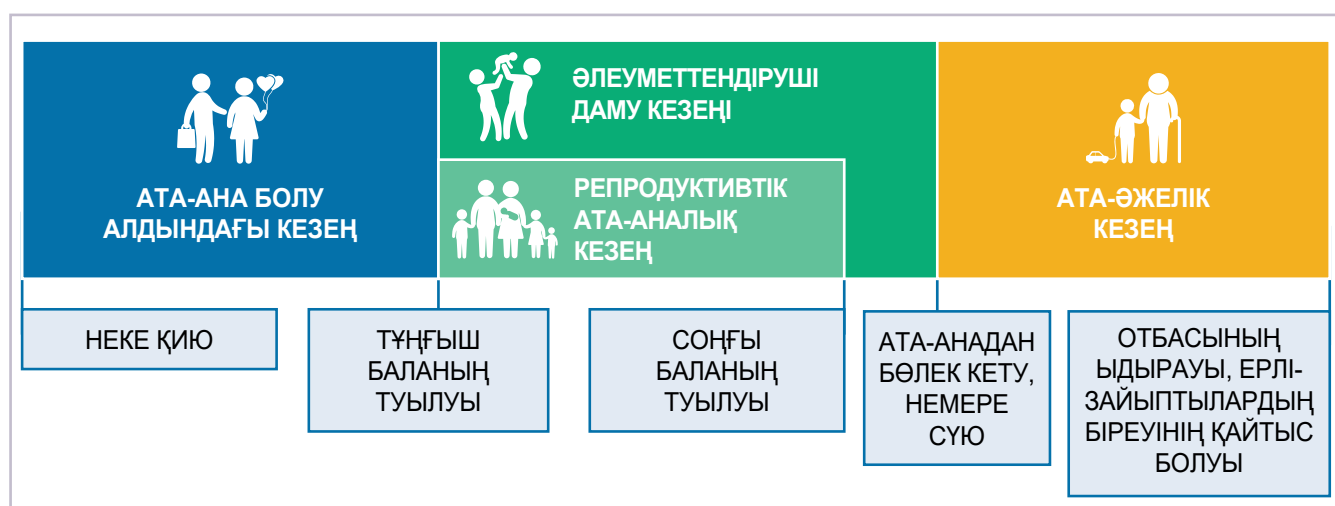
3) әлеуметтендіруші ата-аналық кезең – балаларды тәрбиелеумен байланысты және тұңғыштары туылған кезден бастап соңғы баланың отбасынан кететін аралықтағы кезеңді қамтиды (некеге тұрған сәттен бастап орта есеппен 25 жылдан аспайды);

4) ата-әжелік кезең («бос ұя» сатысы) – барлық балалары бөлек кетеді, ерлі-зайыптылардың кәрілік кезеңі, жұбайлардың біреуі немесе екеуінің де қайтыс болуымен, шамамен жұп 40 жыл өмір сүргеннен кейін аяқталады⁵.

Жоғарыда келтірілген типологияларды баласы/балалары бар нуклеар отбасыларға қатысты болуы біріктіреді. Бұл тұрғыда С.В. Ляликованың еңбегінде ұсынылған, отбасының өмірлік циклінің көрінісін келтіруге болады⁶. Зерттеуші түрлі типологияларды талдау нәтижесінде А.И. Антоновтың әзірлемелері негізіндегі отбасының өмірлік цикліне ұқсас схема ұсынады (1-суретті қараңыз).

1-сурет. Отбасының өмірлік циклінің үлгі схемасы

(Профессор А.И. Антоновтың әзірлемелері негізінде жасалған, авторы – С.В. Ляликова)

Типологияның осындай түрлері – отбасы дамуының негізгі заңдылықтарын ашуға көмектесетін мінсіз модельдер. Алайда, іс жүзінде отбасы дамуының алуан түрлі нұсқалары бар екенін есте сақтаған жөн. Бұл ретте циклді үзетін немесе оның конфигурациясын өзгертетін оқиғалар (мысалы, баласыздық/тууды реттеу тәжірибесі, айырылу, түрлі депривациялар, ажырасу, ерлі-зайыптылардың мезгілсіз қайтыс болуы) отбасының өмірлік циклінің ауытқуы немесе толық болмауы ретінде қарастырылады.

Отбасының өмірлік циклінің кезеңіне байланысты информанттарды іріктеу құрылымы.

Зерттеу тақырыбының ерекшелігі ресми некелескен информанттардың іріктемесін қалыптастыруды көздейді, яғни іріктемеге толық отбасылар ғана енгізілді. Сондықтан тереңдетілген сұхбатты талдау үшін отбасының өмірлік циклінің жоғарыда аталған модельдерінің бірін қолдану ұсынылады. Атап айтқанда, талдау үшін А.И. Антоновтың әзірлемелеріне негізделген типологиясын лайықты санаймыз. 2-кестеде информанттарды отбасының өмірлік циклі кезеңіне байланысты бөлу көрсетілген.

⁵ Антонов А.И. Микросоциология семьи. М.: Инфра – М, 2018.

⁶ Ляликова С.В. Понятие жизненного цикла семьи и особенности его типологизации в работах отечественных ученых с привлечением исследовательских данных // Социология. – 2019. - №6. – С. 233-248.

2-кесте. Информанттарды А.И. Антоновтың моделіне сәйкес отбасының өмірлік циклінің сатысына байланысты бөлу

	Ата-ана болу алдындағы кезең	Әлеуметтендіруші даму кезеңі		Ата-әжелік кезең*	Толық емес өмірлік цикл
		Репродуктивтік ата-аналық кезең			
Саны	18% (5 информант)	50% (14 информант)	18% (5 информант)	-	14% (4 информант)
Барлығы: 28 информант					

* Іріктемелі жиынтық бұл санатқа кіретін информанттарды қарастырған жоқ. Бұл туралы зерттеу бағдарламасында толығырақ берілген.

Сауалнамаға қатысқан информанттардың көпшілігі балалы отбасылар (1-4). Іріктемеге кірген отбасылардың жиынтығында 68% үлесі (19 информант) әлеуметтендіруші ата-аналық кезеңде. Бұл ретте 50% отбасы (14 информант) репродуктивтік ата-аналық кезеңін өткеруде, ал шамамен 18% отбасы (5 информант) соңғы баладан кейін репродуктивтік ата-аналық кезеңнен өтіп, әлеуметтендіруші даму кезеңін жалғастыруда.

Балалары жоқ информанттар тобы отбасының өмірлік циклін анықтау тұрғысынан қарастыру кезінде күрделі болып шықты (осындай 9 кейс анықталды). Ресми түрде, олардың барлығы ата-ана болу алдындағы кезеңге жатқызылуы тиіс. Алайда, тереңдетілген сұхбат көрсеткендей, бұл жерде 5 кейс ғана ата-ана болу алдындағы кезеңге жатқызуға лайық болып шықты. Өйткені бұл информанттарда балалы болу ниеті бар, сондай-ақ некеде көп уақыт өтпегені де жанама себеп болды.

– *Әзірге жоқ (балалары), жақын уақытта болады.* (Роман, некеде 1,5 ж., балалары жоқ, Өскемен)

– *Жоспарда бар (балалар), әрекет етіп жүрміз.* (Алмас, некеде 1,5 ж., балалары жоқ, Өскемен)

Кейбір жағдайларда неке уақыты 5 жылдан асып кеткен, информанттар ата-ана болғысы келеді, бірақ жүктілік жоқ.

– *<...> қазір болмай тұр, <...>. Иә, жасым көп қалды деп уайымдаймын, 27 жасқа келіп қалдым.* (Жұлдыз, некеде 9 жыл, балалары жоқ, Нұр-Сұлтан)

Сұхбатты талдау нәтижелері бойынша баласыз информанттар тобындағы тағы 4 жағдай ата-ана болу алдындағы кезеңнен шығарылып, отбасының толық емес өмірлік цикліне ауыстырылды.

1-КЕЙС

Некеде ортақ балалардың болмауы, ең алдымен, ерлі-зайыптылардың бұрынғы некеден балаларының болуымен байланысты - олар сол балалардың тәрбиесіне бірге қатысады, қаржылық жағдайы мен аяққа тұрғызу бойынша алаңдайды. Бір информант әйелдің айтуынша, олар ортақ баланы арадағы дәнекер ретінде қарастырмайды.

– <...> оның өз балалары, менің өз балаларым бар, яғни екеуіміздің ортақ төрт баламыз бар деуге болады. <...> Кейде ортақ бала болу керек деген сияқты әңгімелер болады. Бірақ біз өзіміз үшін ортақ неке болғаны жеткілікті деп шештік. (Анна, некеде 3 жыл., Павлодар)

2-КЕЙС

Некеде ортақ балалардың болмауы бұрынғы некелерде балаларының болуымен байланысты. Бұл ретте, әңгіме кеш некелесу тұрасында болып отыр – АХАТ органдарында некеге тұру кезінде жұбайлардың бірі 47, екіншісі 44 жаста болған, ал сұхбат жүргізу кезінде, олардың балалары өз отбасыларын құрып үлгерген.

– Иә, қалған өмірімізді бірге өткізуді шештік... (Қобыланды, некеде 13 жыл, Өскемен)

Осылайша, бұл жағдайлар бірқатар объективті себептер бойынша ортақ балалардан саналы түрде бас тарту жағдайларын біріктіреді, соның ішінде: алдыңғы некелерде ата-ана болу тәжірибесі, алдыңғы некелерде туылған балалардың алдында қаржылық жауаптылық, кеш некелесу.

3-КЕЙС

Ерлі-зайыптылар 10 жыл бұрын некелескен, сауалнама кезінде информант әйел 44 жаста. Әйелдің айтуынша, олар балалы болғысы келеді, бірақ ол бала көтере алмайды. Бұл мәселе бойынша екі тарап бірдей уайым кешіп жүр. Алайда толық сұхбатты талдаған кезде анықталғандай, бұл отбасы үшін баланың жоқтығы проблема емес, олар некеде өздерін жайлы сезінеді. Сонымен қатар, бала асырап алу туралы сұраққа сенімді түрде «жоқ» деген жауап алдық. Ата-ана болу алдындағы кезең немесе «бала күту» уақытын жұп баяғыда өтіп кеткен сияқты, енді олар отбасының стандартты модельге сәйкес келмейтін басқа бір өмірлік циклін өткеріп жүргендей.

– Ол жүрегінің түбінде балалы болғысы кеп, уайымдап жүрген де шығар, бірақ маған онысын білдірмейді. <...> бұл тым үлкен жауапкершілік, біз бұған дайын емеспіз (ұл/қыз асырап алу). (Анна, некеде 10 жыл, балалары жоқ, Ақтөбе)

4-КЕЙС

Жұбайлар балалы болғысы келеді, бірақ жүктілік мүмкін болмай тұр (информант әйелдің айтуынша, ол бала көтере алмайды). Бір кездері осы себептен отбасында белгілі бір дағдарыс болған, бірақ олар оны еңсеріп, әрі қарай да бірге тұрып келеді. Әңгіме барысында бала асырап алу ниеті байқалған жоқ. Сұхбатты талдау көрсеткендей, 13 жыл некеде тұрып жатқан жұп бұл жағдайға көндіккен сияқты, балалары болмаса да, ел қатарлы қалыпты өмір сүріп жатыр.

– Мен бала көтере алмадым, сол кезде осыны қабылдау өте қиын болды. Бірақ уақыт өте үйреніп кеттік. Отбасымыз үшін бұл қиын сәттер еді. (Айжан, некеде 13 жыл, балалары жоқ, Өскемен)

Үшінші, төртінші кейстерде ортақ балалардың туылуынан ерікті түрде бас тартудан бөлек, мәжбүрлі түрде «бас тарту» жағдайлары да анықталады. Бала туудың сәтсіз әрекеттері жылдар бойы ажырасуға немесе балалы болудың басқа жолдарын іздеуге себеп болмай, бұл фактіні қабылдау мен баласыз некеде тұруға дайын болуды қалыптастырған бас тарту болды.

Сұхбат гайды бастапқыда бала туу, бала жоспарлау, баласыз жұптардың бала асырап алу ниеті сияқты аспектілерді зерттеуге бағытталмаған екенін айта кеткен жөн. Сондықтан мұндай аспектілер ішінара ғана ашылады. Алайда, баласыз некелер кейсін кешенді қарастыру асырап алушы ата-ана болуға ниеттің жоқтығы сияқты маңызды тұсын анықтауға мүмкіндік берді.

Психологиядағы отбасының өмірлік циклінің моделі

Зерттеу аясында сарапшыларға (психологтар мен медиаторлар) отбасының өмірлік циклінің ерекшеліктеріне, атап айтқанда, қазақстандық отбасылардың өмірлік цикліне қатысты бірқатар сұрақтар қойылды. Толық жауаптар негізінен сарапшы психологтар тарапынан берілді. Медиаторлар бұл тақырып бойынша теориялық базаны нашар меңгерген, олардың тарапынан отбасының өмірлік циклінің модельдерін бағалау жалпы сипатта болды. Алайда, дауласушы жұбайлармен және бұрынғы жұбайлармен жұмыс істеудің практикалық тәжірибесі медиаторларға қазақстандық отбасыларға қатысты құнды сараптамалық қорытындылар беруге мүмкіндік бергенін атап өткен жөн.

Отбасының өмірлік циклі кезеңдерін (сатыларын) талдау көбінесе психологтармен жүргізілген сұхбатқа негізделеді. Сарапшылардың көпшілігі қай жағдайға ортақ жауаптар айтты? Негізгі қорытынды қандай?

- Психологияда көптеген тәсілдер бар, олардың әрқайсысы отбасының өмірлік циклінің моделі туралы бөлек көзқарасты қамтиды. Сондықтан отбасының өмірлік циклінің әмбебап моделін атау мүмкін емес.

– Яғни, бүгінде психологияда 500 бағыт бар, олардың ондағаны отбасы мәселелерімен айналысады. Әр бағыттың өзінше тәсілдері бар, оның ішінде кезеңдерге бөледі. Ортақ бір пікір жоқ. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

– Негізінде, қанша маман, қанша психолог, қанша институт болса, сонша пікір болады. <...> бірақ белгілі бір тұстары біріктірмей қоймайды. (2-психолог, Семей)

• Психологтар үшін отбасының өмірлік циклін сипаттау мен талдаудағы ортақ түсінік – «дағдарыс» / «дағдарыстық кезең» / «дағдарыстық оқиға». Өмірлік циклді кезеңдерге бөлу әрекеттері айтарлықтай психологиялық ауыртпалық келтіретін отбасылық оқиғаларға негізделген.

– Отбасы өміріндегі кез-келген елеулі өзгеріс отбасының даму кезеңі деп аталады. (3-психолог, Алматы)

– Дағдарыстар біз ойлағаннан әлдеқайда көп, сондықтан әр кезеңді кіші кезеңдерге бөлуге болады. (2-психолог, Семей)

• Дағдарыстар бір уақытта пайда болуы мүмкін немесе ұзақ уақыт бойындағы бірқатар оқиғалар мен факторларды қамтуы мүмкін. Екі жағдайда да дағдарысты еңсеру қажеттілігімен байланысты бірқатар салдарлар бар. Тиісінше, отбасындағы дағдарыстар отбасы өмірінің бір кезеңін екіншісінен ажырататын маркер ретінде де, отбасының өмірлік циклінің жеке кезеңі ретінде де қарастырылуы мүмкін.

– Отбасының дамуында қалыпты дағдарыстар, тұрақты кезеңдер бар және осы кезеңдерді өзгерте алатын дағдарыстық жағдайлар бар. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

– Бұл дағдарыспен тікелей байланысты негізгі кезеңдер. Олар бұл кезеңдерді өткереді, яғни отбасында қандай да бір өзгерістер орын алады, отбасы оған үйренуі, бейімделуі керек. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

• Психологтардың пікірінше, отбасының өмірлік циклінің әр кезеңі немесе басқаша айтқанда, отбасындағы әрбір дағдарыс некеге қауіп төндіріп, отбасында ұрыс-керіс тудырып, тіпті ажырасуға әкеп соқтыруы мүмкін.

– Әр кезеңде, шынында, әр кезеңде шаңырақ шайқалып, қарым-қатынас шиеленісуі мүмкін. (3-психолог, Алматы)

• Демография мен әлеуметтанудан айырмашылығы, отбасын құрудың некеге дейінгі кезеңіне психологиялық тұрғыдан ерекше көңіл бөлінеді. Көбінесе некеге дейінгі кезең отбасының өмірлік циклінің бірінші кезеңі ретінде айтылады, ал сарапшылар оның маңыздылығы туралы баса айтты.

– Отбасылық кезеңдер жайлы айтсақ, <...> отбасын құру кезеңіне некеге дейінгі кезең де кіреді, ол кезде болашақ ерлі-зайыптылар үшін <...> қарым-қатынастың маңызы артады, сол кезде өмір салты мен өмірге деген көзқарас түбегейлі өзгереді. <...> бұл сондай маңызды кезең. (4-психолог, Қарағанды)

Басқа жағдайлармен қатар, некеге дейінгі кезеңде отбасының конструктивті немесе деструктивті болатыны белгілі болады, осыған байланысты бұл кезең өте маңызды.

Деструктивті форма ертелі кеш ажырасуға әкеп соғады. Қарым-қатынастың деструктивті түрін қалыптастыратын жағдайлар әртүрлі болуы мүмкін: «тұрмысқа шығу мақсат», жоспардан тыс жүктілік, абьюзивтік қатынастар және басқалар.

Конструктивті форма тату-тәтті өмір сүру ғана емес, шиеленіс болған жағдайда жұбайлар оны талқылайды, бір-бірін тыңдап, ымыраға келеді. Тиісінше, мұндай жұптардағы отбасылық дағдарыстар жеңілірек еңсеріледі немесе тіпті байқалмайды.

– Яғни, кезеңдер әртүрлі болады. Отбасы конструктивті құрылып, осындай қиын кезеңдерді оңай өткеруі мүмкін екенін түсіну маңызды. Ал кейде бастапқыдан деструктивті болып құрылуы мүмкін. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

– Отбасылық қарым-қатынастар бастапқыда қалай қалыптасатын болса, кейінгі қарым-қатынастар солай өрбитін болады. (4-психолог, Қарағанды)

• Психологтарға жүргізілген сұхбаттарда ұсынылған отбасылық өмір циклі моделінің өзіндік сипаттамалары бар және әлеуметтанушылар мен демографтардың теориялық модельдерінен ерекшеленеді.

Төменде сараптамалық пікірлер негізінде қалыптасқан отбасының өмірлік циклі кезеңдерінің психологиялық мазмұны бар жалпыланған моделі келтірілген. Сарапшылардың жауаптар форматы өмірлік цикл кезеңдерін сипаттаудағы түйін сөздер мен фразаларды бірнеше негізгі семантикалық блоктарға топтастыруға мүмкіндік берді. Талдау нәтижелері 3, 4, 5, 6, 7, 8-ші кестелерде ұсынылған.

1. Некеге дейінгі қарым-қатынастар

Жоғарыда айтылғандай, психологтар некеге дейінгі қарым-қатынас кезеңін бөлек кезең ретінде анықтайды. Жұптың осы кезеңдегі қарым-қатынастары болашақ отбасындағы қарым-қатынастарға негіз болады.

Бұл кезеңнің маңызы неде? Біріншіден, бір бірімен танысу және ақпараттық алмасу болады. Осы кезеңнің өзінде ашық және конструктивті диалог құра білу аса маңызды.

– <...> бұл қарым-қатынастар қалыптасатын кезең, адамдар бірін бірі танып, бір бірінің қасиеттерін көре бастайды. Бұл жерде <...> адамдардың бір бірін ести білуі маңызды. Өзінің қалауын білу, оны айтумен қатар, серігінің де қажеттіктерін ести білген жақсы. Бұл ретте, қос ғашық бір бірін үнсіз түсіну керек деген қиялға берілмей, бәрін әңгімелесу арқылы шешу, жеткізе білу, ести білу өте маңызды. Басқа адам – ол шынында да басқа адам. (4-психолог, Қарағанды)

Екіншіден, қарым-қатынас басталғанда еркек және әйел деген жаңа әлеуметтік рөлдерді игеру басталады. Некеден кейін бұл рөл күйеуі және әйелі деген рөлдерге ауысады.

Үшіншіден, күшті гормоналды базамен нығайтылған ортақ әсерленушілік арта түседі. Мұның бәрі болашақ отбасылық өмірдің эмоционалды әлеуетіне айналады, жаңа шындыққа бейімделуге мүмкіндік беретін сезімдер қорын қалыптастырады. Психологтар кәсіби тәжірибесіне сүйене отырып, қарым-қатынастағы осындай

тәжірибенің құндылығын атап өтеді. «Романтикалық оқиғаны» бастан кешпеу кейінгі отбасылық өмірге әсер етпей қоймайды.

– Романтикалық кезеңді өткермеу кейінгі өмірде проблемалар туындайды. Ар жағында 30-40 жастағы дағдарысымыз тағы бар, егер аяқсыз қалған дүниелер болса, міндетті түрде сыр береді. Көбінесе адамдар осы жаста, жынысына қарамастан, романтикалық қарым-қатынасқа мұқтаж болған кезде кеңес алғысы келеді, <...> қарым-қатынастар мағынасын жоғалтып, сол романтиканы, сол желпілдеген шақты аңсайды. Кейде осынау бір керемет шақты өткермеген жастарды аяп кетем. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

Бұл кезеңге нелер тән, сондай-ақ несімен қауіпті болуы мүмкін? Әдетте, адам жұбын мінсіз етіп көре бастайды, әсерленушілік арқасында адамның нақты бейнесі жоғалады. Бұл ретте қарым-қатынастар мен тілдесудің басым стиліне, болашақ жұптың ұрыс-көрісті еңсеру қабілеттеріне, серігінің туыстарымен қалыптасатын қарым-қатынастарға және т.б. назар аударған жөн.

– Біз <...> басқа адамды әсірелеп көретін кезде, басқаның үмітін ақтағымыз кеп тұрады. Екінші адам да өзін жақсы жағынан көрсеткісі келеді. Біз бір бірімізге белгілі бір үміттер артып жатамыз. (4-психолог, Қарағанды)

– Еркек пен әйел бөлек бір күй кешеді. Олар болашақ туралы ойламайды, <...> өйткені бұл сезімдер, эйфория кезеңі. Бұл кезде бірінші орында логика емес, эмоциялар тұрады. (2-психолог, Семей)

3-кесте. Некеге дейінгі қатынастар кезеңі (Сарапшылармен сұхбат негізінде талдау нәтижелерін қарау)

Кезең	Сөз/фраза	
	Мағыналық топ	Түйін сөздер/фразалар
Некеге дейінгі қарым-қатынас	Иррационалды мінез-құлық, ортақ әсерленушілік артуы	«сезімдер, эйфория кезеңі» «кәмпит-букет кезеңі» «біршама транс жағдайы» «бірінші орында эмоциялар» «рационалдық емес әрекеттер» «болашақ туралы ойламайды» «қызғылт көзілдірік кезеңі»
	Серігін мінсіз етіп көру	«серігінің үмітіне сай келу ниеті» «өзін жақсы жағынан көрсету»
	Жаңа әлеуметтік рөлдер игеру	«ерлер мен әйелдер рөлі»
	Бір бірімен танысу және ақпараттық алмасу	«қарым-қатынастарды қалыптастыру кезеңі» «бір бірін танып-білу»

2. Некеге тұру

Сұхбатты талдау отбасының өмірлік циклінің осы кезеңін сипаттауда кемінде 20 түйін сөздер мен фразалар анықтады. Сонымен қатар, түйін сөздер мен фразалардың көпшілігі жоғары шиеленіс әлеуетін және ажырасу қаупімен байланысын көрсетеді. Негізінде – бұл отбасы өміріндегі алғашқы ауқымды дағдарыс кезеңі. Әртүрлі бағалаулар бойынша ол 1 жылдан 3 жылға дейін жалғасуы мүмкін. Оның негізгі ерекшеліктері қандай?

Дағдарыс белгілі бір дәрежеде барлық отбасыларға әсер етеді. Ең конструктивті және тату-тәтті деген отбасының өзінде ұрыс-керіс боп тұрады.

– Бұл кезең бәрінде болатынын түсінген абзал. Онсыз біз ешқайда жылжи алмаймыз. Оны өткеру маңызды. (4-психолог, Қарағанды)

Дағдарыс ерлі-зайыптылардың ортақ өмірдің шындығына тап болуына байланысты туындайды. Бірлесіп шешуді қажет ететін алғашқы елеулі проблемалар туындайды.

– Егер мұнда (некеге дейінгі қарым-қатынастар) біз жұбымызға «қызғылт көзілдірік» арқылы қараған болсақ, кейіннен біз тұрмыстық салаға аяқ басамыз. (2-психолог, Семей)

Бірге шешетін, белгілі бір келісілген көзқарасты қажет ететін бірқатар сұрақтар туындайды (қаржыны бөлу, туыстармен қарым-қатынастар және т.б.). Нәтижесінде ерлі-зайыптылар арасында өскен үйінде сіңірген идеологиялар қайшылығы туындайды.

– Ата-анасының үйінде көріп өскен отбасының үлгісі мен басқа отбасындағы тәжірибе қайшы келіп жатады. (2-психолог, Семей)

– Себебі әрқайсымыз бөлек отбасында өстік. Әр отбасының өз дәстүрлері бар. Мұнда әркім өз шабаданымен келеді. Бұл шабаданды қайта қарау және ортақ шкафа жасау өте маңызды. (4-психолог, Қарағанды)

Қақтығыстар әртүрлі болуы мүмкін, бірақ олардың түпкі міндеті – ерлі-зайыптылар арасында маңызды мәселелерге қатысты ымыраға келу (үнсіз келісім жасасу). Яғни, дағдарыс жалпы келісімдерге қол жеткізу арқылы шешілуі керек.

– Бұл жерде дағдарыстың ымыраға келу кезеңіне ауысуына назар аудару керек. Еркек пен әйел отбасын және ортақ болашақты сақтау үшін үшінші нұсқаны табуға болатынын түсіне бастайтын кез. (2-психолог, Семей)

– Яғни, кімнің нені қалайтыны және қалай болатыны жайлы алдын ала келісіп алған жөн. Әркімнің өз үміттері бар және бұл үміттерді отбасында жүзеге асыру маңызды. <...> Бірлесіп қалыпты өмір сүру үшін ымыраға келу маңызды. (4-психолог, Қарағанды)

Алғашқы жылдардағы дағдарыс жағдайында аса маңызды қасиет – бәрін ашып айту, бір бірін тыңдай білу, үнсіз қалмай, бүкіл проблемалар туралы сөйлесу. Негізінде мұндай дағдыны некеге дейінгі қатынастар сатысында қалыптастырған абзал.

– *Отбасының негізгі проблемалары жұптың бір-бірін тыңдамауынан туындайды.* (2-психолог, Семей)

– *Үнсіз қалмау керек, өйткені отбасы, жұбайлар – бұл бір біріне ең жақын жан-дар.* (4-психолог, Қарағанды)

Сарапшылар некенің алғашқы жылдарында, қарама-қайшылықтар мен ымыраға келу кезеңінде, бір жағынан, ішкі шекараларды құру және туыстарынан бөліну, екінші жағынан, үшінші тұлғалардың араласпауы үлкен рөл атқаратынын айтады. Ең дұрысы, мұндайды бала туылмай тұрған кезеңде өтіп кеткен жақсы, өйткені баланың туылуы – бұл отбасындағы жағдайды нашарлатуы мүмкін ауыр дағдарыс.

– *Егер осы кезеңде басқа адамдар болмаса, әлі балалар болмаса, онда бұл оңайырақ болады, өйткені үшінші тараптар пайда болғанға дейін бірге келіссөздер жүргізу оңайырақ. Бірінші кезеңде ерлі-зайыптыларға бөтен адамдарсыз келіссөздер жүргізуді үйрену маңызды.* (4-психолог, Қарағанды)

Сонымен, некелесу кезеңінде ерлі-зайыптылардың рөлдік құрылымында үлкен өзгерістер болады. Ерлер мен әйелдердің рөлдері күйеуі мен әйелі ретінде өзгереді. Психологтардың көзқарасы бойынша аса маңызды кезең – рөлдердің жаңа иерархиясы қалыптасуы («махаббат иерархиясы»). Дұрыс иерархия келесідей көрінеді: бірінші орында – мен, екінші орында – жұбайым, үшінші орында – балалар, төртінші орында – ата-аналар, содан кейін қалғаны (мысалы, жұмыс және т.б.). Егер осы иерархияда екінші орынды басқа біреу алса, онда қиындықтар туындайды, өйткені психологиялық деңгейде неке одағы жұбайымен емес, басқа біреулермен болады.

– *Бұл кезде (некеден кейінгі алғашқы жылдар) ата-аналар да, достар да, тіпті туылғаннан кейін, балалардың өзі кейінгі орынға ауысады. Олар махаббат иерархиясында жұбайынан кейінгі орында болады. <...> Егер махаббат иерархиясы бойынша ерлі-зайыптылардың біреуі екінші орында болса, онда бұл ретте жұбына орын жоқ дегенді білдіреді. Басқа біреумен немесе бір нәрсемен жұптасу сияқты.* (4-психолог, Қарағанды)

4-кесте. Некеге тұру

(Сарапшылармен сұхбат негізінде талдау нәтижелерін қарау)

Кезең	Сөз/фраза	
	Мағыналық топ	Түйін сөздер/фразалар
Неке қию	«Күйеуі», «әйелі» рөлдерін игере отырып, рөлдердің жаңа иерархиясын қалыптастыра бастау	«күйеуі және әйелі рөлдері» «махаббат иерархиясын қалыптастыру»

Кезең	Сөз/фраза	
	Мағыналық топ	Түйін сөздер/фразалар
Неке қию	Ортақ өмір шындығымен бетпе-бет келу	«қызғыл көзілдірік шешіледі» «махаббатты тұрмыс жойды» «алғашқы ортақ проблемалар кезеңі» «көптеген ұрыс-керіс пен ажырасулар»
	Құндылықтардың қақтығысы және оларды қайта бағалау	«идеологиялардың қайшылығы» «қарама-қайшылықтар қақтығысы» «әркім өз шабаданымен келеді» «жұбайлар мен олардың ата-анасының көзқарастар қайшылығы» «құндылықтарды қайта қарау» «өзара наразылықтар» «үйренісу кезеңі»
	«Шарт» жасасу	«бөтен адамдарсыз келісуді үйрену» «алдын ала шешіп алу» «шарт жасасу» «ымыраға келу» «басымдықтарды бөлу» «алғашқы ортақ бастамалар кезеңі» «ата-аналардың араласуы»
	Некенің міндетті кезеңі	«міндетті кезең» «ерлі-зайыптылар белгілі бір сынақтардан өтуі керек»
	Басқа: «бал айы»	

3. Бірінші баланың туылуы

Көптеген сарапшылардың пікірінше, бірінші баланың дүниеге келуі – отбасындағы ең ауыр дағдарыс кезеңі. Көбінесе тұңғыш баланың дүниеге келуі некедегі өмірдің алғашқы жылдарындағы дағдарыс кезеңіне тура келеді. Сонымен қатар, әрбір келесі баланың дүниеге келуі де дағдарыстың бір түрі болып табылады, бірақ ол жұмсақ өтеді. Әдетте, бірінші баланың дүниеге келуі – бұл жаңа болған ата-аналардың үміттері мен заттардың нақты жағдайына дайын болмауына байланысты шындық. Баланың дүниеге келуі отбасындағы жағдайды түбегейлі және жылдам өзгертеді.

– Ең үлкен дағдарыс – бірінші баланың туылуы. Ал екінші, үшінші балалар туылғанда олар үйреншікті тіршілігін кеше береді. (5-психолог, Қарағанды)

– Кішкентай баламен бірге көптеген міндеттер пайда болады. Біреудің баласын көру бөлек нәрсе. Ал адамның өз баласы туылған кезде, ерлі-зайыптылар күтпеген жағдайға тап болуы мүмкін. (3-психолог, Алматы)

Сарапшылардың пікірінше, қандай факторлар отбасындағы ұрыс-керістің жоғары деңгейіне әсер етеді және ажырасу қаупін арттырады?

- Алғаш рет ана болған әйелдің физикалық және психологиялық осалдығы. Босанғаннан кейінгі кезең гормоналды, эмоционалды, функционалды өзгерістермен қатар жүреді, депрессиялық күй пайда болуы мүмкін.

- Қаржылық мәселелер, кірістер мен шығыстарды қайта бөлу. Көптеген отбасылар үшін баланың дүниеге келуі отбасылық бюджетке айтарлықтай әсер етеді.

▪ Құндылықтар қақтығысы және оларды қайта бағалау, бұл баланы тәрбиелеу, бала күтімі мен үйдегі міндеттерді бөлу мәселелерін қозғайды. Көбінесе бұл кезеңде ерлі-зайыптылардың ата-анасының кірісуі, соның ішінде балаларды тәрбиелеу мәселелерінде байқалады.

– Тәрбиеге қатысты әртүрлі көзқарастар. Бұл жерде ерлі-зайыптылар, дүниеге келген баланың анасы мен әкесі бала тәрбиесі бойынша белгілі бір келісімге келгендері жөн. Сонымен бірге ата-аналарымен де келісіп алу қажет. (3-психолог, Алматы)

– Егер келісімге келу кезеңінде мәселелер шешілмеген болса, бала дүниеге келген уақытта ынтымақтастық болмаса, онда бұл мәселелер уақыт өте шиеленісе беретін болады. (4-психолог, Қарағанды)

▪ Отбасының рөлдік құрылымын қайта жасау:

а) ана және әке деген жаңа рөлдерді қабылдау;

б) ер адамға қарағанда әйелдің аналық рөліне тез бейімделуі және қабылдауы;

в) бала туылған соң алғашқы уақытта «ана-бала» деген күшті диаданың қалыптасуы; әдетте, «ана-әке-бала» күшті триадасы қалыптасуы үшін белгілі бір уақыт қажет.

▪ Баланың балабақшаға бара бастауы. Баланың балабақшаға бейімделу кезеңімен байланысты: жиі ауыру, балада неврологиялық проблемаларды анықтау ықтималдығы, баланы бастапқы әлеуметтендіру.

– Бала балабақшаға барғанда, көптеген аналар жұмысқа шығу туралы ойлана бастайды. Міне, тағы да дағдарыс – жағдайдың өзгеруіне бейімделу керек. Бала балабақшаға барған кезде бастапқы әлеуметтену жүреді және көбінесе сол кезде дамудың кідірісі, неврологиялық проблемалар болуы ықтималдылығы анықталады. Тағы да, қосымша дағдарыс, бала күтуші алып, басқа балабақшалар іздеу, дәрігерге жүгіну. Осының барлығы отбасын қайта біріктіріп, жаңа міндеттер қойып, келісімге келуді қажет етеді, оның үстіне ұрысып, ажырасып кетпей, отбасын сақтап қалу керек. (3-психолог, Алматы)

▪ Ерлі-зайыптылардың кәсіби өсу мүмкіндігі нашарлайды, бұл ең алдымен әйелдерге әсер етеді.

– Көбінесе анасында, егер ол жұмысқа барса, қандай да бір қиындықтар туындап жатады. Себебі ол жұмыс істеуге, арасында еңбекке жарамсыздық қағазын алуға, үйдегі міндеттерін орындауды жалғастыруға немесе оларды қайта бөлуге мәжбүр. Яғни, отбасы өмірінің өте қарқынды кезеңі. Көбінесе, осындай кезде ұрыс-керіс жиілеп кетеді. (3-психолог, Алматы)

▪ Балаға қатысты көзқарастар мен үміттерді қалыптастыру процесі. Қате көзқарастар мен үміттерді анықтау қаупі бар. Метафоралық тұрғыдан психологтар дұрыс көзқарас мәнін «бала – бағың» фразасымен белгілейді. Ата-аналар бала олардың сүйіспеншілікке деген қажеттілігін өтеуге міндетті емес екенін түсінуі керек. Керісінше, ата-анасы махаббат сыйлайды. Балаға қатысты «сен маған қарыздарсың, өйткені сен үшін бірдеңені құрбан еттім» деген сияқты деструктивті көзқарас болмауы керек.

– Ата-аналар үшін баланың туылуы олардың саналы таңдауы екенін түсіну өте маңызды. Олар баланы кәрілігін қамтамасыз ету, кейінірек олардан бірдеңе алу үшін туған жоқ. Бала бізге берілген бақ, біз оларды өмір сүруге үйретіп, қанатын қатайтуымыз керек. Бала арқылы мақсатымызға жетуді немесе қажетімізді алуды көздемеуіміз керек. Олардың өз өмірі, өз таңдауы болуы керек. (4-психолог, Қарағанды)

5-кесте. Бірінші баланың туылуы
(Сарапшылармен сұхбат негізінде талдау нәтижелерін қарау)

Кезең	Сөз/фраза	
	Мағыналық топ	Түйін сөздер/фразалар
Бірінші баланың туылуы	Анасының физикалық және психологиялық осалдығы	«гормоналды, эмоционалды, функционалды өзгерістер» «депрессия жағдайы»
	Құндылықтар қақтығысы және оларды қайта бағалау	«қайшылықтар қақтығысы» «идеологиялар қақтығысы» «құндылықтарды қайта қарау» «ерлі-зайыптылар мен олардың ата-аналары көзқарастарының қақтығысы»
	Отбасылық бюджет	«экономикалық ресурстарды қайта бөлу»
	Рөлдік құрылымдағы өзгерістер, «ана», «әке» рөлдерін игеру	«махаббат иерархиясын құру» «ата-ананың рөлі» «асыраушы рөлі» «ана мен бала диадасы»
	Балаға қатысты дұрыс көзқарас пен үміттер қалыптастыру	«бала – бағың»
	Ерлі-зайыптылардың ата-аналарының отбасына, оның ішінде балаларды тәрбиелеу мәселелеріне араласуы	«ата-ананың кірісуі»
	Ұрыс-керіс пен ажырасу қаупінің жоғарылауы	«ұрыс-керіс пен ажырасу көп» «ең үлкен дағдарыс»

4. Орта жастағы отбасы

Өмірлік циклдің бұл кезеңінің басқасынан айырмашылығы – ең ұзақ кезең. Көбінесе оның басталуы отбасындағы тұңғыш бала мектеп оқушысы болған сәтке сәйкес келеді және отбасындағы барлық бала кәмелетке толғанға дейін жалғасады.

Әдетте, бұл кезеңде отбасы көптеген мәселелер бойынша ымыраға келеді, ұрыс-керістер сирей бастайды.

Алайда, сарапшылармен жүргізілген сұхбатты талдау көрсеткендей, осы кезеңді сипаттау кезінде «ең қиын кезең», «өте қиын кезең», «көбінесе психологқа жүгінеді» деген сияқты сипаттамалар жиі айтылды. Мұның себебі – балалар мен жұбайлардың бірқатар жеке дағдарыстары.

– Білесіз бе, көптеген отбасыларда бұл кезең (мектеп) ең қиын саналады. Ата-аналардың жеке дағдарыстары да әсер етеді. (3-психолог, Алматы)

Осындай дағдарыстар қатарына мыналар жатады:

▪ **Баланың мектепке баруына байланысты дағдарыс.**

– <...> бірінші баланың мектепке баруы <...> – бұл тағы да келісім, тағы да ережелерді қарастыру. Бұл жерде проблема өте көп: кім төлейді, кім апарып, алып қайтады, кім сабақ оқытады дегендей... Бір анекдот бар ғой: көршілердің өзі жаттап алды, ит жауап беріп тұр, қолым талды, ал балам сабақты әлі білмейді. Яғни, осы тұрғыдан бұл өте ауыр кезең. (5-психолог, Қарағанды)

▪ **Баланың өтпелі кезеңі.** Бұл жеке адамның өміріндегі ең ауыр дағдарыс болып саналады, көптеген қырлары бар. Метафоралық сипаттау – «тұңғыыққа секіру». Бала өседі, өзіне деген басқаша көзқарас талап етеді, бірақ әлеуметтік жетілмеген күйінде қала береді. Ата-аналар алдында қиын міндет тұр – бала мен ата-ана қарым-қатынасын ынтымақтастық қарым-қатынас пен ашық диалог болатындай етіп қайта қалыптастыру.

– «Мен саған ненің дұрыс, ненің дұрыс емес екенін айтам» деген жоғарыдан пікір айту арқылы баланың шамына тиеміз, ол қарсылық білдіре бастайды, егер осы қалыптан өзгермесек жаңа проблемалар туындайды. Бұл жерде ата-аналар бұйрық беретін емес, ынтымақтасын ата-анаға ауысуы керек. Бұл ретте келісу, <...> өзара әрекеттесу туралы айтып отырмын. Баланың жетістікке жетуі де осыған байланысты болмақ. Өйткені оған да оңай емес, гормондар ойнап, көңіл-күйі ауытқып тұрады, оны өзі де түсіне бермейді. (4-психолог, Қарағанды)

▪ **Орта жастағы дағдарыс.** Әдетте, 30-50 жасында адам шамадан тыс өзін-өзі сынау, өткеннің құнсыздануы, депрессиялық эпизодтар, зиянды әдеттердің шиеленісуі, болашақтан қорқу, мақсаттардың болмауы, жөнсіз әрекеттер сияқты өмірлік тәжірибені қайта бағалаумен байланысты эмоционалды жағдайға тап болуы мүмкін.

▪ **Орташа отбасындағы дағдарыс.** Отбасымен байланысты өмірлік тәжірибені қайта бағалау орын алады. Сарапшылардың пікірінше, толық отбасыларда екі дағдарыс жиі кездеседі: орта жастағы дағдарыс және орта отбасылық дағдарыс. Орташа отбасылық дағдарыс шамамен 10-20 жыл бірге тұру кезеңінде болуы мүмкін.

– Оны қалай анықтаймыз? Отбасының белгілі бір картинасы қалыптасқан, бірақ құндылықтарды қайта бағалау бар. 40 жыл өмірімде неге қол жеткіздім? Өзімнен кейін балаларыма не қалдырамын? Отбасылық өмірге аяқ басқалы қандай жоспарларымды жүзеге асырып үлгерген жоқпын? Болашақта өзімді жүзеге асырудың тағы қандай мүмкіндігі бар? Өткеніме өкпем бар ма? <...> Осыларды мен «құрт» деп атаймын. Бұл ретте бірлескен өмірдің артықшылығы мен кемшіліктерін іздеудің орнына, отбасын бірге жақсартуды ойластыру маңыздырақ. (2-психолог, Семей)

6-кесте. Орта жастағы отбасы**(Сарапшылармен сұхбат негізінде талдау нәтижелерін қарау)**

Кезең	Сөз/фраза	
	Мағыналық топ	Түйін сөздер/фразалар
Орта жастағы отбасы	Оқушы баланың есеюіне байланысты дағдарыстар	«бала мектепке барады» «өтпелі жас – тұңғыыққа секіру» «бала және ата-ана қарым-қатынастарын қайта қалыптастыру»
	Ерлі-зайыптылардың жеке дағдарыстары	«ерлі-зайыптылардың орта жасының салмағы» «отбасының орта жасының салмағы»
	Ұрыс-керістің жоғары деңгейі	«ең ауыр кезең» «өте күрделі кезең» «қиындықтар жиі туындайды» «психологқа жиі жүгінеді»

5. Кемел отбасы кезеңі

Сарапшылар ерекше атап өткен маңызды кезеңдердің бірі – «кемел отбасы кезеңі». Бұл кезең ересек балалар ата-анасының үйінен кететін кезеңді қамтиды. Психологтар да, медиаторлар да өз тәжірибелеріне сүйене отырып, осы кезеңге баса назар аударады. Негізгі сипаттама – «босап қалған ұя». Ерлі-зайыптылардың негізгі эмоционалды жағдайы – жалғыздық. Осы кезеңде ерлі-зайыптылардың ұрыс-керіс пен тіпті ажырасуға дейінгі жағдайларға байланысты психологиялық және құқықтық көмекке жүгіну жағдайлары жиі кездеседі.

– *Ұрыс-керіс кезеңі ұзақ жылдар бойы бірге өмір сүргеннен кейін басталады, бұл балалардың кетуімен байланысты жалғыздық пайда болған кезде орын алуы мүмкін. (1-медиатор, Семей)*

Неліктен кемелденген отбасының бұл кезеңі проблемалы болуы мүмкін? Сарапшылардың пікірлеріне сүйене отырып, бірнеше маңызды пікірлерді келтіруге болады.

Біріншіден, ересек балалар бөлек кеткен кезде ерлі-зайыптылар өздерін байланыстыратын жалғыз нәрсе балалар екенін түсіне бастайды.

– *Келесі кезең – бұл балалары бөлек кеткен, кемел шақтағы отбасы. Міне, бұл ерлі-зайыптылар арасындағы проблемаларды түсіну дағдарысымен байланысты. Егер олар тек балалармен байланысты мәселелерді шешумен өмір сүріп келген болса, онда балалар өз өмірлерімен айналыса бастағанда, ерлі-зайыптылар ортақ ештеңе қалмағанын байқай бастайды, олардың ортақ мүдделері болмауы да мүмкін. Оларды байланыстыратын ортақ ештеңе жоқ болуы мүмкін. Мұндай жағдай проблемаларды азайтпайды, керісінше, көбейтеді. (4-психолог, Қарағанды)*

Екіншіден, ересек балалардың бөлек кетуі ерлі-зайыптылар жұбында махаббат сезімін өзара тәуелділік алмастырғанын білдіруі мүмкін.

– *<...> әр бала өз жолымен кететін уақыт келеді. Бұл симбиоз, үйреншікті өмір кезеңі, яғни, көп жағдайда бұл кезеңде махаббат жоқ, өзара тәуелділік қана қалады деп жатады. (2-психолог, Семей)*

Үшіншіден, орта жастағы дағдарыс, сондай-ақ зейнеталды жасқа жақындауға немесе зейнетке шығуға байланысты жеке дағдарыстар қатар келуі мүмкін.

Сарапшылар осы кезеңдегі ерлі-зайыптылар балаларының жеке өміріне араласа бастайтыны сияқты маңызды «жанама әсерді» атап өтеді. Көбінесе бұл баланың отбасылық өміріне қатысты белсенді позициясы бар әйелдерге тән. Психологиялық тұрғыдан кемел отбасының белгісі ерлі-зайыптылар ана мен әкенің рөлдеріне тіреліп қалмайды, басқа рөлдерді жандандырып, ең бастысы – өмірдің басқа да қызықты қырларына назар аударып бастайды.

– Бұл жерде балаларына көбірек көңіл бөлген әйел <...> аналық рөлінен бөлек кім бола алатынын түсінгені маңызды. <...> Ол аналық рөлінен бөлек жұбайы, әйел, құрбы сияқты рөлі бар екенін ұмытпағаны абзал, өзіне керекті іспен айналысып, өзін толықтырып жүргені маңызды. Сол кезде ғана балалардың үйден жырақтауы жеңілдірек өтетін болады. (4-психолог, Қарағанды)

– Біз жасымыз келіп, зейнетке шыққанда және балалар бөлек кеткен кезде олардың өз отбасы, өз проблемалары, өз мүддесі пайда болатын кезеңі басталады. Сол кезде біз кірісе бастаймыз. Бізде тәрбиелейтін, үйрететін, кеңес беретін уақыт жеткілікті ғой. Ал біз осы кезде керісінше жасауымыз керек. (2-медиатор, Алматы)

7-кесте. Кемел отбасы

(Сарапшылармен сұхбат негізінде талдау нәтижелерін қарау)

Кезең	Сөз/фраза	
	Мағыналық топ	Түйін сөздер/фразалар
Кемел отбасы	Балалар ата-анасының үйінің кетеді	«босаған ұя» «жалғыздық» «отбасының бөлінуі»
	Өзара тәуелділік	«симбиоз кезеңі» «сезім жоқ, өзара тәуелділік бар»
	Рөлдік құрылымның өзгеруі	«ата және әже рөлі» «ана мен әке рөлінен басқа рөлдерді жандандыру» «ұлы/қызы таңдаған адамды бағалау және оған деген көзқарас»
	Жеке дағдарыстардың салдары	«орта жас дағдарысы» «жұбайлар арасындағы проблемаларды ұғынуға байланысты дағдарыс» «зейнеталды жасқа жақындау»
	Некеге көңілі толмау	«ұрыс-керіс кезеңі» «көптеген жұптар ажырады» «некеге көңілі толмау» «ерлі-зайыптылар арасындағы опасыздық»

6. Қартайған отбасы

Отбасының өмірлік циклін «қартайған отбасы» кезеңі аяқтайды. Бұл кезеңде ерлі-зайыптылардың екеуі де көп жағдайда зейнеткерлік шақта болады. Ұрыс-керіс тұрғысынан бұл отбасы тарихындағы ең жайбарақат кезең шығар. Жұбайлар арасындағы қарым-қатынастар, әдетте, үйлесімді сипат алады, өзара тәуелділік абсолютті күйге түседі.

– <...> егер кезеңдер жайлы метафоралық тұрғыдан айтар болсақ, <...> бұл «шабыт пен автор» деуге болады, бұл ретте ерлер үшін әйелі – муза, ол шабыттанып, бірдеңелер жасап жүреді. Әйелі ерін шабыттандырады, ері жасампаз жанға айналады. Мұндай жұптарға қарап сүйсінесің, екі момын, екі қарт адам, бір біріне сондай мейіріммен қарайды. Осы кезде олар қарттыққа қарай аяқ басады, жай қарттық емес, бірін бірі толықтыратын бүтін жандардың қарттығы. (4-психолог, Қарағанды)

Кейбір жағдайларда зейнетке шығуға байланысты дағдарыс отбасылық қатынастарға теріс әсер етуі мүмкін. Бұл ерлерге көбірек қатысты.

– Ерлер мен әйелдерді алып қарасақ, әйел үйде қала береді, үйдің шаруасын істеп жүре береді. Ал үйінің асыраушысы болып келген ер азаматтар үшін бұл нағыз дағдарыс. Енді не істемекпін? Қолымнан не келеді? Мынадай проблема туындауы мүмкін: тәуелділіктер не болмаса «менің қоғамға керегім жоқ» дегеннен туындайтын депрессия». (4-психолог, Қарағанды)

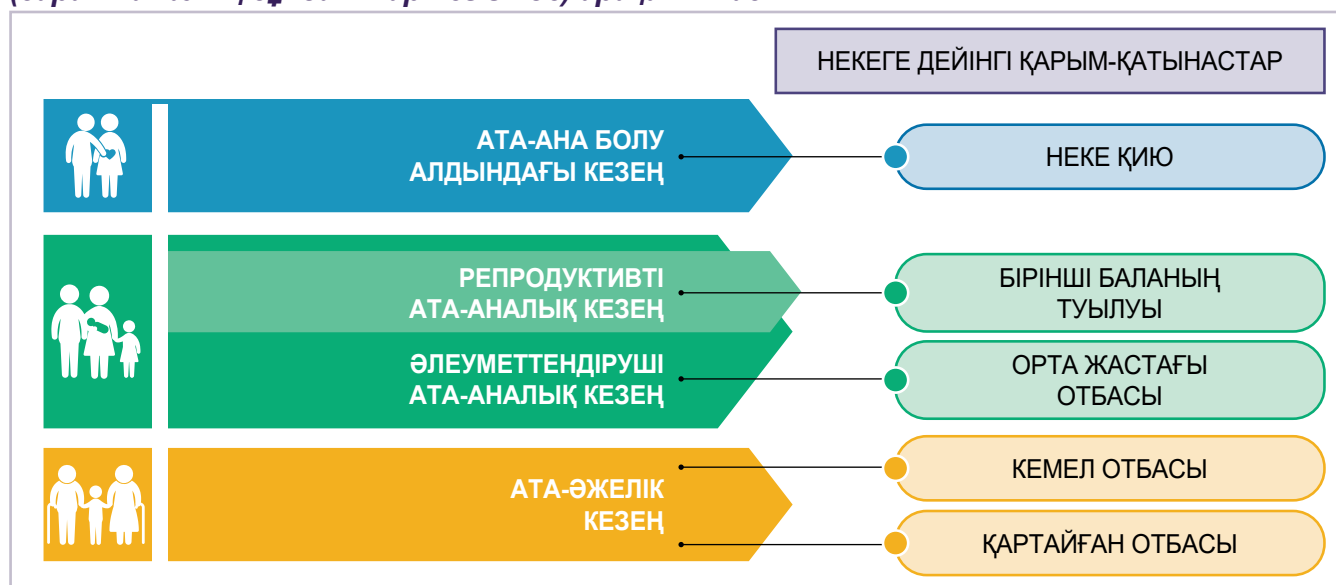
8-кесте. Қартайған отбасы

(Сарапшылармен сұхбат негізінде талдау нәтижелерін қарау)

Кезең	Сөз/фраза	
	Мағыналық топ	Түйін сөздер/фразалар
Қартайған отбасы	Үйлесімді қарым-қатынастар	«екі момын» «мейіріммен қарау» «үйлесімді өмір сүр»
	Жеке дағдарыстар салмағы	«зейнетке шығу» «асыраушы дағдарысы» «депрессия»
	Өзара тәуелділіктер	«бір бірінсіз өмір сүру мүмкін емес»

Әлеуметтік және психологиялық тәсілдерге негізделген отбасының өмірлік циклінің модельдерін салыстырмалы талдау оның жалпыланған схемасын құруға мүмкіндік береді. Сарапшы-психологтар анықтаған кезеңдер А.И. Антонов айтқан отбасының өмірлік циклі кезеңдерімен үйлесімде болуы мүмкін. Осының арқасында әр кезеңнің мазмұны неғұрлым толық және жан-жақты сипаттама алады. Негізгі кезеңдердің ара-қатынасы 2-суретте көрсетілген.

2-сурет. Отбасының өмірлік циклі кезеңдері. Әлеуметтанудағы ОӨЦ моделінің (А.И. Антоновтың әзірлемелері негізінде) және психологиядағы ОӨЦ моделінің (сараптамалық сұхбаттар негізінде) арақатынасы

Негізгі қорытынды. Отбасының өмірлік циклін зерттеудің көптеген тәсілдері бар. Отбасының өмірлік циклі кезеңдерінің саны үштен ондаған түрлеріне дейін болуы мүмкін. Егер әлеуметтануда отбасының өмірлік циклі, мысалы, отбасылық функциялар мен рөлдердің өзгеру призмасы арқылы қарастырылса, психологияда – отбасылық дағдарыстар призмасы арқылы қаралады. Модельдің көбінесе балалары бар толық отбасының өмірлік циклін сипаттайтыны әртүрлі тәсілдерді біріктіретін жағдай.

Әлеуметтанушылар жасаған отбасылық өмірлік циклдің ең сәтті модельдерінің бірі ретінде мыналарды келтіруге болады: ата-ана болу алдындағы кезең, репродуктивтік ата-аналық кезең, әлеуметтендіруші ата-аналық кезең, ата-әжелік кезең.

Психологиялық тұрғыдан отбасының өмірлік циклінің келесі кезеңдерін бөлуге болады: 1) некеге дейінгі қатынастар, 2) неке, 3) бірінші баланың туылуы, 4) орта жастағы отбасы, 5) кемел отбасы, 5) қартайған отбасы. Әр кезеңнің өзіндік ерекшеліктері бар, сонымен бірге тәуекелдер мен отбасылық қатынастарды нығайту әлеуетін де қамтиды. Алайда неке қию және бірінші баланың туылуы сияқты кезеңдер күрделі болып табылады.

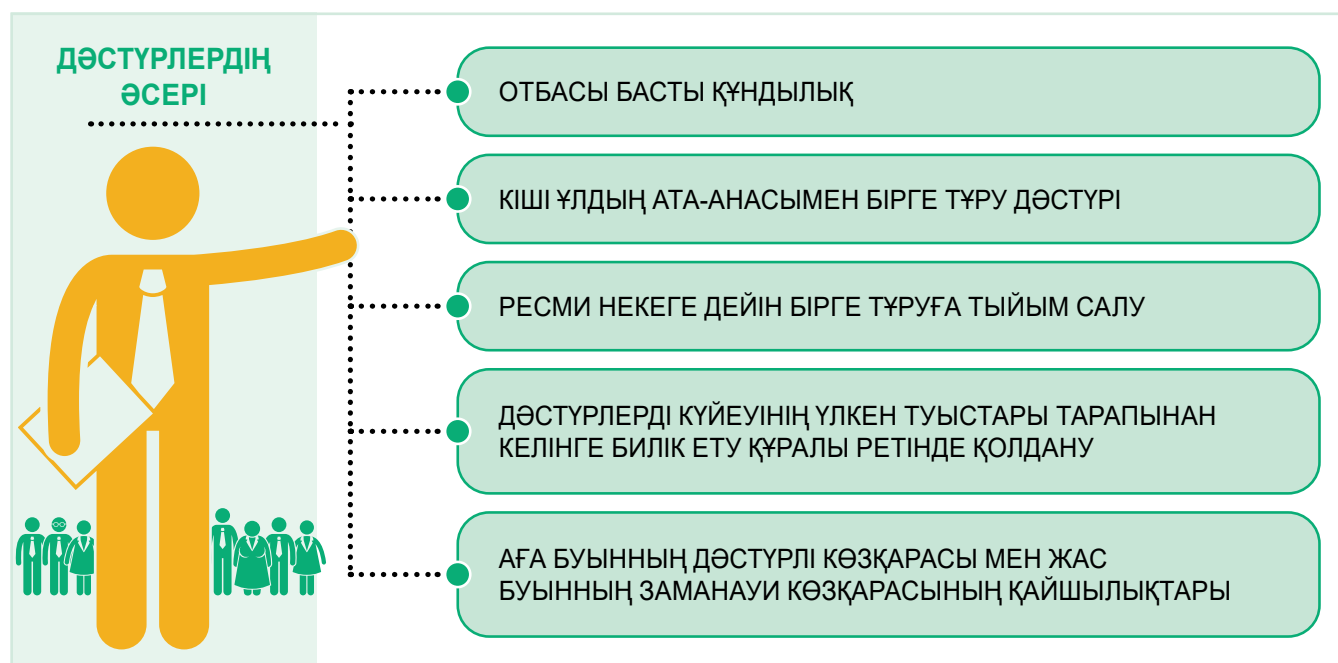
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӨМІРЛІК ЦИКЛІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сарапшылармен сұхбатты талдау қазіргі қазақстандық отбасылардың өмірлік цикліндегі он бір ерекшелікті анықтауға мүмкіндік береді.

• Дәстүрлердің әсері

Сараптамалық пікірлердің ең үлкен мағыналық блогы дәстүрлердің қазақстандық қоғамдағы отбасының өмірлік циклі ерекшеліктеріне әсерімен байланысты. Блок сарапшылардың бес топқа жинақталған пікірлерінен құралады (3-суретті қараңыз).

3-сурет. Дәстүрлердің қазақстандық отбасылардың өмірлік циклі ерекшеліктерінің бірі ретіндегі әсері

1) Отбасы басты құндылық. Сарапшылар тек жағымды ерекшелік ретінде қарастырады.

– Біздің менталитетіміз бен дәстүріміздің жағымды әсерлері бар, өйткені отбасы - бұл өмірдің маңызды, тіпті ең басты элементі. (2-психолог, Семей)

2) Кіші ұлдың ата-анасымен бірге тұру дәстүрі. Бұл ерекшелік сарапшылар тарапынан бірмәнді баға алған жоқ. Алайда, жас отбасылардың ата-аналарымен/туыстарымен бірге тұруы жағдайында сарапшылардың көпшілігі отбасы үшін артықшылықтардан гөрі кемшіліктер көп екендігімен келіседі.

– Егер біздің қазақ отбасыларының ерекшеліктері туралы айтатын болсақ, кіші ұлы ата-анасымен бірге тұруы керек. Бұл да қиындық, билік етуге ішінара күрес туындайды, кім басты, кім маңызды, осыдан проблемалар басталады. (4-психолог, Қарағанды)

3) Ресми некеге дейін бірге тұруға тыйым салу. Бұл ерекшелікті сарапшылар теріс бағалайды. Олардың пікірінше, ресми некеге тұрып, балалы болғанға дейін, еркек пен әйелдің бірге тұру тәжірибесі болуы керек, сонда олар бірге тұра алатынын немесе тұра алмайтынын түсінетін болады.

– <...> бізде менталитетке байланысты некеге дейін бірге тұруды құптамайды. Мұндай тәжірибе жоқ емес, алайда көптеген отбасылар бұл жағын ұнатпайды. Бұл үлкен қателік. Адамдар бірі бірін тұрмыста, тәжірибеде көріп-білу керек. <...> Бірге тұрып көріп, тәжірибе алады. Содан кейін ғана, жайсыз, белгісіз жағдайға түсіп қаламын деген қорқынышсыз, некеге тұру керек. (2-психолог, Семей)

4) Дәстүрлерді күйеуінің үлкен туыстары тарапынан келінге билік ету құралы ретінде қолдану.

– Отбасылармен жұмыс жасай отырып, кеңес беру кезінде адамдардан ұрыс-керіске себеп болған жағдай туралы жиі естимін, дегенмен олар «біздің салт осындай» деп ақталады, <...>. Шын мәнінде, әйелдер кеңес алуға келгенде айтатын әдет-ғұрыптар мүлдем қарама-қайшы болуы мүмкін. Кейбір дәстүрді отбасында өз беделін арттыру үшін ойлап табады. Мысалы, енелері былай дейді: «сен осылай жасау керексің, өйткені бұл біздің салтымыз». <...> Яғни, осындай жағдайларды бір адамның екінші адамға үстемдік етуі үшін пайдаланады. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

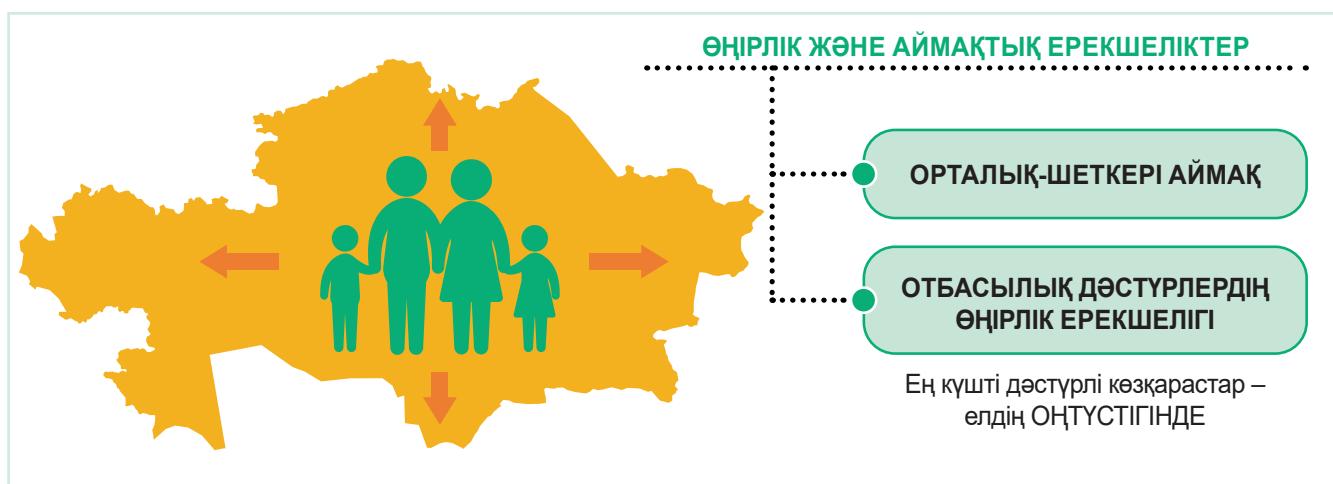
5) Аға буынның дәстүрлі көзқарасы мен жас буынның заманауи көзқарасының қайшылықтары. Бұл жағдайда біржақты бағалау қиын, бұл фактіні анықтауға көбірек ұқсас. Алайда, мұндай нәрселер отбасындағы ұрыс-керіске әкеп соғатынын және ерлі-зайыптыларды психологтарға жүгінуге мәжбүр ететінін ескерсек, сарапшылар көбінесе жас буын өкілдерін жақтайды.

– Көбінесе әйелдер, қыздар, ересек туыстардың дәстүр бойынша өмір сүргісі келетініне шағымданады. Ал жастар – олар өз отбасын еуропалық дәстүрлерге жақын етіп құрғысы келеді. (3-психолог, Алматы)

• Өңірлік және аймақтық ерекшеліктер әсері

Бірқатар сараптамалық пікірлер «Өңірлік және аймақтық ерекшеліктер әсері» деген жалпы атаумен біріктірілді. Сарапшылардың көпшілігі қазақстандық отбасылардың өмірлік цикліне өңірлік және аумақтық ерекшеліктер әсер етеді деген пікірде. (4-суретті қараңыз).

4-сурет. Өңірлік және аймақтық ерекшеліктер қазақстандық отбасылардың өмірлік циклінің ерекшелігінің бірі ретінде

Бұл жерде негізгі үш желіні бөліп көрсетуге болады.

1) Орталық-шеткері аймақ. Сарапшылардың айтуынша, көптеген отбасылық және неке мәселелеріне деген көзқарас «орталықта» және «шеткері аймақта» құбылуы мүмкін. Орталық дегеніміз – ірі қалалар, көбінесе Нұр-Сұлтан мен Алматы, шеткері аймақтар – шағын қалалар, ауылдық елді мекендер. Орталық неғұрлым либералды, еуропалық отбасылық құндылықтарды қамтиды, ал шеткері аймақтар, керісінше, дәстүрлі, консервативті отбасылық құндылықтарды дәріптейді.

– Ауылдарда, осындай патриархал отбасыларда отбасы сақталатын шығар, бірақ бұл отбасылардағы әйелдер бақытты ма? Дәл осындай шағын қалаларда, ауылдарда әйел зорлық-зомбылық объектісіне айналады. Олар (әйелдер) жиі зардап шегеді. Үлкен қалаларда, әрине, бізде де осындай отбасылар бар, ондайларды комиссияда болғанда, медиаторлық еткенде көріп тұрамыз. Бірақ шағын қалаларда, отбасылар мұндай тақырыпты ашып айта бермейді. (2-медиатор, Алматы)

– Менің ойымша, аймақтық айырмашылықтар жоқ, бірақ орталық пен шеткері аймақтар мәселесі бар. Шеткері жерлерде басқа құндылықтар, дағдарыстар, психологиялық мазмұн, ал орталықта – мүлдем басқаша, адамдар дарашыл немесе мансапшыл келеді. (6-психолог, Нұр-Сұлтан)

2) Отбасылық дәстүрлердің өңірлік ерекшелігі. Ең күшті дәстүрлі көзқарастар – елдің оңтүстігінде. Елдің оңтүстік өңірлері жағдайында сарапшылар көбінесе жасы үлкен туыстардың беделін, келінің барған жеріндегі жағдайын, отбасылық проблемалар туралы жар салмау және ажырасулар саны сирек кездесетінін алға тартады.

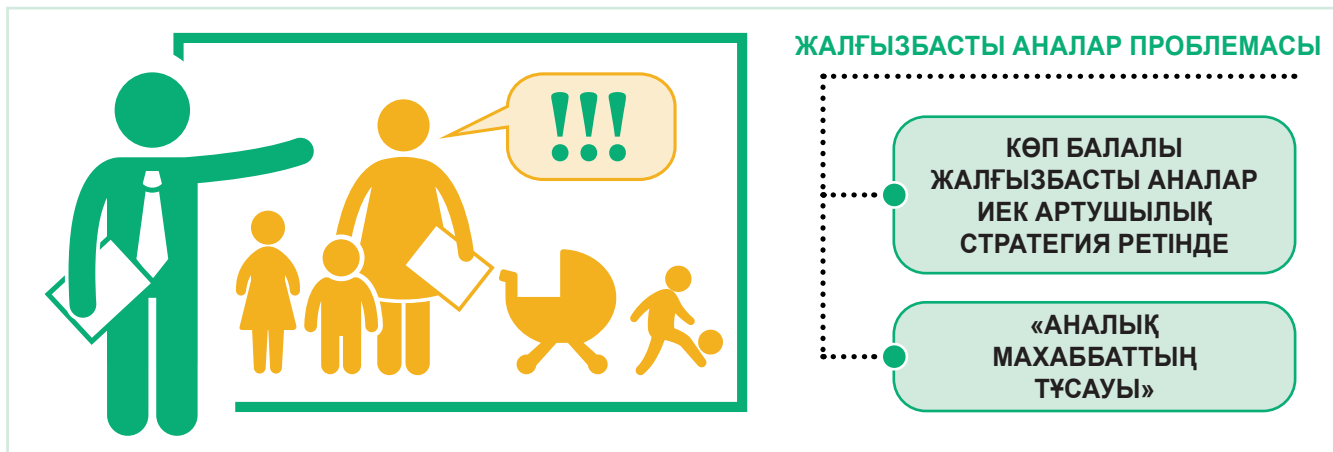
– Солтүстік, шығыс, оңтүстік... Мүлдем бөлек жағдайлар (3-медиатор, Семей)

– <...> оңтүстікте <...> үй шаруасындағы әйел болуды әбден қалыпты жағдай санайтын адамдар жетерлік. Оны әйелдің өзі қалайды ма? Қаламайды? Үйде отыр! Әйел үйде балалармен отырады, еркек отбасына басшылық етеді. Яғни, мұндай жерде гендерлік теңдік саясатын көтеру, шығыс, солтүстік, тіпті батысқа қарағанда қиындау болмақ. (2-психолог, Семей)

• Жалғызбасты аналар проблемасы.

Бірқатар сарапшылар жалғызбасты аналарға қатысты мәселелер жиынтығына баса назар аударады. Әңгіме белгілі бір санатқа кіретін жалғызбасты аналар туралы екенін атап өткен жөн. Нақты айтсақ, екі кейс келтірілді. (5-суретті қараңыз).

5-сурет. Жалғызбасты аналар проблемасы қазақстандық отбасылардың өмірлік циклінің ерекшеліктерінің бірі

1) Көп балалы жалғызбасты ана иек артушылық стратегия ретінде. Әлеуметтік-экономикалық пайда алу үшін әртүрлі азаматтық күйеулерінен бала туатын, көп балалы жалғызбасты аналар мәселесі көтерілуде.

– Қазір бізде жалғызбасты аналар өте көп, білесіз бе, Қазақстанда осындай проблемаға тап болып отырмыз, атап айтқанда – әртүрлі әкелерден көп бала туған әйелдер. Олар былай деп түсіндіреді: «сақтанғысы келмейді», «бала неғұрлым көбірек болғаны жақсы». Сөйтіп алып, әкімдіктен көмек сұрап жүргендері. Алдарына балаларды салып қояды. <...> өйткені өз басым комиссия құрамында болғанда былай деп сұрадым: «Сізге бұл не үшін керек? Онсыз да бес балаңыз бар, барлығы да азаматтық күйеулеріңізден». Кезекті еркек – ол тағы да аяғы ауыр. Тағы да ақшасы жоқ. Не үшін? Оның айтқаны: «маған болмайды, мен өзімнің белгілі бір ұстанымдарым бойынша, сақтана алмаймын». Ол шығып кеткен соң комиссия мүшелерінің айтқаны, мұндай әйелдер баланы осылай алдына қойып, мемлекеттен көмек сұрау үшін қаптатып туады екен. (2-медиатор, Алматы)

2) «Аналық махаббаттың құрсауы». Толық емес отбасыларда туындайтын психологиялық проблема, онда әйел баланы «өзі үшін» тууды шешеді. Айтарлықтай салдары бар – ана мен бала арасында сепарация жоқ, соңғысы өз отбасын құрған жағдайда анасының тарапынан қызғаныш пен манипуляция жасау.

– Өзі үшін туған аналар ұлына да, қызына да тыныштық бермейді: «мен бәрін сен үшін жасадым». Қызғаныштың кесірінен не келінге, не күйеу балаға күн бермейді. Ондай аналар балаларын көбінесе ажырастырып жібереді. <...> Маған келеді де, «өзім үшін тудым» деп жатады. Одан кейін өздерін кінәлаған жастар келеді: «Анам мен үшін бәрін жасады, мен не істеймін енді? Әйеліме біздің қарыздар екенімізді түсіндіріңізі». Әйелі: «Біздің отбасымыз бөлек». Жастар дамудың орнына, әуре-сарсаңда жүреді... Білесіз бе, осындайда баланс бұзылады. (5-психолог, Қарағанды)

• Кеңейтілген отбасылар

Қазақстандық отбасылардың маңызды ерекшеліктерінің бірі – кеңейтілген отбасылардың көптеп таралуы. Қазіргі заманғы жағдайда кеңейтілген отбасының жас отбасыларға әсерін сараптамалық бағалау теріс сипат алады. Отбасы өзінің өмірлік циклін өтіп, ата-аналары мен туыстарынан бөлек қалыптасуы керек. Кеңейтілген отбасы жағдайында бұл мүмкін емес.

– Бізде кезеңдер ерекшеленеді ме? Иә. Табиғат заңдарына сәйкес, біз табиғаттың бір бөлігіміз, жастар ата-аналар отбасынан бөлінуі керек. Яғни, отбасы табыс тауып, өзінікін қорғап, құрып, сондай-ақ бөлісуді үйренуі керек. Яғни, табиғатта бірнеше ұрпақ бір ұяда өмір сүрмейді. Бізде кеңейтілген отбасылар өте күшті әсер етеді. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

– Қазақстандық қоғам жайында айтсақ, <...> көп жағдайда жас отбасылар ата-анасымен бірге тұра береді. Менің жеке пікірім – бұл барлық кезде пайдалы бола бермейді. Жас отбасыларға бөлек өмір сүруге мүмкіндік беру өте маңызды, өйткені қандай да бір дағдарыс орын алса, ата-аналар бұл дағдарыстан өтуге көмектесеміз деп айтуы мүмкін, бірақ кейде бұл олардың қарым-қатынасын нашарлатып жатады. <...> (4-психолог, Қарағанды)

Мысал ретінде, психологтардың тәжірибесінен бірге тұрудың жас отбасына теріс әсерін көрсететін жағдайды келтіруге болады.

5-КЕЙС

– Жігіт қызбен кездесіп жүреді, олар бұған дейін бірге тұрып көрмеген, махаббат, одан кейін неке. Ол кезде жастары 23-24 шамасында еді. Дүниеге сәби келеді. Көрініс: ол балаға қарайды, үйде бәрін жасайды. Анасы (қайын енесі) барлық міндеттерін тастады, әкесінің (қайын атасы) «келін шаршай ма, жоқ па» шаруасы жоқ. Жас әке және күйеу не істеді? Оқудан келген кезде ол тіпті жұбайын да, баласын да сүйместен, компьютерге отырып, өз ісімен айналысып, достарымен көңіл көтеретін болды. Міне, осындай сурет: ол баламен үйде есі шығып жүреді, қолдау тұрмақ, түсіністік танытатын жан жоқ. Яғни, күйеуінің түсінігінше, ата-анасымен бірге тұрады, бәрі жақсы, баспанасы бар, өзі қазір оқып жүр, оған жұмыс істеудің қажеті жоқ. Үйде не істеуім керек? Үйде қарындасым, әйелім және анам бар. Яғни ол үшін өмір салты өзгерген жоқ. Бұл туралы сұрақ туындаған кезде, жауап: неге ол өзгеруі керек? Нәтижесінде бұл отбасы ажырасты. Әрине, отбасы бұдан кейін бірге бола алмады, өйткені әйелі еріне қарағанда әлдеқайда көп өсті. Неліктен мұндай жағдай пайда болды? Маман ретінде айтарым, егер олар бөлек тұрса, қиындықтарға тап болса, қиын болар еді. Бірақ, нәтиже басқаша болуы мүмкін, күйеуі қандай да бір жауапкершілік сезінуі мүмкін еді. (2-психолог, Семей)

Қазақстандық отбасылардың өмірлік циклінің маңызды ерекшеліктерінің бірі ретінде сарапшылар ата-аналар мен туыстардың жас отбасы өміріне кірісуін

атайды. Бұл жас отбасылар арасындағы ұрыс-керістер, дағдарыстар мен ажырасулардың басты себептерінің бірі болып табылады.

– Бүгін біз, шынын айтқанда, ауыр жұмыстардан арылдық. Біз су тасымаймыз, өзенге барып кір жумаймыз және бос уақытымыз көбейді. Аға буын өкілдерінде бос уақыт көп... Олардың тарапынан ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасына белсенді араласу жүріп жатыр. Ерекшелігі осы, сондықтан көптеген психологтар да осы туралы айтады және бұл көбінесе ұрыс-керістің бастауы болады. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

Мысал ретінде психолог пен медиатордың тәжірибесінен алынған бірнеше кейстерді келтіруге болады (6-кейс, 7-кейс). Сарапшылар өздерінің психологиялық және құқықтық тәжірибесінде осындай жағдайларға жиі куә болады.

6-КЕЙС

– Менің тәжірибемде бір жас отбасында ұрыс-керіс болып, екі жақтың туыстары араласқан жағдай болды. Жастар ажырасуға өтініш берді, ажырасу басталды, әкесінің балалармен кездесу тәртібі анықтала бастады. Сот бойынша психологқа келдік, қорытынды жазып, жанжалды талқыладық. Содан кейін әйел жеке консультацияға өзі келді: «Не істеу керек? Күйеуім екеуіміз татуластық, біз жасырын кездесіп жүрміз, менің аяғым ауыр, ал туыстарымыз бір бірімен соғысып жатыр! Не істесек болады?» (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

7-КЕЙС

– Менде мынадай мысал бар. Жас жұп. Жап-жақсы тұрып жатқан сияқты, жігіттің коттеджи болды және жақсы ақша тапты, ТҚҚ-да жұмыс істеді. Қыз да жақсы. Бір күні ұрыс болды: күйеуі жұмыстан мас болып келді, әйелі болса: «міне, сен ішесің...». Осылай ұрыс-керіс басталады... Бір кезде ол ұйықтап, демалып, бәрі басылады. Бір кезде әйелінің ата-анасы отбасына кірісе бастайды: «Сен сондай, сен мұндай, ішетініңді білсек қой...» Бір кезде күйеуінің ата-анасы кіріседі, нағыз ұрыс-керіс басталады. Ақырында, олар бір-бірімен татуласты, ал ата-аналары араздасып жүр. Олар ата-аналарына қарап, қайтадан ұрысып қалады. Бұл істі жылы жабудың орнына, олар одан сайын ушықтыра түседі. Ажырасуға жақын қалады. Ерлі-зайыптылар менің көмегіме жүгінді. Оларды тыңдадым да, бірден ата-аналарын шақырдым, екі жақты да отырғызып қойдым... Осы күнге дейін бірге тұрып жатыр. (1-медиатор, Семей)

• Бейқамдық, кеш бөліну

Бірқатар сарапшылардың пікірінше, қазіргі жастар көбінесе бейқам келеді, ата-аналарынан кеш бөлініп шығады – соңғысы оларға қаржылық жағынан да, өмірлік мәселелерді шешу тұрғысынан да қамқорлық жасауды жалғастыра бе-

реді. Тіпті үйленген соң да жас жұбайлар ата-анасының қамқорында қала береді, отбасын құрудың жауапкершілігін толық сезінбейді. Басқаша айтқанда – «кіндігі байланып қалады».

– Бұл ерлі-зайыптылардың екеуінің де ата-анасының отбасымен тығыз байланысы, бөлек кету деген ой жоқ, солармен бір бола береді. (5-психолог, Қарағанды)

– Менің ойымша, бүгінде жастар айтарлықтай бейқам. Яғни, ата-аналары оларды ұзақ уақыт қамқорында ұстайды, олар үшін шешім қабылдайды. Осы кезде жастар некеге тұруды өздерін ересек екенін дәлелдеу әдісі ретінде қарастырады. Міне, үйлендім, отбасым бар, сондықтан еркіндік алуым керек. Олар қандай жауапкершілік алатынын мүлдем түсінбейді. Яғни, олардың ойынша еркіндік алады да, қалағандай өмір сүреді. Сөйтсе <...> мүлдем дайын болмай шығады. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

• Қыздардың мінез-құлық үлгісіндегі қайшылықтар

Қоғамда әйел рөлі туралы қарама-қайшы идеялар қатар жүреді. Бір жағынан қыздарға, одан кейін бойжеткендерге білім, қызмет, өзін-өзі дамыту жағынан жоғары талаптар қойылады. Екінші жағынан, қоғам қыздарға қысым жасайды, оларды белгілі бір жасқа дейін тұрмыс құруға және үлгілі әйел, ана және келін рөлін атқаруға міндеттейді. Нәтижесінде мінез-құлық үлгісіндегі қайшылықтар туындайды, бұл жеке және отбасылық деңгейлерде маңызды психологиялық проблемаларға әкеледі.

- Тағы бір жағдай – бұл күштеп таңылған қайшылықтар. Алдымен қыз баланы белсенді, білімді, тілдер білу керексің деп тәрбиелейді. Қыз 20 жасқа келгенде: «Сен тұрмыста болуың керек, 23 жасқа келдің – әлі күйеуің жоқ, тұрмысқа шығу керек. Қыз бала жар, ана болу үшін жаралған...». Қыздардың мінез-құлық үлгісіндегі қайшылықтар пайда болады, тұрмыс-тіршілікпен айналысатын болса, осынау жылдар бойы не үшін білім алып, 3 тіл үйреніп, не үшін оқулықтар оқығанын түсіне алмай, дал болады. Осындайға дайын болмау, құндылықтарды түсінбеу, дегенмен біздің әйелдердің тағдыры осы... (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

• Ресми некелердің басым болуы

Қазақстанда басқа еуропалық елдермен салыстырғанда ресми некелер басым екені байқалады. Ресми некені таңдау аға буынға ғана тән емес, жастар арасында да басымдық етеді.

– <<...> бізде ресми некелер саны көбірек делік. Аға буын да осыны талап етеді, жастардың өзі де қарсы емес. Бұл осындай ерекшелік. (3-психолог, Алматы)

• Ажырасқаннан кейін әйелдер мен балалардың қорғалмауы

Толық емес өмірлік цикл деп аталатын модельдерге қайта оралсақ, ажырасқаннан кейін әйелдер мен балалардың қауіпсіздігі сияқты ерекшелікті бөлек атап өткен жөн. Көптеген сарапшылар, әсіресе медиаторлар, өз тәжірибесінде осындай жағдайларға тұрақты кезігіп отырады. Көбінесе бұл алименттік мін-

деттемелер мәселесінде көрініс табады: алименттік төлемдерден жалтару, табыстарды қасақана жасыру, алименттік төлемдердің аз мөлшері, заңдардың жетілмегендігі. Сондай-ақ, неке кезінде сатып алынған жылжымайтын мүлікті, автокөлікті және басқа да мүлікті үшінші тұлғаларға (көбінесе ер адамның ата-анасы) әдейі ресімдеу, соның салдарынан ана мен балалар ажырасқаннан кейін түксіз қалып жатады.

– <...> *Италияны алып қарайық, ол жақта ажырасу оңай емес, өйткені ол (күйеуі) түксіз қалады. Мемлекеттің өзі отбасын және балалармен қалатын әйелді қорғайды. Бізде ажырасу оңай, бірақ одан кейін әйел алимент іздеп жүгіріп жүргені. Бірақ әлемде бір стандарт бар – ажырасулар болған, бар және бола бермек.* (3-медиатор, Семей)

• Ата-аналары аз уақыт бөлетіндіктен балалардың психологиялық проблемаларының көп таралуы

– *Қазір көптеген психологиялық проблемалар бар, өйткені ата-аналар балалармен сапалы уақыт өткізбейді. <...> Балаларын асырау үшін ата-аналар екі, үш жұмыста істейді. Ата-аналарында «Самсунг» телефоны болса, баласында – «Айфон». Өйткені бар жақсы балаларға. Солай болсын. Олар өз уақытын балалармен ойнауға емес, ақша табуға жұмсайды. Ал бала ойындармен дамиды. Тек ойындармен. <...> Яғни, біз балалармен сапалы уақыт өткізуді қойдық.* (5-психолог, Қарағанды)

• Несиеге той жасау

Несиеге той жасау қазіргі қазақстандық қоғамда кең таралған құбылыс. Бұл тәжірибені сарапшылар аса теріс бағалайды. Несиелер мен бөліп төлеу көбінесе жас жұбайларға және/немесе олардың отбасыларына ауыр жүктеме болып, ұрыс-керіске себеп болады.

– *Айтқым келгені, қазақ отбасыларында несие алып, үш жүз, төрт жүз адамға той жасайды. Балалары ажырасып кетуі мүмкін, ал олар әлі несие төлеп жүреді. Маған осы жағы түк ұнамайды, <...> отбасылық өмірді қарыздан бастау...* (5-психолог, Қарағанды)

Негізгі қорытынды. Осылайша, қазақстандық отбасылардың өмірлік циклінің өзіндік ерекшеліктері бар. Олардың ішінде: дәстүрлердің әсері, өңірлік және аймақтық айырмашылықтар, ата-аналар мен туыстардың араласуы, кеңейтілген отбасының әсері, бейқамдық/кеш бөліну, қыздардың мінез-құлық үлгісіндегі қайшылықтар, ресми некенің басым болуы, ажырасқаннан кейін әйелдер мен балалардың қорғалмауы; жалғызбасты аналар проблемасы; ата-аналары аз уақыт бөлетіндіктен балалардың психологиялық проблемаларының көп таралуы; несиеге той жасау. Сарапшылардың пікірінше, олардың басым бөлігінің қазақстандық отбасылар үшін жағымсыз салдары бар.

КЕЙІНГІ БІРНЕШЕ ОНЖЫЛДЫҚТАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӨМІРЛІК ЦИКЛІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР

Зерттеу аясында сарапшылардан соңғы бірнеше онжылдықта қазақстандық отбасылардың өмірлік циклінде қандай өзгерістер болғанына қатысты пікір білдіруді сұрадық. Алынған жауаптарды талдау бірнеше негізгі тұстарын көрсетуге мүмкіндік береді.

1) Өмірлік циклдің кезеңдері (сатылары), дағдарыс кезеңдері «қысқарды».

Кейбір кезеңдердің жедел өтуі байқалады, неке немесе ажырасу туралы шешімдер бұрынғыға қарағанда жылдам қабылданатын болған деген пікір айтылды.

– *Адамдар қазір ойланып, созып жүрмейді. Уақыт зымырап бара жатқаннан шығар. Осындай кезеңдер қысқарып кеткен сияқты. Мысалы, тез сөз байласып, тез үйленіп, тез ажыраса салады. Уақыт қысқарып кеткен, адамдар таңдаған адаммен тұра алмайтынын тез түсінеді, басқа адам, басқа өмір керек деген ойға келеді. Қазір адамдар жылдам шешім қабылдайды, уақыт соза бергеннен пайда жоқ деп түсінеді. (6-психолог, Нұр-Сұлтан)*

2) Отбасын сақтау мәселесіне деген көзқарас өзгерді.

Сарапшылар отбасына және, тиісінше, ажырасуға деген көзқарас өзгергені туралы айтты. Әсірелеп айтсақ, «отбасын сақтағаннан гөрі, ажыраса салу оңай» деп келтіруге болады.

– *Бұрын отбасы бүкіл өмірге құрылатын. Қазір бірдеңе ұнамаса, отбасын бұза салуға болады деген үрдіс бар. «Мен жақсырақ адам іздеп көремін» деген оймен шаңырақтар шайқалып жатады. Бірақ алдымен дағдарысты жеңуге тырысу керек, өйткені кез-келген дағдарыс жеке даму болып табылады, ол бізге дамуға және күшейе түсуге мүмкіндік береді. Дағдарыстан қашқан кезде біз бұл мәселені шешпейміз. Біраз уақыттан кейін осы жағдайға тағы кез боламыз. (4-психолог, Караганды)*

– *Ажырасу оңай болып кетті. Сот туралы айтпаймын. <...> мынадай қарапайым мысал – «мен жаңасын алғанша, шалбарымды тігіп алайын». Отбасында да осылай – «жаңасын іздегенше, өз отбасымды реттейін». (3-медиатор, Семей)*

3) Экономикалық факторлардың әсерінен отбасы бұрынғыдай маңызды «жоба» емес.

Нарықтық экономикаға көшу және одан туындаған бірқатар әлеуметтік-экономикалық проблемалар салдарынан, мансап, бизнес және ең бастысы материалдық қамтамасыз ету және экономикалық мәселелерді шешу қажеттігі сияқты дүниелердің қасында, отбасы құндылығы төмендеп кетті деген пікір айтылды. Нәтижесінде балаларға ата-аналары тарапынан қажетті көңіл бөлінбейді, ерлі-зайыптылар бір-біріне жеткілікті көңіл бөлмейді, жеке отбасы ішінде салт-дәстүрлер қалыптаспайды немесе күші болмайды.

– Қазақстанның тәуелсіздігі мен қайта құру кезеңдері отбасына әсер етті, ал қазір жас отбасылар жанұясына қарағанда бизнеске, іске аса мән бере бастады. Отбасы маңызды жоба емес, мысалы, бизнес сияқты құндылық емес және бұл отбасына әсер етеді. Шынында да нарықтық экономика, қызметтің өзгеруі өте қатты әсер етті, адамдарды отбасынан алшақтатты. (6-психолог, Нұр-Сұлтан)

4) Болашақ жұбайын таңдау кезеңінде материалдық және мәртебелік құндылықтар басымдыққа етеді.

– Енді қалыңдық, күйеу жігіт таңдауға саналы түрде қарай бастадық. Үйі, көлігі бар ма, ақшаны қалай табады деген сияқты. Туыстарының жағдайына, олардың билігіне қарайды. (1-медиатор, Семей)

– Құндылықтар өзгерді – сезімдер материалдық, практикалық тұрғыдан өлшенеді. Ақшамен өлшенбейтін, желкілдеген романтикалық кезең жайына қалады. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

5) Ортақ құндылықтар мен отбасы туралы көзқарастарға байланысты қоғамның жіктелуі. Діннің рөлі күшеюі. Сарапшылардың айтуынша, қазіргі қазақстандық қоғамда отбасылық нормалар мен құндылықтарды өзгерту процесі жүріп қана жатқан жоқ. Дәстүрлі көзқарастарды ұстанатындар мен отбасына заманауи көзқарастағы адамдар арасында алшақтық бар. Сонымен қатар, дәстүрлі отбасылық құндылықтар жағдайында діннің рөлі артуына байланысты неке мен отбасының діни-этикалық нормалары қолданылады.

– Қоғам қазір екіге бөлініп жатыр. Кейбіреулері еуропалық құндылықтарға, өмір салтына, менталитетке бағытталған. Ал басқалары дәстүрлі құндылықтарға бағытталған. (3-психолог, Алматы)

– Егер кеңес қоғамында дін мемлекеттен тыс жерде болып, негізінен қарт адамдар ұстанған болса, қазір бізде діни институттардың ықпалы өте күшті. (3-психолог, Алматы)

6) Отбасылардың экономикалық жағдайына байланысты жіктелудің күшеюі.

– Бұрын өмір сүру деңгейі бірдей болатын. Отбасылар арасындағы шамалы айырмашылықтар болды. Ал қазір өмір сүру деңгейі әртүрлі. Отбасының байлығына байланысты адамдардың өмір салты да бұрынғыға қарағанда қатты ерекшеленеді. (3-психолог, Алматы)

7) Азаматтық неке немесе ресми тіркеусіз неке саясатының таралуы. Сарапшылар балалары некесіз туылатын, бірақ бірге тұратын ерлі-зайыптыларға қатысты алаңдаушылық білдіретінін айта кеткен жөн.

– *Көбінесе азаматтық некеде ерте ме, кеш пе ажырап кететін отбасылар тұрады. Неке оларды ресми түрде ұстап тұрады деп айта алмаймын. Жоқ, бұл адамдар бастапқыда отбасылық ұяшыққа мән бермейді және «тұрып жатырмыз ғой» деп жүре береді. Бұл, әрине, дұрыс емес, әйел мен балаларға әсер етеді.* (2-психолог, Семей)

8) Танымал психологияның әсері. Интернет пен әлеуметтік желілер кейінгі жылдары әртүрлі мазмұндағы психологиялық материалдармен қаныққан. Олардың көпшілігі ерлер мен әйелдердің қарым-қатынасы, неке және ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынасқа қатысты. Ұсынылған материалдардың барлығы бірдей ғылыми емес және кері әсерін беруі мүмкін. Сонымен қатар, олар халық арасында өте танымал және адамдар оларды басшылыққа алып жатады.

– *Интернеттегі психологиялық ашықтық, жеке мәселелерді қалай шешу керек екенін тауып, оқи аласыз. Отбасы есебінен емес, өзің өсіп, өзің жетілу керексің деген пікір бар. Ал басқалары, керісінше, ешкімге ештеңе қарыз емеспін деп санайды. Мұндай популистік нұсқалар шешім қабылдауға әсер етеді. Яғни, интернеттен алынған ақпарат кейбір міндеттемелерден босатады.* (6-психолог, Нұр-Сұлтан)

9) Жас отбасыларды ата-аналардан бөлек шығару мәселесі. Бұл мағыналық топ бір біріне қарама-қайшы бірнеше пікірді қамтиды. Осылайша, бірінші сарапшы ата-аналар мен ересек балалардың өзара тәуелділігі артып келеді деген пікірге бейім.

– *Біріншіден – жұбайлардың ата-аналарының отбасымен тығыз байланысты болуы, бөліну, бөлек шығу жоқ. <...> күшейе береді. Күшейеді.* (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

Сонымен бірге, екінші сарапшы көп жылдық тәжірибесіне сүйене отырып, кеш бөліну өте көп болған, бірақ кейінгі кезде мұндай жағдайлардың саны азая бастағанын айтты.

– *Бұрын ата-аналарымен бірге тұру жағдайлары әлдеқайда көп болатын. Қазіргі жастар ертерек бөлініп, өз күндерін көретін жағдайлар көбірек.* (4-психолог, Қарағанды)

Сарапшылардың пікірлері өңірлік тұрғыдан негізделген болуы мүмкін. Атап айтқанда, бірінші жағдайда психолог қызметін ондаған жылдар бойы Нұр-Сұлтан қаласында, екінші жағдайда Қарағанды қаласында жүргізіп келеді.

Негізгі қорытынды. Кейінгі бірнеше онжылдықта қазақстандық отбасылардың өмірлік циклінде белгілі бір өзгерістер болды. Оның ішінде: отбасының өмірлік циклінің кезеңдері мен дағдарыстық кезеңдерінің «қысқаруы»; отбасын сақтау мәселесіне деген көзқарасты өзгеруі; отбасы бұрынғыдай маңызды «жоба» емес; болашақ жұбайын таңдау кезеңінде материалдық және мәртебелік құндылықтар басымдыққа ие; қоғамның құндылықтар мен отбасылық көзқарастарға байланысты жіктелуі; экономикалық жағдайға байланысты отбасылардың жіктелуі; азамат-

тық неке немесе некені ресми тіркеусіз бірге тұру жағдайлары артып келеді; танымал психологияның әсері артты; жас отбасылардың ата-анасынан бөліну деңгейінің өзгеруі.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАРДАҒЫ НЕГІЗГІ ДАҒДАРЫСТАР МЕН ДАҒДАРЫСТЫҚ КЕЗЕҢДЕР

Зерттеу аясында сарапшыларға қазақстандық отбасылар бастан кешетін негізгі дағдарыстар мен дағдарыстық кезеңдер туралы сұрақ қойылды. Сұхбатты талдау, қазақстандық отбасылардың өмірлік цикліндегі әртүрлі дағдарыстар мен дағдарыс кезеңдерін анықтайтын, сарапшылардың жалпы 49 пікірін ажыратуға мүмкіндік берді. Сараптамалық мәлімдемелерді топтастыру нәтижелері бойынша жиырмадан астам негізгі дағдарыстар (дағдарыс кезеңдері) анықталды. *(9-кестені қараңыз).*

9-кестеде келтірілген дағдарыс жағдайларының басым көпшілігі отбасының өмірлік циклі кезеңдеріне арналған бірінші тарауда егжей-тегжейлі қарастырылған. Психолог-сарапшылар әртүрлі дағдарыстар/дағдарыс кезеңдеріне сүйене отырып, отбасының өмірлік циклінің моделін құрып көрді. Сондықтан кезеңдердің психологиялық мазмұнын сипаттау дағдарыстардың мазмұнымен өте тығыз байланысты.

9-кесте. Қазақстандық отбасылардағы негізгі дағдарыстар мен дағдарыстық кезеңдер* (сарапшыларға жүргізілген сұхбат негізінде)

№	Дағдарыстар мен дағдарыс кезеңдері	Дағдарысқа сәйкес келетін отбасының өмірлік циклінің кезеңі
1	Елдегі әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар мен проблемалар	Отбасының өмірлік циклінің кез-келген кезеңінде болуы мүмкін
2	Бірге тұра бастау	Неке қию
3	Бала туу (әсіресе, бірінші баланың туылуы)	Бірінші баланың туылуы
4	Отбасындағы қаржылық дағдарыс	Отбасының өмірлік циклінің кез-келген кезеңінде болуы мүмкін
5	Баланың өтпелі жасы	Орта жастағы отбасы
6	Бос ұя кезеңі	Кемел отбасы
7	Өз баспанасының болмауы	Отбасының өмірлік циклінің кез-келген кезеңінде болуы мүмкін (бірақ көбінесе – Неке қию Бірінші баланың туылуы Орта жастағы отбасы)
8	Балаларға байланысты дағдарыс	Бірінші баланың туылуы Орта жастағы отбасы
9	Орта жастағы дағдарыс	Орта жастағы отбасы Кемел отбасы
10	Орташа отбасылық дағдарыс	Орта жастағы отбасы
11	Ерекше қажеттіліктері бар баланың туылуы	Бірінші баланың туылуы Орта жастағы отбасы
12	Бала балабақшаға барады (ананың жұмысқа шығуымен байланысты)	Бірінші баланың туылуы Орта жастағы отбасы
13	Баланың дамуындағы ауытқуларды анықтау	Бірінші баланың туылуы Орта жастағы отбасы

№	Дағдарыстар мен дағдарыс кезеңдері	Дағдарысқа сәйкес келетін отбасының өмірлік циклінің кезеңі
14	Бірінші баланың мектепке баруы	Орта жастағы отбасы
15	Баланың мектепке бара бастауы	Орта жастағы отбасы
16	Ипотека	Отбасының өмірлік циклінің кез-келген кезеңінде болуы мүмкін
17	Несиелер	Отбасының өмірлік циклінің кез-келген кезеңінде болуы мүмкін
18	Зейнетке шығу, кәрілік, ауру-сырқау	Кемел отбасы Қартайған отбасы
19	Отбасы мүшелерінің қайтыс болуы, мүгедектігі	Отбасының өмірлік циклінің кез-келген кезеңінде болуы мүмкін
20	Баланың студент болуы	Кемел отбасы
21	Өзінің қабілеті іске асыру бойынша дағдарыс (орта жастағы дағдарыстан бұрын пайда болуы мүмкін)	Орташа отбасылық кезең

* Кестеде дағдарыстар мен дағдарыс кезеңдері айтылу жиілігіне байланысты реттеледі: айтылу жиілігі неғұрлым жоғары болса, рейтингтегі позиция соғұрлым жоғары

Шартты түрде барлық дағдарыстарды екі топқа бөлуге болады. Бірінші топ – сырттан болатын дағдарыс. Екінші топ – іштен туындаған дағдарыс.

Дағдарыстардың бірінші тобы **«елдегі әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар мен проблемалар»** санатынан тұрады. Дағдарыстардың жалпы тізімінде сыртқы дағдарыстар жиырма екі санаттың біреуін ғана құраса да, мұнда айтылу жиілігі ең жоғары. Іс жүзінде барлық сарапшылар елдегі әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар мен проблемалардың отбасының өмірлік цикліне, атап айтқанда ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынасқа әсер етеді деп санайды. Дағдарыстың бұл түрімен отбасы өмірлік циклдің кез-келген кезеңінде тап болуы мүмкін.

Екінші топқа жиырма түрлі дағдарыс кіреді. Олардың кейбіреулері отбасының өмірлік циклінің белгілі бір кезеңдеріне байланысты. Дағдарыстардың ең көп саны бірінші баланың туылуы және орташа отбасы, яғни әлеуметтендіруші ата-аналық кезеңге келеді.

Сұхбатты түсіндіру қазақстандық отбасыларға жиі әсер ететін, бұл ретте отбасылық өзара қарым-қатынастардың нашарлау тәуекелдері тұрғысынан неғұрлым алаңдатарлық, ал кейбір жағдайларда экстремалды болып табылатын дағдарыстың ондаған түрлерін ажыратуға мүмкіндік берді. Оның ішінде:

- елдегі әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар мен проблемалар;
- бірге тұра бастау;
- баланың туылуы (әсіресе бірінші баланың туылуы);
- отбасындағы қаржылық дағдарыс;
- баланың өтпелі жасы;
- бос ұя кезеңі;
- өз үйінің болмауы;
- балалар дағдарысы;
- орта жастағы дағдарыс;
- орта отбасылық дағдарыс.

Некеде бірге өмір сүре бастау – сарапшылар назарын аударған дағдарыстардың бірі екенін айта кеткен жөн. Бұл дағдарыс некеге тұрғаннан кейін пайда болады.

Одан кейін сарапшылар жиі айтатын дағдарыс пайда болады және бұл **баланың туылуымен** байланысты. Қазақстандық отбасыларға қатысты айта кету керек, бала туылғаннан кейінгі дағдарыс бірге өмір тұра бастау дағдарысы үстінен туындайды, нәтижесінде отбасындағы ұрыс-керіс пен проблемалар деңгейі күрт артып, дағдарыстан шығу ұзаққа созылуы мүмкін. Осы кезеңде жас отбасы ерекше осал.

Қаржылық дағдарыс отбасындағы «ауыр салмақты» проблемалар қатарында. Бұл отбасы өмірінің кез келген кезеңінде пайда болуы мүмкін. Сұхбатты талдауға сүйенетін болсақ, толық отбасыларда ол көбінесе балалардың туылуымен, дәлірек айтсақ, бала өмірінің алғашқы бес жылымен байланысты. Қаржылық дағдарысты анықтайтын факторлар: ерлі-зайыптылардың біреуі ғана жұмыс істейді; балаға жәрдемақы аз және тек бір жылға дейін төленеді; балабақшадағы бейімделу кезеңі, онымен қоса балалардың науқастануына байланысты жұмыстан жиі және ұзақ уақыт қалу, балаға елеулі қаржылық шығындар және т.б.

Қазақстандық отбасылардағы қаржылық дағдарыстар көбінесе **өз үйінің болмауымен** байланысты. Алайда, бұл проблема дағдарыстар ондығына жас отбасына ауыр экономикалық жүктеме себебінен ғана емес, сонымен бірге туыстарының араласуына және ата-аналарынан кеш бөлініп шығуына байланысты кірді.

Сондай-ақ, қазақстандық отбасылар үшін **балалардың өтпелі жасы және босаған ұя дағдарысы** сияқты проблемалар қиындық тудырады. Бірінші жағдайда, ата-аналар көбінесе баласының бойындағы өзгерістерге дайын емес, түсінбеушілік ата-ана мен бала арасында ғана емес, ерлі-зайыптылар арасында да жиі ұрыс-керіске себеп болады. Екінші жағдайда, балалардың бөлек шығуы ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынасты қайта бағалауға, жалғыздық сезіміне, бос уақыттың көбеюіне және нәтижесінде ересек балалардың жеке өміріне белсенді араласуға әкелуі мүмкін.

Жалпы тізімдегі дағдарыстардың жартысына жуығы балалармен тікелей байланысты: **бірінші баланың туылуы; баланың туылуы; балалар дағдарысы** (3 жыл, 5 жыл дағдарысы және т.б.); **баланың балабақшаға баруы; бірінші баланың мектепке баруы; баланың мектепке бара бастауы; баланың өтпелі жасы; ерекше қажеттіліктері бар баланың туылуы; баланың дамуында ауытқулар анықтау; баланың студент болуы.**

Ерекше қажеттіліктері бар баланың туылуымен байланысты дағдарыс баса назар аударуға тұрарлық жағдай. Сарапшылардың бағалауы бойынша, көптеген қазақстандық отбасылар мұндай дағдарысты өткеруге шамасы келмей, ажырасып жатады. Мұндай отбасылар өмірлік циклін толық емес немесе кеңейтілген отбасы ретінде жалғастырады – ерекше қажеттіліктері бар бала үшін барлық жауапкершілік анасына немесе анасына және оның ата-анасына (баланың әжесі, атасы) жүктеледі. Шындығында, ерекше қажеттіліктері бар баланы күту бойынша жүктеме ажыраспай тұрып анасының мойнында болады. Сарапшылар ерекше қажеттіліктері бар балаларды оңалтудың жүйелі, кешенді тәсілі жоқ екенін айтады.

– Ерекше қажеттіліктері бар баланың дүниеге келуі – бұл дағдарыс, бұл мәселе бойынша жүйеде ешбір жұмыс жүргізілмейді. Әйелдер бұл проблемалармен жалғыз өздері қалады. Әдетте, мұндай отбасылар ажырасып кетеді. Өйткені бұл жерде жәрбемақы ғана емес, жүйе де маңызды. Мен бұл әйелдердің өміріне қарасам, олар бір марафоншы болу керек сияқты, <...>, олар бірден дефектолог, массажист, логопед, педиатр, медбике және әлеуметтік қызметкер болу керек сияқты, – бұл енді мүмкін емес қой. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

Айта кету керек, дағдарыстар/дағдарыс кезеңдері бірінің үстінен бірі келіп мультипликативті әсер тудыруы мүмкін.

Отбасындағы дағдарыс және дағдарыс кезеңдері жайлы сұрақ сарапшыларға жүргізілген сұхбатқа ғана емес, информант ерлі-зайыптыларға жүргізілген сұхбатқа да қосылған болатын. Соңғылары көбінесе психологтар тарапынан түрлі отбасылық дағдарыс деп белгілейтін жағдайға тап болғанын мойындай бермейді. Отбасындағы дағдарыстар туралы тікелей сұраққа информанттардың үштен бір бөлігі теріс жауап береді (көбінесе ер адамдар, сондай-ақ некеде 9 жылдан астам уақыт тұрып жатқан информанттар). Сонымен қатар, толық сұхбатты талдау көп жағдайда отбасы тарихында белгілі бір дағдарыстардың бар екенін анықтайды.

Айтылу жиілігі бойынша абсолютті көшбасшы – **қаржылық дағдарыстар**. Алуан түрлі кейстер бар: борышқорлық шұңқыр; жұмыстан қысқарту; басқа қалаға көшкеннен кейінгі қаржылық проблемалар; несиелер мен төлемдер күн көрудің мәжбүрлі стратегиясы ретінде; отбасылық бюджеттің көп бөлігі жұмсалатын баспана жалдау ақысы және ең болмаса ипотекаға үй алу мүмкіндігінің болмауы. Қаржы тапшылығына байланысты кейстер Өскемен және Павлодар қалаларында тұратын информанттар арасында айтарлықтай жиі және айқын көрінеді.

8-КЕЙС

– Күнкөріс көзі жоқ. Ол жалғыз өзі жұмыс істейді, мен декретте отырмын, ендігіде жәрдемақы төленбейді. Балаға не кигізіп, мектепке қалай беретінімді білмеймін. Азық-түлік күнде қымбаттап жатыр. Пәтер жалдап тұрамыз, коммуналдық қызметтер жағы тағы бар. Несиеміз бар. Өткенде киімнің өзін бөліп төлеуге алуға мәжбүр болдық. Үйге жинауға артылмайды. Тұрғын үй құрылыс банкінде шот аштым, айына ең болмаса 10 000 теңгеден салсам деп едім, болмай тұр. Аз да болса жәрдемақы алушы едім, қазір ол да жоқ. Бала өсіп келеді, памперс керек, оны тек түнде және көшеге шығарда кигіземін. Бір қаптамасы 7000 теңге, міне керек болса! Мен емізулі баланы тастап қалай жұмысқа шықпақпын? Оны қалдыратын жерім де жоқ: анам қайтыс болған, оның ата-анасы қартайған, ауылдық жерде тұрады. Оларға қалай баланы іліп қоясың? Үлкен балаға да тастап кете алмайсың, жасы тоғызда болғанымен, оның өзі әлі бала. Ал маған жұмысқа шығу керек, қалай шығам? Өз үйіміз жоқ болса да, мемлекеттен ешқандай көмек жоқ. Күйеуім байқұсты бір жағынан түсінемін, ол да оңып жүрген жоқ. Енде не істесем болады? (Мадина, некеде 12 жыл, 2 бала, Павлодар)

Бірқатар информант отбасында баланың дүниеге келуін дағдарыс кезеңі ретінде келтіреді. Мұндай жағдайларды отбасындағы дағдарыстар туралы тікелей сұрақпен байланыстырмай-ақ анықтауға болады: осы кезеңде отбасындағы ұрыс-керіс деңгейі мен жиілігі күрт өсіп, қарама-қайшылықтар ерлі-зайыптылардың үзілді-кесілді талаптарына дейін күшейе түсетін болған. Жағдай көбінесе қаржылық дағдарыстың қабаттасуымен ауырлайды. Көптеген жағдайларда қаржылық дағдарыс баланың туылуына байланысты болған, бұл ретте отбасында бала саны аз, балалар арасындағы жас айырмашылығы үлкен, сондай-ақ отағасының жоғары білімі мен жұмысы болуына қарамастан туындайтын болған.

9-КЕЙС

– Бала туылған соң бәрі өзгере бастады, бала туылғанға дейін – жеңіл болған. Осылай көзқарасымыз өзгере бастады. Мен бұрын ойлайтынмын, балаға әйелі мен күйеуі бірдей қарау керек деп. Байқасам, күйеуім түнде оянып, көмектескісі жоқ. Ол өзін ғана ойлайтын, үй таза, тамақ болса болды. Бала мазасыз болған соң, маған осының бәрі қиын болды. Бала тыныш болса, солай жүре беретін де шығармыз, бірақ мен қолымнан келмейтінін, ал күйеуім көмектескісі келмейтінін түсіндім. Осы жерде басталды дейсің... Күйеуім өзгере бастағанда, осының бәрі дұрыстала бастады. Өйткені ол да, мен сияқты некені ойлайтын. Өзінің бала кезден қалыптасқан пікірін өзгертіп, өзі де өзгере бастады. Айтып өткенімдей, мен үзілді-кесілді талап қойдым, ол менің айтқанымға көне бастады. (Айгүл, некеде 9 жыл, 1 бала, Өскемен)

Көптеген отбасылардағы дағдарыстар **ата-аналардың жас отбасы өміріне белсенді кірісуімен және олардың тараптан болатын қысымға** байланысты туындайды. Кейстер алуан түрлі: ата-анасымен бірге тұру; қайын ене мен келін шайқасы; бір ас үйдегі екі әйел; ерлі-зайыптылардың ата-аналары арасындағы ұрыс-керістер.

– Дағдарыс – енеммен тіл табыса алмағанымнан басталды. Бәрі енем үшін. Бір күні күйеуім анасына қоңырау шалып, маған ұрысқанын тоқтатуды сұрады. Сол кезде енем ашуланып, менің сөзімді сөйлегені үшін қаһарына мінді, содан бері екеуі сөйлеспейтін болды. (Әйгерім, некеде 5 жыл, 2 бала, Ақтөбе)

– Біз ажырасқалы жүргенбіз. Менің ата-анам мен әйелімнің ата-анасының араздығы үшін деуге болады. Олар бір бірінің айтқанына көнгісі келмеді. Әйеліме не мені, не оларды таңда деген талап қойды. Әйтпесе әйелім екеуіміздің арамызда сондай бір ұрыс-керіс болған емес. Ата-анамыз солай шешті. Не ол, не мен қарсы келе алмаған соң, ажырасуға бел будық. 2-3 жылдай бөлек тұрдық. (Мирас, некеде 10 жыл, 2 бала, Өскемен)

Ортақ баларының болмауы, осыған тап болған отбасылар үшін нағыз дағдарыс болды.

– Иә, әрине, болды. Ондай дағдарыс кезеңдерін барлық отбасылар өтеді. Мен бала көтере алмадым, осыны қабылдау өте қиын болды. Кейін мойынсұндық. Біздің отбасымыз үшін ауыр кез еді. Күйеуім басқа әйел алып, балалы болуы үшін ажырасқым да келген. Бала деген мен үшін ауыр тақырып. Бұл туралы айтқым келмейді. (Айжан, некеде 13 жыл, балалары жоқ, Өскемен)

Бірнеше жағдайда **бірге өмір сүре бастаған кездегі дағдарыс** туралы айтылады. Мысалы, сауалнамаға қатысқан отбасылардың бірі шамамен бір жарым жыл бұрын үйленген, әлі балалары жоқ. Күйеу жігіт отбасындағы қандай да бір дағдарысты жоққа шығарғанымен, сұхбат басқаша көрініс береді. Ерлі-зайыптылар бірге өмір

сүре бастау кезіндегі дағдарысты бастан кешуде, қарым-қатынас пен өмір туралы әртүрлі көзқарастардың айқын қайшылығы бар. Күйеуі өз отбасындағы бүкіл тәртіпке әйелін көндіргісі келетіні байқалады.

– *Бастысы – оның мінезі. Ол тұрмысқа шыққанға дейін басқа отбасында тұрды, құндылықтары басқа болды. Ата-анасымен тұрды, енді – басқа отбасында, басқа тәртібі бар үйде тұрады. Түсінемін, жаңа отбасына сіңіп кету оңай емес.* (Жандәулет, некеде 1,5 жыл, балалары жоқ, Ақтөбе)

Сондай-ақ, информанттар жақын туыстарының науқастануы мен қайтыс болуы, ерлі-зайыптылардың бірінің маскүнемдігі, опасыздық, сезімдердің суынуы, баланың балабақшаға және мектепке баруына байланысты дағдарыстар туралы айтты.

Негізгі қорытынды. Отбасының өмір тарихы бойында ерлі-зайыптылар әртүрлі дағдарыстар мен дағдарыс кезеңдерін өткереді. Сарапшылардың пікірінше, қаржылық дағдарыстар, бірге өмір сүрудің басталуы, баланың туылуы (әсіресе бірінші баланың туылуы), баланың өтпелі жасы, босаған ұя кезеңі, жеке тұрғын үйдің болмауы, балалар дағдарысы, орта жастағы дағдарыс және орта отбасылық дағдарыс сияқты жағдайлар отбасыларға айтарлықтай әсер етеді. Осы кезеңдерде отбасылар әсіресе осал болады.

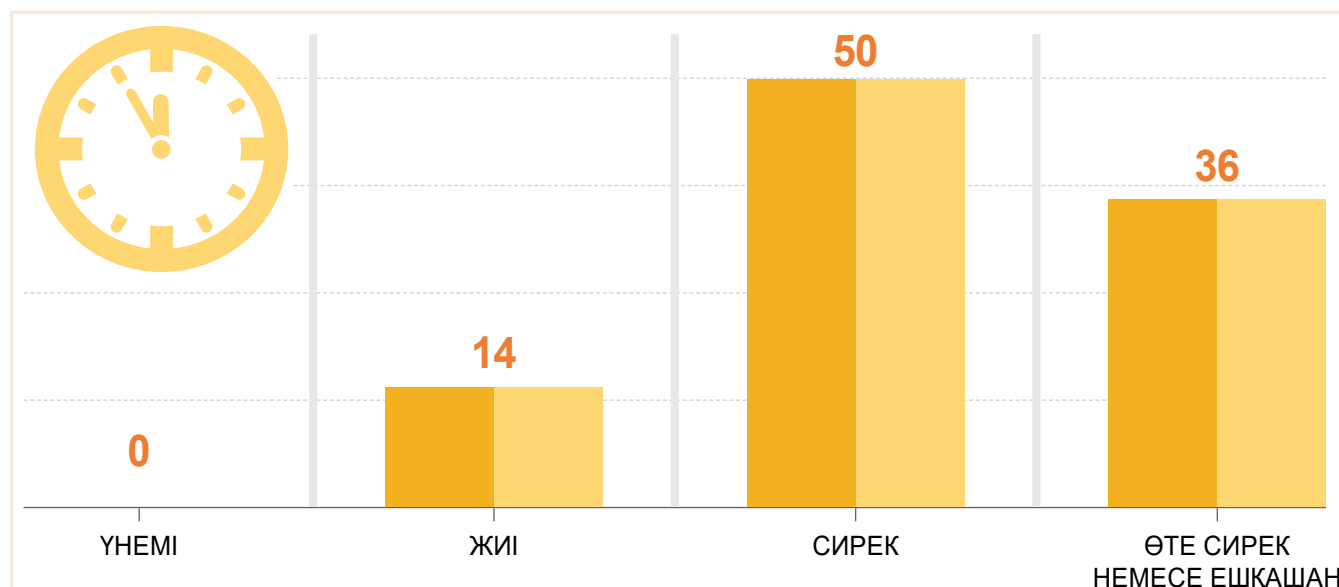
ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ ҰРЫС-КЕРІС ЖАҒДАЙЫНДА ӨЗДЕРІН ҰСТАУ МОДЕЛІ

Ұрыс-керістің жиілігі

Талдау көрсеткендей, информанттардың көпшілігі отбасындағы ұрыс-керіс жиілігін «сирек» және «өте сирек немесе ешқашан» нұсқалары арқылы бағалайды. Жартысы, яғни отбасылардың 50% бөлігінде ұрыс-керіс сирек орын алады, ал шамамен 1/3 бөлігінде ұрыс-керіс өте сирек немесе ешқашан болмайды.

Отбасылардың 14% бөлігінде ұрыс-керіс жиі орын алатын жағдай (1-диаграмма).

1-диаграмма «Жұбайыңыз екеуіңіздің араңызда ұрыс-керіс қаншалықты жиі болып тұрады?» деген сұраққа информанттар берген жауаптарды бөлу, %

Татуласу мен жаңа қақтығыс арасында орта есеппен қанша уақыт өтеді? Қақтығыс жағдайына жиі ұшырайтын ерлі-зайыптыларда бірнеше күнде кемінде 1 рет ұрыс-керіс болып тұрады. Елеулі қақтығыстар сирек кездесетін жұптарда ұрыс-керіс айына 1 рет немесе 3-4 айда 1 рет болады. Елеулі қақтығыстар өте сирек кездесетін отбасылар татуласу мен жаңа ұрыс-керіс арасындағы кезеңді әрқалай анықтайды, бірақ орташа есеппен ол бірнеше айдан алты айға дейінгі уақыт.

Отбасылардың басым көпшілігінде ұрыс-керіс жиілігі әр кезде әрқалай. Бірнеше негізгі сценарийлер бар:

- Некеге тұрған сәттен бастап ұрыс-керіс жиілігінің өсуі (ең көп таралған сценарийлердің бірі).

– Уақыт өте өзгеріп отырды. Бастапқы кезде мүлдем ұрыспайтынбыз. Бізде кәмпит-букет кезеңі болды. (Анна, некеде 3 жыл, балалары жоқ, Павлодар)

- Ұрыс-керіс жиілігі төмендеуі, бұл ретте ұрыс-керіс жағдайлары алғашқы жылдары көп болған (ең көп таралған сценарийлердің бірі).

– Ұрыс-керіс жиілігі, әрине, өзгереді. Бірге тұра бастаған кезде жиі болды. Себебі, тұрмысқа шыққан кезде жаңадан танып, өз жұбыңды зерттеп бастағандай боласың. Үйлеспейтін жағдайлар да болды. Осындай кезде ұрыс-керіс болады, әрине. (Наргиз, некеде 18 жыл, 4 бала, Шымкент)

– Өзгеріп тұратын. Бұрын жиі болса, кейіннен сирек бола бастады, өйткені бір біріміздің мінезімізге үйреністік, ымыраға келуді үйрендік. (Айгүл, некеде 8 жыл, 2 бала, Нұр-Сұлтан)

- Ұрыс-керіс жиілігі отбасында проблемалар мен дағдарыстар туындаған кезде өзгереді, біресе азайып, біресе көбейіп кетеді.

– Барлық кезде бірдей емес. Дүниеге бала келген соң жауапкершілік те, жұмыста, шығындар да көбейді. Қаржылық жағы бар. Сондықтан бала туылғанға дейін жеңіл болды, (ұрыс-керіс болған жоқ дерлік). <...>. Қазір, бала өскен сайын, <...> ұрыс-керіс те азайған сияқты. (Эдуард, некеде 3 жыл, 1 бала, Павлодар)

– Әрине, жаңадан үй болған кезде ұрыс-керіс сирек болатын. Махаббат қызып тұрған кез. Кейіннен басталды <...>. Қазір үйде ұрыс-керіс жоқ деуге де болады, біз одан шаршадық. (Айжан, некеде 13 жыл, балалары жоқ, Өскемен)

- Ұрыс-керіс жиілігі өмір бойы өзгеріссіз қалады.

– Қалай болды, солай қалды. Басында да болды, бала туылғанда да болды, қазір де ұрыс-керіс бар. (Айгүл, некеде 9 жыл, 1 бала, Өскемен)

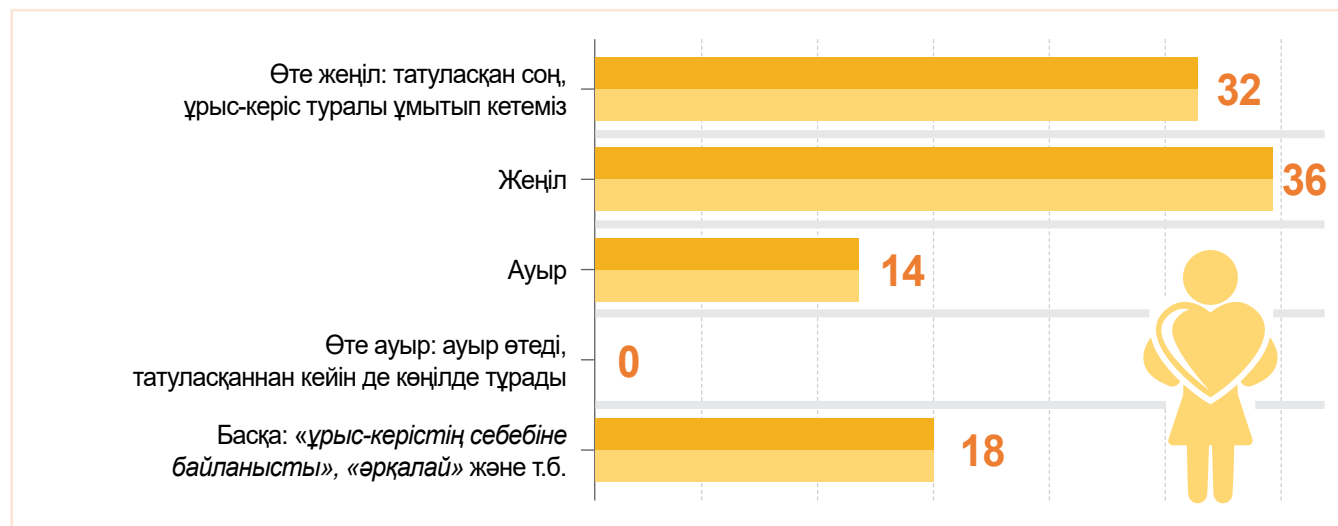
Ұрыс-керістің себептері

Отбасындағы ұрыс-керіс себептеріне үңілетін болсақ, информанттардың көпшілігі оларды «жеңіл» (36%) және «өте жеңіл: татуласқаннан кейін ұрыс-керіс туралы бірден ұмытып кетеміз» (32%) деп бағалайды.

Отбасында ауыр ұрыс-керістерге шамамен 14% информант кезігеді.

Шамамен 18% информант біржақты бағалай алған жоқ. Олардың пікірінше, отбасыларда ауыр да, жеңіл де ұрыс-керіс жағдайлары болып тұрады. (2-диаграмманы қараңыз).

2-диаграмма. «Жұбайың екеуіңіздің араңыздағы ұрыс-керіс тереңдігін қалай бағалайсыз?» деген сұраққа информанттар берген жауаптарды бөлу, %

Ұрыс-керіс тереңдігіне қатысты көзқарас ерлі-зайыптылар арасында ерекшеленуі мүмкін – бірдей ұрыс-керіс жағдайын әйелі мен күйеуі екі түрлі қабылдауы мүмкін.

– Жеңіл – менде шамамен 5 сағат. Ол апталап жүруі мүмкін. Ол апта бойы ренжіп жүруі мүмкін, кейде тіпті айлап өкпелейді. Ол анасымен ұрсып қалса, 2 жылға дейін сөйлеспей кетуі мүмкін. Қайта мен енеме барып, қалын біліп жүремін. (Кайрат, некеде 15 жыл, 2 бала, Шымкент)

Сонымен қатар, көп нәрсе ұрыс-керіс себебі мен салдарына байланысты келеді. Мысал ретінде информанттар түрлі қаржылық проблемаларды келтіреді – ондай ұрыс-керіс отбасында ауыр өтеді. Тағы бір мысал – ата-анасымен, көбінесе жұбайының ата-анасымен болатын ұрыс-керіс жағдайлары.

– Ауыр ұрыс-керістер туыстар үшін болды. Мысалы, оның анасы мені ренжітті. Бірнеше рет. (Мадина, некеде 12 жыл, 2 бала, Павлодар)

– Қаржы, ақша жетіспеушілігі үшін жиі болып тұратын, жағдай өте ауыр еді. Біріншіден, несиелеріміз болды, үй ипотекада, бірдеңелер алу керек болады. Осындай ауыр ұрыс-керістер арқасында бәрінің басын ашып алдық. (Әлібек, некеде 6 жыл, 1 бала, Павлодар)

Отбасылық өмірдегі ұрыс-керіс ауырлығы өзгеруі туралы айтсақ, информанттардың көпшілігі екі негізгі сценарийге сүйенеді.

- Жыл өте ұрыс-керіс жеңіл қабылданатын болады.

– Жаңадан үй бола бастаған кезде, ұрыс-керіс жағдайлары ауыр болған десем болады. Ал қазір біз бірге тұрып үйрендік. <...> бастапқы жылдарға қарағанда, жеңіл көрінеді. Арамызда балалар, үй, ортақ тұрмыс, итке дейін ортақ болған соң шығар. (Наргиз, некеде 48 жыл, 4 бала, Шымкент)

- Ұрыс-керіс ауырлығы отбасылық жылдарды айтарлықтай өзгерген жоқ.

– Жоқ, шынымды айтсам, басында солай болған, мен барлық ұрыс-керісті білемін. Қаншама жыл өтсе де, әлі де сол деңгейдегі ұрыс-керістер бізде. (Наталья, некеде 9 жыл, 1 ортақ бала, Өскемен)

Ұрыс-керіс ұзақтығы

Информанттардың жауаптарына қарасақ, көптеген отбасыларда ұрыс-керіс ұзаққа созылмайды (75%).

Отбасылардың 11% бөлігіне ұзақ уақыт ұрысу жағдайлары тән.

14% жағдайда информанттар ұрыс-керіс жағдайлары әртүрлі өтетінін айтады: қысқасы да болады, ұзаққа созылатын ұрыс-керіс жағдайлары да жоқ емес. Ұрыстың неден туындағанына байланысты (3-диаграмма).

3-диаграмма. «Жұбайыңыз екеуіңіздің араңыздағы ұрыс-керіс қаншалықты ұзақ созылады?» деген сұраққа информанттар берген жауаптарды бөлу, %

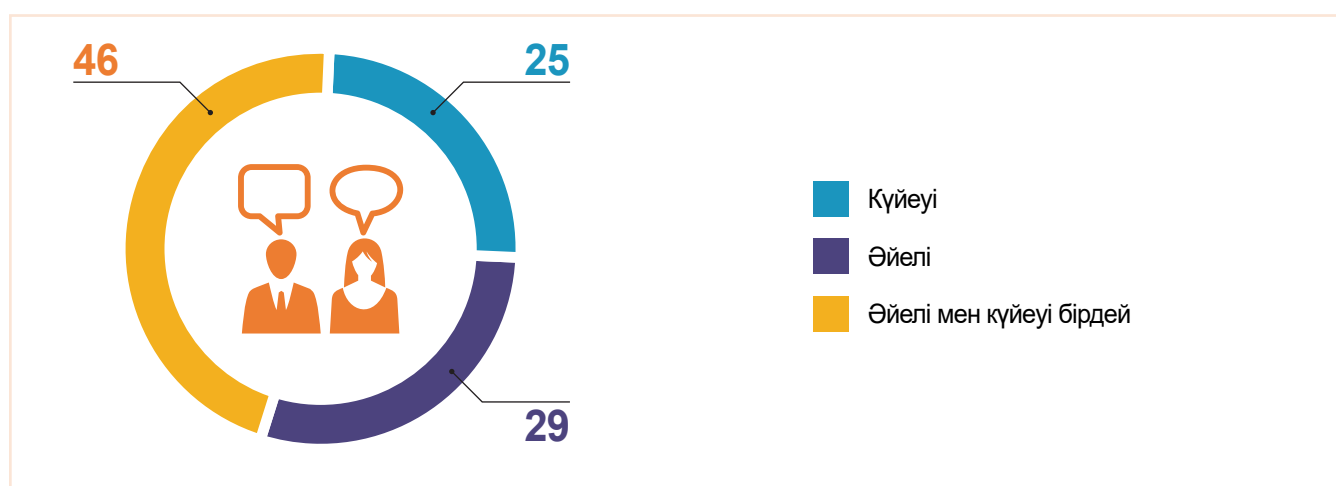

Ұрыс-керісті бастау

Информанттардың жауаптары бойынша отбасылардың шамамен жартысында (46%) ұрыс-керіске әйелі мен күйеуі бірдей бастамашылық етеді.

29% информант ұрыс-керістің негізгі бастамашысы ретінде әйелін атаса, 25% информант күйеуін осындай деп атады (4-диаграмма).

4-диаграмма. «Әдетте, отбасындағы ұрыс-керісті бастайтын кім?» деген сұраққа информанттар берген жауаптарды бөлу, %

Отбасындағы ұрыс-керісті қызба мінезді, сабырсыз адам бастайды.

– Ол сондай адам, түймедейді түйедей етеді, содан өзі жынданып, балағаттап бастайды. (Айгүл, 1 бала, некеде 9 жыл, Өскемен)

– Көбінесе мен шығармын. Мен көбінесе түсіне алмай жатам. Қызбалыққа салынамын. (Азат, некеде 18 жыл, 2 бала, Нұр-Сұлтан).

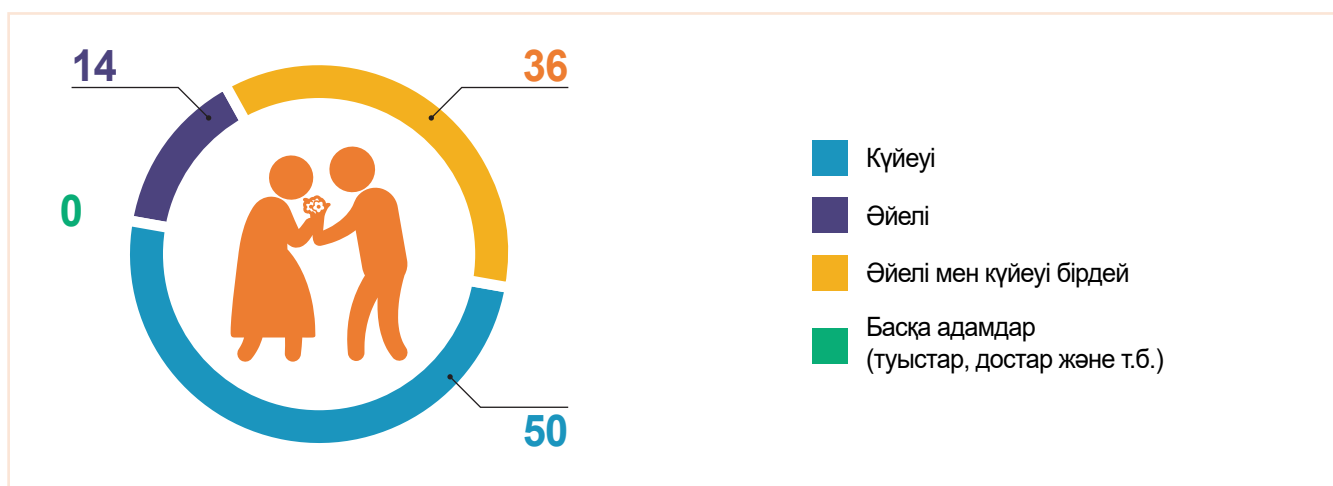
Татуласуды бастау

Ұрыс-керіс жағдайынан кейін татуласуды көбінесе ерлер бастайды екен, информанттар 50% жағдайда осылай деді.

Іріктеменің 14% бөлігінде жұбайлар арасында татуласуды әйелдер бастайтын болып шықты.

36% информанттың айтуынша, отбасында татуласу туралы ниет жұбайлардың екеуінде де болады (5-диаграмма).

5-диаграмма. «Әдетте, ұрыс-керістен кейін татуласуды кім бірінші бастайды?» деген сұраққа информанттар берген жауаптарды бөлу, %

Жұбайларды татуласуға алғашқы қадам жасауға не итермелейді?

• «Мен еркекпін ғой». Бірқатар информант ерлердің пікірінше, сүйікті адамымен татуласуға қадам жасау ер азаматтың міндеті болып табылады.

- Өзіңнің қателескеніңді мойындау.
- Жұмсақ, сабырлы.
- Қызбалық, адам өзін бақылай алмайды, тез ашуланып, тез басылады.
- Серігі кінәлі/кінәсіз болғанына қарамастан, бірінші боп татуласпайтынын түсіну.

Ерлі-зайыптылардың ұрыс-керіс жағдайындағы мінез-құлқы

Сарапшылар ұрыс-керіс жағдайындағы ерлі-зайыптылардың мінез-құлқы үлгілері туралы сұраққа әлеуметтік психологиядан ұрыс-керіс кезіндегі мінез-құлық түрлерінің классикалық бөлінуін мысалға келтіреді.

Америкалық психолог және әлеуметтанушы К. Томас ұрыс-керіс жағдайындағы мінез-құлықтың бес негізгі түрін анықтады.

1) Бәсекелестік (сарапшылар бұл стильді авторитаризм деп те атайды) – басқаның мүддесіне зиян келтіру арқылы өз мүддесін қанағаттандыруға ұмтылу. Бұл жағдайда басқа адамның позициясы ескерілмейді. Осындай мінез-құлық стилін ұстанушы басқалардың ұрыс-керісті болдырмауын немесе реттегенін қалайды.

Ұзақ мерзімді қарым-қатынастарда бұл мінез-құлық стилі іске аспайды, тек бәсекелестік элементтері ғана қалуы мүмкін, бірақ ол адал және алдын-ала белгіленген ережелерге сәйкес жүзеге асырылған жағдайда ғана мүмкін болады.

2) Бейімделу – бұл ұрыс-керіске қатысушы өзінің мүдделерінен бас тартуға және қарама-қайшылықты болдырмау үшін басқа адамға көнуге дайын мінез-құлық тәсілі. Егер ұрыс-керіс маңызды болмаса, онда бұл опция қолайлы мінез-құлық нұсқасы болып табылады. Ал егер ұрыс-керіс маңызды мәселелерге қатысты болса, онда көнуші тараптың теріс эмоцияларын тудырып (ашулану, реніш, көңілсіздік және т.б.), болашақта қатысушылар арасындағы сенім, құрмет пен өзара түсіністік жоғалуы мүмкін.

3) Қашқақтау – қатысушы келеңсіз мәселелерді болдырмауға және күрделі шешім қабылдауды «кейінге қалдыруға» тырысады. Осылайша, осы мінез-құлық стилін ұстанушы өз мүдделерін қорғамайды, сонымен қатар қақтығыстың басқа қатысушыларының мүдделерін ескермейді.

Мұндай мінез-құлық стратегиясына аздаған қайшылықтар болған жағдайда ғана жол беруге болады. Егер біз күрделі мәселелер туралы, әсіресе ұзақ мерзімді қарым-қатынастар туралы айтатын болсақ, онда қанағаттанбау мен шиеленістің жинақталуына әкелетін қиындықтардан қашқақтаудың орнына, даулы мәселелерді ашық талқылау керек.

4) Ымыраға келу – бұл жанжалдасушы тараптардың мүдделерін ішінара қанағаттандыру. Ымыраға келу, мұнда ұрыс-керіске қатысушылардың барлығының мүдделері ескерілгеніне қарамастан, көп жағдайда екі жақ та толық қанағаттанатын шешім іздеуден бұрын жанжалды шешудің аралық кезеңі ретінде қарастырылуы мүмкін.

5) Ынтымақтастық – бұл ұрыс-керісті барлық адамдар жеңіске жететін етіп шешуге деген ұмтылыс. Ол басқа қатысушының позициясын ескеріп қана қоймай, екінші тараптың да қанағаттануына қол жеткізуге тырысады.

Бұл ұзақ мерзімді қарым-қатынастардағы ең оңтайлы және сындарлы мінез-құлық стилі, ол басқа адамды тыңдауға, оның көзқарасын түсінуге, оның мүдделерін ескеруге және даулы жағдайда барлық тараптарды қанағаттандыратын шешім табуға деген ұмтылысымен ерекшеленеді. Осының арқасында қарым-қатынастар берік әрі тұрақты бола түседі.

Ерлі-зайыптыларда бірдей мінез-құлық стилі болған жағдайда ұрыс-керіс басталады, мысалы бәсекелестік: «мен басты, жоқ – мен басты», «менің анам бәріне көнген, үндемейтін – ал менің анам бәрін өзі шешетін, әкем онымен санасатын». Ұрыс-керістен қашқақтайтын адамдармен келісу өте қиын, бұл жерде шаруа толық шешімін таппайды.

Сондай-ақ, сарапшылар некеден кейін отбасының өмір сүруінің үш негізгі формасын анықтауға болатынын айтады.

1) Ерлі-зайыптылар келіскен жағдайда отбасының жалпы моделін қалыптастыру, дәстүрлер мен құндылықтарды бірге орнату және отбасымен тату-тәтті өмір сүру.

2) Жанжалдаспау туралы пакт, ерлі-зайыптылар бірге тұрады, олар ұрыс-керіс болса да, ажыраспайды, өйткені балалары бар, кететін жер жоқ, мүлікті бөлісе алмайды және т.б.

3) Отбасының тарауы, яғни ерлі-зайыптылардың ажырасуы.

Информанттар отбасында ұрыс-керіс жағдайындағы жоғары аталған мінез-құлық стильдерінің бесеуі де кездеседі. Арасындағы ең көп таралғаны – қашқақтау, ең сирегі – өзара ынтымақтасу.

Ерлі-зайыптылардың бірі айтқан әңгімесінің арқасында біз өмірі туралы білетін әрбір жеке отбасы – ерекше кейс, олардың басым көпшілігін бір нәрсе біріктіреді, ол – үндемей қалу. Адамдар, жылдар бойы некеде тұрса да, қақтығыстарды конструктивті түрде шеше алмайды, өз проблемалары туралы сөйлесуді білмейді, өз сезімдері ту-

ралы ашып айта алмайды, көбінесе жұбын естіп-тыңдауға құлықсыз. Ерлі-зайыптылар арасындағы өзара қарым-қатынастардағы проблемаларды ашық және міндетті түрде талқылау мәдениеті жоқ. Қақтығыстардың көпшілігінде, соның ішінде өте ауырларының өзінде үндемей қоя салу бар. Ең көп таралған сценарий – ұрыс-керістен кейін түк болмағандай жүру және отбасында бұрынғы өмірді жалғастыра беру.

– Бізде мәселелерді сөйлесіп отырып шешу деген болып көрмеген. Отбасында кез келген түсінбеушілік, қақтығыс болса, сөйлесіп, ымыраға келуге болатын сияқты. Адамдар сөйлесіп те шеше алады ғой. Ал есікті тарс жауып, жылау деген сияқты әрекеттермен ештеңе шеше алмайсың. Одан кейін бәрібір көңіліңде қалып қояды. Күндердің күнінде бәрібір айқай басталады. (Жасұлан, некеде 12 жыл, 2 бала, Ақтөбе)

Мұны информанттарға жүргізілген сұхбатты талдау нәтижелері ғана емес, ұрыс-керіс жағдайындағы ерлі-зайыптылармен тікелей жұмыс істейтін психологтар мен медиаторлардың пікірін талдау нәтижелері де көрсетіп отыр.

– Бір мақсатпен келеді, бірақ қарым-қатынасы бұзылғаны, сөйлесу, бір-бірін қабылдау мәдениеті бұзылғаны анықталып жатады. Яғни, шындығында <...> шағым психологиялық сипатта емес, олар өз талаптарын ашық айта алмайды, міне, осындай мәселелермен бізге адамдар жиі жүгінеді. (6-психолог, Нұр-Сұлтан)

Информанттармен сұхбат кезінде ғана емес, сарапшылармен сұхбат кезінде де назар аудартатын, **ұрыс-керіс кезіндегі мінез-құлықтың тағы бір маңызды аспектісі** – ерлі-зайыптылар арасындағы сөйлеу мәдениеті және қарым-қатынас нормалары. Жанжалды қарым-қатынастың айқын көріністерінің бірі – **балағаттау, қорлау және қатынасты анықтауды агрессивті тәсілі**. Психологтардың айтуынша, іс жүзінде осындай жағдайлар көбейіп келеді. Оның үстіне бұл **проблема «жасарып келеді»**, яғни ерлі-зайыптылар жас және отбасылық өмір жылдары аз болған сайын, аталған жағдайлар саны соғұрлым көбейіп келеді.

– Ерлі-зайыптылардың бір бірімен әңгімесін естісең – сұмдық! Бұлар өзара қарым-қатынастар мәдениетінен мақрұм қалған адамдар сияқты. Жоқ бұл (балағаттау) сәлемдесу сияқты, олар тіпті осы кабинетте отырып, бір бірін түсінбейді. <...> Соңғы кезде жаңа үрдіс пайда болды, жастар тек балағат айтатын болған. Олардың арасында ешбір мәселе болмаса да, солай сөйлеп үйренген. Бұл жағдай қалыпты болып келеді. (1-психолог, Нұр-Сұлтан)

Жағдайлардың шамамен жартысында, информанттар ұрыс-керіс кезінде психологиялық қысым сезінетінін немесе өздері қысым жасайтынын айтты. Бұл туралы ерлер де, әйелдер де айтып отыр.

Экономикалық зорлық-зомбылық туралы кейбір кейстерде ғана және эпизодтық сипатта айтылады – «экономикалық репрессиялар», бұл ретте ұрыс-керістен кейін жұбайлардың бірі екіншісіне біраз уақытқа ақшалай шектейтін болады.

Физикалық зорлық-зомбылық жағдайында информанттар өте абайлап сөйлейді. Әйелдер бұл туралы көбірек айтады. Бір информант еркек қана алғашқы жылдарда бірнеше рет әйелін ұрып, соңғы рет баласы түсіп қалғаны туралы ашық айтты. Сонымен бірге, сұхбатты талдау әйелдерге қатысты физикалық зорлық-зомбылық жағдайлары көбірек болады деп болжауға негіз береді.

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларымен жұмыс істейтін сарапшылар практикада психологиялық зорлық-зомбылықты көбінесе әйелдер, ал физикалық зорлық-зомбылықты ер адамдар қолданатынын атап өтті.

Отбасындағы ұрыс-керіс себептері (информанттармен сұхбат негізінде)

№	Себептері	Информанттардың негізгі мәлімдемелері
1	Қаржылық проблемалар	<i>Ақшаның жетіспеушілігі / Ақшаның жетіспеушілігі / Ақшаның жетіспеушілігі / Ақшаның жетіспеушілігі / Бұрын ақша үшін ұрыс-керіс болған / Қаржы мәселесі / Ақшаның жетіспеушілігі / Ақшаның жетіспеушілігі / Ақшаның жетіспеушілігі</i>
2	Ұсақ-түйек тұрмыстық проблемалар	<i>Ұсақ-түйек тұрмыстық проблемалар / Ұсақ-түйек тұрмыстық себептер / Ұсақ-түйек тұрмыстық себептер / Ұсақ-түйек тұрмыстық себептер / Ұсақ-түйек тұрмыстық себептер / Ұсақ-түйек тұрмыстық себептер</i>
3	Балаларды қарау және тәрбиелеу бойынша келіспеушіліктер	<i>Бала тәрбиелеу бойынша келіспеушіліктер / Бала тәрбиесіне қатысты әртүрлі көзқарастар / Бала күтімі бойынша келіспеушіліктер / Баланы күту және тәрбиелеу бойынша келіспеушіліктер / Бала тәрбиесі бойынша келіспеушіліктер / Жұбайы бала қарауға көмектеспейді / Әйелі өз шаруасымен кетіп, балаларды қалдырған кезде күйеуінің ашуы</i>
4	Үйдегі міндеттерді бөлуге қатысты келіспеушіліктер	<i>Міндеттерді бөлу / Үйдегі міндеттерді орындауға қатысты келіспеушіліктер / Міндеттерді әділетсіз бөлу (күйеуі «жатып алады», әйелі бәрін өзі «сүйрейді») / Күнделікті өмірде міндеттерді әділетсіз бөлу / Жұбайы үй жұмыстарына көмектеспейді / Әйелі үй жинап немесе тамақ әзірлеуіп үлгермеген жағдайда күйеуінің наразылығы</i>
5	Ата-аналармен бірге тұрған кездегі келіспеушіліктер	<i>Асүйде екі әйел / Ата-аналарымен бірге тұрғанда, күнделікті өмір мен бюджет бойынша келіспеушіліктер болған</i>
6	Виртуалды ойындарға деген құштарлық	<i>Күйеуі достарымен ұзақ уақыт PlayStation ойнайды (неше күнге кетуі мүмкін) / Күйеуі бірнеше тәулік бойы, қозғалмастан, PlayStation ойнауы мүмкін</i>
7	Алкоголь ішу	<i>Күйеуі кейде қатты мас боп келеді / Алкогольдік тәуелділік</i>
8	Әйелдің өз құндылықтары, көзқарастары, отбасындағы өмірге деген көзқарасы болуына наразылық	<i>Әйелі бәрін өз бетімен жасағысы келетіні ұнамайды, күйеуі мен енесі қалай қаласа, солай болуы керек / Әйелі күйеуіне қарсы келіп, өз бетінше әрекет ете бастағаны ұнамайды</i>
9	Күйеуінің онлайн ойындар ойнауы	<i>Телефонда онлайн ұтыстарға қатысады</i>
10	Күйеуінің тарапынан жеткіліксіз көңіл бөлу	<i>Әйелінің күйеуі көңіл бөлмейді деп жазғыруына байланысты</i>
11	Қызғаныш	<i>Күйеуін қызғану / Күйеуі хабарламаларға, қоңырауға жылдам жауап бермеген жағдайда әйелінің реніші</i>
12	Телефонға тәуелділік	<i>Күйеуі телефонда «отырады»</i>

№	Себептері	Информанттардың негізгі мәлімдемелері
13	Қонақ күту және қонаққа баруға қатысты келіспеушіліктер	<i>Жұбайы қонақтарға барғанды ұнатпайды және үйде жиі қонақ күткенді ұнатпайды</i>
14	Қарыздар	<i>Күйеуінің қарыздары</i>
15	Күйеуінің жұмысқа құлықсыздығы	<i>Күйеуі жұмыс істемейді</i>
16	Күйеуінің темекі шегуі	<i>Күйеуі үйде темекі шегеді</i>
17	Ата-анасымен бірге тұру	<i>Күйеуінің ата-анасымен бірге тұру</i>
18	Туыстардың кірісуі	<i>Ата-анасының кірісуі / Туыстар үшін</i>
19	Темперамент, эмоционалдылық	<i>Көңіл-күйдің өзгеруінің әсері/Әйелдің көшбасшылық позициясы агрессияның өршуіне және үйде бақыланбайтын ашулануға әкеледі / Күйеуінің ашушаң әрі сабырсыз мінез-құлқы</i>
20	Күйеуі үйге кеш оралады, үйде түнемейді, бір жерге баратыны туралы ескертпейді	<i>Күйеуі түннің бір уағына дейін достарымен жүреді/ Күйеуі кейде үйде түнемеуі мүмкін / Телефонды көтермеуі немесе үйде болмайтындығы туралы ескертпеуі мүмкін</i>
21	Бұрынғы әйелімен салыстыру	<i>Жаңадан үйленгенде бұрынғы әйелімен салыстыруға байланысты ұрыс-керістер болды</i>
22	Алдыңғы некедегі балалармен уақыт өткізу мәселелері	<i>Жаңадан үйленгенде күйеуінің бірінші некедегі балаларымен уақыт өткізуіне байланысты ұрыс-керістер болды</i>
23	Отбасылық бос уақытқа әртүрлі көзқарас	<i>Отбасылық бос уақытты өткізуге байланысты келіспеушіліктер</i>

Ерлі-зайыптылар ұрыс-керіс жағдайында кеңес пен көмек алу үшін кімге жүгінеді?

- *Достар мен құрбылар*

Егер ерлі-зайыптылар нақты адамдардың әртүрлі формадағы көмегіне жүгінген жағдайларды қарастыратын болсақ, бұл информанттар арасында ең танымал жауап. Отбасылық ұрыс-керіс жағдайында достарына/құрбыларына жүгіну информант әйелдер арасында жиі кездеседі, бірақ бұл тәжірибе ерлер арасында да бар.

- *Әпке-сіңлі/қарындастар*

Әпке-сіңлілерге көбінесе әйелдер жүгінеді.

- *Анасы*

Әйелдер қолдау мен кеңес алу үшін көбінесе аналарына жүгінеді. Айтылу жиілігі бойынша, анасының көмегіне жүгіну нұсқасы, құрбыларға және әпке-сіңлілерге жүгінуге қарағанда сирек кездеседі.

Информанттардың, соның ішінде сауалнамаға қатысқан әйелдердің көпшілігі отбасылық жанжал туындаған жағдайда бірқатар себептерге байланысты аналарына жүгінуден саналы түрде бас тартатынын айта кеткен жөн. Біріншіден, кейбіреулері анасына мүмкін болса ештеңе айтпау керек екеніне көз жеткізген. Ұрыс-керіс соңында жұбайлар татуласуы мүмкін, алайда ата-анасының күйеу балаға/келінге деген көзқарасы өзгеріп кетуі мүмкін, тіпті кейбір әрекеттерін кешіре алмауы ғажап емес. Екіншіден, көптеген адамдар ата-аналары өздерін жақтайтынын, яғни объективті болмайтынын түсінеді. Үшіншіден, кейбір информанттар ата-анасын да, басқаларды да отбасылық ұрыс-керіске араластырмау керек деген көзқарасты мықтап ұстанады.

- *Қайын ата, ене*

Тағы бір кейсті алып қарасақ, күйеуі әйелімен ұрсып қалған жағдайда тікелей әйелінің ата-анасына жүгінеді, солар арқылы әйеліне ықпал етуге әрекеттенеді.

- *Психолог*

Информанттар арасында отбасындағы жанжалдар туындағанда екі жағдайда ғана психологқа жүгінген. Бірінші жағдайда бір реттік жүгіну болған және аса сәтсіз тәжірибе ретінде бағаланып отыр, екінші жағдай көп жыл бұрын және бір информанттың күйеуінің маскүнемдігіне байланысты болған. Жалпы психологқа жүгіну тәжірибесі таралмаған деуге болады.

- *«Интернеттегі психологтар»*

Информанттардың жауабына сенсек, танымал психологтардың лекциялары бар бейнематериалдарды аздаған бөлігі ғана, негізінен әйелдер көреді. Осындай материалдар әйелдерге күйеуімен болған ұрыс-керісті түсінуге және орын алған жағдайға байыппен қарауға үйретеді.

- *«Әлеуметтік желілердегі «психологиялық сайттар»*

- *Форумдар*

Форумдар – отбасындағы проблемалар туындаған жағдайдағы көмек түрлерінің бірі. Бұл ретте әңгіме әлеуметтік желілердегі арнайы форумдар турасында. Форумдардан әйелдер ғана емес, ерлер де жауап іздейді.

- *Қазіргі психологиялық әдебиет*

Қазіргі психологиялық әдебиеттерді оқу өте сирек кездеседі және әдетте тек әйелдер ғана оқиды.

- *Тренингтер*

Бір ғана информант отбасылық қатынастар бойынша арнайы тренингке қатысқаны жайлы айтты.

Алайда, жалпы алғанда, информанттардың жартысынан көбі ұрыс-керіс жағдайында кеңес немесе көмек алу үшін ешкімге жүгінбейтінін айтты. Оны көбінесе былай деп негіздейді, мұндай дүниелер отбасы ішінде орын алады, сондықтан сыртқа жария етілмеуі керек.

Сондай-ақ, отбасындағы ұрыс-керіс жағдайында ер адамдар біреуден кеңес немесе қолдау алу үшін өте сирек жүгінетінін айта кеткен жөн. Шешілмеген шиеленіс көбінесе ерлі-зайыптыларды үшінші тұлғалармен талқылауға итермелейді, бірақ ер адамдар бұл қадамға өте ауыр жанжалдар жағдайында ғана барады.

Әдетте, алғаш қосылған жылдары ұрыс-керіс жағдайларын ата-аналардың біреуімен талқылайтын болған, көбінесе бұл ерлі-зайыптылардың аналары. Алайда уақыт өте көпшілігі оның жөнсіз екенін түсініп, әпке-сіңлі, құрбы/достарға айтуды дұрыс көреді. 15 жылдан астам бірге тұрып келе жатқан ерлі-зайыптылар, әдетте, қарым-қатынас мәселелерін үшінші тұлғалармен талқылауды тоқтатады.

Отбасылық қатынастар саласындағы мамандарға жүгіну практикасы (информанттармен сұхбат негізінде)

Отбасылық қатынастар саласындағы мамандарға жүгіну тәжірибесі бар отбасылардың үлесі өте төмен – іріктемеде мұндай кейстер небәрі төртеу. Үш кейс психологтарға жүгінуден тұрады. Медиатордың көмегіне бір жағдайда ғана жүгінген.

Үш кейсте психологқа жүгіну тәжірибесін информанттар оң және дәлірегі, оң деп бағалайды, ал бір жағдайда – аса жағымсыз деген баға береді. Жүгіну себептері және жүгіну тәжірибесін бағалау туралы толығырақ 10-кестеде ұсынылған.

10-кесте. Отбасылық қатынастар саласындағы мамандарға жүгіну тәжірибесі

Кейс	Жүгінген маман	Маманға жүгіну себебі	Жүгіну тәжірибесін бағалау
Бауыржан, Некеде 6 жыл, Нұр-Сұлтан	Медиатор	Мүлікті бөлу, ажырасқаннан кейін балаларды асырау	Оң бағалау – Бұл жақсы тәжірибе. Бұл отбасын сақтап қалудың қандай да бір мүмкіндігі. – Отырып, талқыладық. Иә, оңай болған жоқ. <...> Мен қомақты үлесімді бердім, бірақ бейбіт жолмен, соттасып, балалардың мазасын алмай бөлістік.
Әлібек, Некеде 6 жыл, Павлодар	Психолог	Ерлі-зайыптылардың отбасылық жанжалдарды реттеу бойынша көмекке бірге жүгінуі	Теріс бағалау – Жоқ, көмектеспеді. Кереметтей бір кеңес берген жоқ. Біз ол психологтың өзіне көмек керек шығар дедік. Одан кейін жағдай ушығып кетті. <...> түсінгеніміз, ешкімді араластырмай шешу керек.
Жулдыз, некеде 9 жыл, Нұр-Сұлтан	Психолог, коуч	Бала көрету проблемасы	Оң бағалау – Жалпы, сессиядан кейін жағдайым жақсарды. Жалпы, маған психологқа жиі бару керек сияқты. Кем дегенде айына бір рет психологқа барған жөн. Мен кәдімгідей жеңілдеп қалдым
Анна, некеде 10 жыл, Ақтөбе	Психолог	Жұбайының алкогольге тәуелді болуы, осының салдарынан отбасындағы тұрақты ұрыс-керістер	Дәлірегі, оң баға – Оған нақты осы көмектесті ме, жоқ па, білмеймін, бірақ уақыт өте келе, ол ішуін қойып кетті.

Сұхбат жүргізу кезінде 7 информант психологиялық көмекті өздері алғысы келетінін, жұбайын жібергісі келетінін немесе психологқа бірге барғысы келетінін айтты.

Не кедергі болады? Информанттардың жауаптарып қорытындылай келе, мынадай себептерді анықтадық:

- психолог қызметтерінің қымбаттығы;
- жұбайының психологқа баруға құлықсыздығы;
- тұрғылықты жерінде қабылдау жүргізетін мамандардың құзыреттілігіне күмәндану (әдетте, информанттардың пікірінше, жақсы мамандар Алматы және Нұр-Сұлтан қалаларында ғана);
- тұратын жерінде мамандардың жетіспеуі немесе болмауы;
- шағын қалада отбасылық өмірдің егжей-тегжейлері туралы қауесет тарайды деген қорқыныш.

Тағы екі информант бұрын психологтың қызметіне аса мұқтаж болғанын айтты. Бір жағдайда, әңгіме ерлі-зайыптылар отбасына ата-анасының кірісуіне байланысты дағдарыс салдарынан ажырасу алдында тұрған кезі туралы болды. Екінші жағдайда, бұл бала туылғаннан кейінгі және декреттік демалыс кезеңі туралы болды. Информант әйел психологтың көмегіне жүгіне алмаған, өйткені оның қаржылық мүмкіндігі болған жоқ және ол мемлекеттік емханада психологтың көмегіне тегін жүгіне алатыны туралы білмеген.

– Сол бала кішкентай, өзім декретте отырған кезімде психолог керек еді маған, өте осал болдым сол кезде... (Айгүл, некеде 9 жыл, 1 бала, Өскемен)

Отбасылық қатынастар саласындағы мамандарға жүгіну тәжірибесі (сарапшылармен сұхбат негізінде)

Психологтармен сұхбатты талдау отбасында жанжалдар туындаған жағдайда қазақстандықтардың психологиялық көмекке жүгіну тәжірибесіне қатысты бірқатар қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

- Психолог көмегіне жүгіну мәдениеті қалыптасып келеді, ол әлі кең таралмаған, бірақ соған қарамастан адамдар психологқа қашан және қандай мәселелер бойынша жүгіну керектігін түсіне бастады.

- Соңғы жылдары психологтарға жүгіну, оның ішінде отбасылық ұрыс-керіс мәселелері бойынша жүгіну жиілігі өсті. Кейбір сарапшылардың бағалауы бойынша соңғы 10-15 жыл ішінде жүгіну жиілігі тоқтаусыз өсіп келеді.

- Пандемия кезінде ерлі-зайыптылардың психологтарға жүгіну жағдайлары айтарлықтай өсті.

- Психологтарға әйелдер қауымы көбірек жүгінеді. Ерлердің жүгіну үлесі баяу болса да, өсуде. Кейбір сарапшылардың бағалауы бойынша, егер бұрын әйелдер мен ерлердің қатынасы 99/1 болса, бүгінде ол шамамен 80/20 болып өзгерді.

- Ерлі-зайыптылардың психологқа бірге бару жиілігі өсті, алайда жүгінудің жалпы санында олардың үлесі әлі де мардымсыз.

- Ерлі-зайыптылар психологқа бірлесіп жүгінген кезде, көптеген жағдайларда ерлі-зайыптылардың бірі бастамашы болады, ал екіншісі маманмен жұмыс істеуге бейім емес.

- Ауылдық елді мекендерге қарағанда қалаларда психологқа жүгіну жиілігі әлдеқайда жоғары.

- Психологтарға жүгінген адамдардың көпшілігі 30-45 жастағы ерлі-зайыптылар.

- 20-30 жас аралығындағы топтан психологқа баратын адамдардың көпшілігі отбасын құру мәселелері бойынша баратын әйелдер.

- Табыс деңгейі психологқа жүгіну практикасына тікелей әсер етеді – отбасылардың барлығы бірдей психологтың терапиясын өтей алмайды.

- Психологқа жүгінудің мазмұны өзгерді – адамдар өз отбасыларына саналы түрде қарай бастады.

- Көптеген жағдайларда психологтарға балаға/балаларға қатысты мәселелерді шешу үшін нақты сұраныс жасалады, алайда терапия барысында бұл мәселе бала/балалар емес, ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынаста екендігі анықталып жатады.

- Ерлі-зайыптылардың ұрыс-керіс жағдайындағы жүгінуі көп жағдайда бір-бірін жек көретін және ажырасуға аяқ басқан кезеңде орын алады.

Медиаторларға жүргізілген сұхбатты талдау бірнеше негізгі қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

- Қазақстандықтар медиаторлардың кім екенін және олардың жұмысының артықшылықтары туралы енді ғана біле бастады. Дегенмен, медиаторларға жүгінулер саны артып келеді. Елордада медиаторларға көп барады.

- Медиаторға жүгінудің ең көп таралған 4 себебі: 1) некені бұзу; 2) балаларды асырау және алименттерді өндіріп алу; 3) баланың тұрғылықты жерін анықтау; 4) мүлікті бөлу.

- Неке бұзылғаннан кейін мүлікті бөлуге қатысты жүгінулер саны өсуде.

- Ауыл тұрғындары медиация туралы аз біледі және ешқашан жүгініп көрмеген.

- Жүгінушілер көбінесе әйелдер.

- Тараптардың бірі шақырған жағдайда болмаса, ерлі-зайыптылар бірге бармайды дерлік.

- Көбінесе баратындардың жасы 35-45 аралығында.
- Жүгінуші ерлер әйелдерге қарағанда отбасын сақтап қалу үшін, ал соңғылары нүкте қою үшін келеді.
- Пандемия кезінде медиаторларға жүгіну жиілігі артқаны байқалды.
- Ерлі-зайыптылар/бұрынғы ерлі-зайыптылар арасындағы дауларды бейбіт және сындарлы шешу мәдениеті жоқ. Көп жағдайда медиаторға келгенде адамдар өркениетті емес мінез-құлықты көрсетеді.
- Әдетте, адамдар ажырасып жақтанда немесе ажырасқаннан кейін жүгіне бастайды. Осындай кезде ерлі-зайыптылардың арасы жек көрушілік пен өкпеге толып, «ескірген» жанжал негізінде жүгінеді. Бұл ретте татуласады деп күту орынсыз, отбасы бұзылған жағдайда, қолдан келгенше тараптардың, ең алдымен балалардың мүддесін ескеру қажет.
- Неке шарты тәжірибесі жоқ, бұл көп жағдайда ажырасу жағдайында әйелдер мен балаларға қатты қысым жасауға, сондай-ақ мүлікті бөлу және балаларды күтіп-бағуды айқындау бойынша ауыр тәжірибеге әкеп соғады.
- Істердің көпшілігі әкелердің алименттік міндеттемелерді орындамауымен байланысты: кірістерді жасыру, алимент төлеуден түбегейлі бас тарту, «мен балалардан бас тартамын, ал сен алименттен бас тарт». Мұндай жағдайлар медиаторлар тәжірибесінде жиі кездеседі.
- Мүліктік және қаржылық дауларды шешу процесінде балалармен бопсалау және айла-шарғы жасау.

Негізгі қорытынды. Көптеген отбасылардағы ұрыс-керіс жиілігі мен тереңдігі өзгеріп отырады. Отбасылардың 14% бөлігінде ұрыс-керістер жиі және терең сипатта, ал 11% бөлігінде қақтығыстар негізінен ұзаққа созылады. Информанттар күн сайын болатын ұрыс-керістерді жиі орын алатын жағдайлар деп түсінеді.

Отбасылардың жартысында ерлі-зайыптылардың екеуі де ұрыс-керіске бастамалық етеді, ал татуласуды ер адамдар бастайды. Отбасылардың 14% бөлігінде татуласуға алғашқы қадамды әйелдер жасайды.

Көптеген кейстерге тән басты проблема мен ерекшелік – үндемей қоя салу, ерлі-зайыптылар проблемалар туралы ашық сөйлесуді білмейді, ал ең көп таралған мінез-құлық стилі – қашқақтау. Ұрыс-керістердің көпшілігі балағат сөздер айту және қарым-қатынастарды анықтаудың агрессивті сипатын қамтиды.

Отбасындағы ұрыс-керіс себептері әртүрлі. Қаржылық проблемалар, бала күтімі мен үй шаруашылығындағы міндеттерді әділетсіз бөлу сияқты себептер жиі айтылады. Сондай-ақ, информанттардың әңгімелеріндегі ауыр қақтығыстар туыстардың кірісуіне байланысты орын алған.

Психологтарға өте сирек жүгінеді. Медиаторларға сирек жүгінгенімен қатар, көбінесе олардың кім және немен айналысатынын да білмейді.

Дегенмен, сарапшылардың айтуынша, психологтар мен медиаторларға жүгіну жиілігі біртіндеп артып келеді. Көбінесе ерлі-зайыптылар психологқа балаларға қатысты проблемалар бойынша келеді, дегенмен іс жүзінде мәселе балада емес, ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынаста болып шығады. Жалпы ерлі-зайыптылар психологтар мен медиаторларға ажырасу алдында немесе ажырасып кеткен соң жүгініп жатады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Отбасының өмірлік циклі – неке құрылғаннан бастап соңына дейін үздіксіз уақыт аралығындағы демографиялық және әлеуметтік жай-күйінің реті.

Ғылымда отбасының өмірлік циклі сатыларының (кезеңдерінің) нақты санын, сондай-ақ оларды бөлуге негіз болатын бірыңғай тәсіл жоқ. Көптеген тәсілдерді біріктіретін жағдай, олар тек балалары бар толық отбасыларға қатысты қолданылады.

Ерлі-зайыптылардың ата-ана болуға көзқарасы тұрғысынан отбасының өмірлік циклінің мынадай кезеңдерін бөліп көрсетуге болады: 1) ата-ана болу алдындағы кезең; 2) репродуктивтік ата-аналық кезең; 3) әлеуметтендіруші ата-аналық кезең; 4) ата, әже болу кезеңі.

Психологтардың көзқарасы бойынша, отбасының өмірлік циклін сипаттау мен талдаудағы орталық түсінік – дағдарыс. Осыны ескере отырып, отбасының өмірлік циклінің кезеңділігі келесідей болуы мүмкін:

1) Некеге дейінгі қатынастар. Негізгі ерекшелігі: танысу және ақпарат алмасу, қарым-қатынас жасайтын ерлер мен әйелдердің жаңа әлеуметтік рөлдерін игеруі; ортақ әсерленушілік артуы; жұбын мінсіз етіп көру. Қарым-қатынастың конструктивті немесе деструктивті түрі қалыптаса бастайды.

2) Некеге тұру – отбасындағы алғашқы елеулі дағдарыс кезеңі орта есеппен 1-3 жылға созылады. Негізгі ерекшелігі: барлық отбасыларға белгілі бір дәрежеде әсер етеді; «күйеуі», «әйелі» рөлдерін игере отырып, рөлдердің жаңа иерархиясын қалыптастыра бастау; бірлескен өмірдің шындығын көру; құндылықтардың қақтығысы және оларды қайта бағалау; бірқатар келісімдерге қол жеткізу.

3) Бірінші баланың туылуы – көптеген сарапшылардың пікірінше, бұл отбасындағы ең ауыр дағдарыс. Негізгі ерекшелігі: ананың физикалық және психологиялық осалдығы; құндылықтар қақтығысы және оларды қайта бағалау; отбасылық бюджетті қайта бөлу; рөл құрылымының өзгеруі, «ана», «әке» рөлдерінің игеруі; балаға қатысты көзқарастар мен үміттерді қалыптастыру.

4) Орта жастағы отбасы. Кезең баланың мектепке баруынан бастап, отбасында барлық балалар кәмелетке толған уақытқа дейін жалғасады. Негізгі ерекшелігі: оқушы баланың өсуіне байланысты дағдарыстар; ерлі-зайыптылардың жеке дағдарыстарының әсері.

5) Кемел отбасы кезеңі. Балалар есейіп, ата-анасының үйінен кететін уақыт. Негізгі ерекшелігі: балалар ата-анасының үйінен кетеді; ерлі-зайыптылардың махаббатының орнына өзара тәуелділік туралы түсінік келеді; орта жастағы дағдарысқа, зейнеталды жасы мен зейнетке шығуға байланысты жеке дағдарыстардың қатар келуі; жалғыздық пен некеге қанағаттанбау сезімінің пайда болуы.

6) Қартайған отбасы. Бұл кезең отбасының өмірлік циклін аяқтайды. Негізгі ерекшелігі: үйлесімді қатынастар; зейнетке шығу, ауру-сырқау, қарттыққа байланысты жеке дағдарыстардың қатар келуі; өзара тәуелділік.

Қазақстандық отбасылардың өмірлік циклінің бірқатар ерекшеліктері бар:

– дәстүрлердің ықпалы (отбасы басты құндылық; кіші ұлдың ата-анасымен тұру дәстүрі; ресми некеге дейін бірге тұруға тыйым салу; дәстүрлерді күйеуінің үлкен туыстары тарапынан келінге билік ету құралы ретінде қолдану; аға буынның дәстүрлі көзқарастары мен жас ұрпақтың қазіргі заманғы көзқарастарының қақтығысы);

- өңірлік және аймақтық айырмашылықтардың әсері (орталық-шеткері аймақ; отбасы дәстүрлерінің өңірлік ерекшелігі);
- жалғызбасты аналар проблемасы (көп балалы жалғызбасты аналар иек артушылық стратегия ретінде; ересек бала мен «өзі үшін» туған ананың арасы ажырамауы);
- кеңейтілген отбасының ықпалы;
- ата-аналар мен туыстардың кірісуі;
- бейқамдық, кеш бөліну;
- қыздардың мінез-құлық үлгісіндегі қайшылықтар;
- ресми некенің басымдығы;
- әйелдер мен балалардың ажырасудан кейін қорғалмауы;
- ата-аналары аз уақыт бөлетіндіктен балалардың психологиялық проблемаларының көп таралуы;
- несиеге той жасау.

Кейінгі бірнеше онжылдықта қазақстандық отбасылардың өмірлік циклінде белгілі бір өзгерістер болды. Оның ішінде: отбасының өмірлік циклінің кезеңдері мен дағдарыстық кезеңдерінің «қысқаруы»; отбасын сақтау мәселесіне деген көзқарасты өзгеруі; отбасы бұрынғыдай маңызды «жоба» емес; болашақ жұбайын таңдау кезеңінде материалдық және мәртебелік құндылықтар басымдыққа ие; қоғамның құндылықтар мен отбасылық көзқарастарға байланысты жіктелуі; экономикалық жағдайға байланысты отбасылардың жіктелуі; азаматтық неке немесе некені ресми тіркеусіз бірге тұру жағдайлары артып келеді; танымал психологияның әсері артты; жас отбасылардың ата-анасынан бөліну деңгейінің өзгеруі.

Сарапшылар қазақстандық отбасылар тап болатын кемінде 20 негізгі дағдарыстары мен дағдарыстық кезеңдерін анықтады. Өртүрлі дағдарыстар қатар келуі мүмкін. Өрбір дағдарыс отбасылық қарым-қатынас үшін белгілі бір қауіп-қатер келтіруі мүмкін. Дағдарыстардың айтарлықтай бөлігі балалармен байланысты. Сарапшылар мен информанттар арасында ең көп аталған сөзсіз көшбасшы – қаржылық сипаттағы дағдарыстар. Сондай-ақ, отбасы үшін ең көп айтылған және ауыр дағдарыстар ондығына мыналар кіреді: бірге тұра бастау; баланың туылуы (әсіресе бірінші баланың туылуы); баланың өтпелі жасы; босаған ұя кезеңі; өз үйінің болмауы; балалар дағдарысы; орта жастағы дағдарыс; орта отбасылық дағдарыс.

Ерлі-зайыптылардың ұрыс-керіс жағдайындағы мінез-құлық үлгілерін талдау көрсеткендей, отбасылардың 14% бөлігінде қақтығыстар жиі болады, бірнеше күнде кемінде 1 рет. Жалпы, көптеген отбасыларда ұрыс-керіс жиілігі өмір бойы өзгеріп отырады. Ең көп таралған 2 сценарий: үйленгеннен бастап қақтығыстар жиілігі артуы және, керісінше, қақтығыстар жиілігінің төмендеуі.

Отбасында ауыр ұрыс-керістерге шамамен 14% информант өткереді. Жалпы, ұрыс-керіс жағдайларының ауырлығы оның себебіне байланысты. Информанттардың отбасындағы ең ауыр қақтығыстар ақшаның жетіспеушілігі және ата-аналардың кірісуінен болған. Көптеген отбасыларда қақтығыстардың ауырлығы өзгерді, уақыт өте келе олар жеңілдей бастаған.

Отбасылардың жартысында ұрыс-керісті ерлер мен әйелдер бірдей бастайды, шамамен 1/3 бөлігінде – әйелі, 1/4 бөлігінде – күйеуі бастайды.

Татуласудың бастамашысы көбінесе ер адамдар (50% отбасында), әйелдер 14% жағдайда ғана бірінші болып татуласады.

Ерлі-зайыптылардың ұрыс-керіс жағдайындағы мінез-құлық әлеуметтік психологиядағы мінез-құлық түрлерінің классикалық бөлінуіне сүйене отырып

сипаттауға болады: бәсекелестік, бейімделу, қашқақтау, ымыраға келу және ынтымақтастық (К.Томас). Сонымен қатар, ұзақ мерзімді қатынастардағы мінез-құлықтың ең оңтайлы стилі – ынтымақтастық. Бұл мінез-құлық стилі басқа адамды тыңдауға, оның көзқарасын түсінуге, оның мүдделерін ескеруге және даулы жағдайда барлық тараптарға сәйкес шешім табуға деген ұмтылысты қамтиды.

Информанттар отбасында қақтығыс жағдайындағы жоғарыда аталған бес мінез-құлық стилі бірдей кездеседі. Арасындағы ең көп таралғаны – қашқақтау, ең сирегі – өзара ынтымақтасу. Бұл ретте кейстердің көпшілігін ерлі-зайыптылар арасындағы өзара қарым-қатынастардағы проблемалар туралы ашық диалог мәдениетінің болмауы біріктіреді. Көп ұрыс-керістің себептері жайлы ашық айтылмайды. Сонымен қатар, көптеген кейстерге қарасақ, ұрыс-керістер балағат сөздер айту және қарым-қатынастарды анықтаудың агрессивті сипатын қамтиды.

Әрбір кейс бөлек әңгіме – отбасыларда ұрыс-керістің түрлі себептері кездеседі. Себептер арасында сөзсіз көшбасшы – бұл қаржылық проблемалар. Ұрыс-керіс пен фрустрация жағдайларының едәуір бөлігі балаларды күту мен тәрбиелеу және үй міндеттерін бөлуге қатысты келіспеушіліктермен байланысты.

Зерттеу аясында өңірлік салыстырмалы талдау міндеті болған жоқ. Дегенмен, қаржы тапшылығына байланысты кейстер Өскемен және Павлодар қалаларында тұратын информанттар арасында айтарлықтай жиі және айқын көрінеді. Әдетте, мұнда отбасылар бала туылғаннан кейін бірден қаржылық дағдарысқа тап болады. Баланың туылуы – бұл отбасының алдында тұрған ауыр дағдарыстардың бірі, бірақ бұл жағдайда жағдай қаржылық дағдарыстың қабаттасуымен күрделене түседі. Бұл ретте отбасында бала саны аз, балалар арасындағы жас айырмашылығы үлкен, сондай-ақ отағасының жоғары білімі мен жұмысы болуына қарамастан туындайтын болған. Көбінесе жағдай отбасылардың жеке баспанасы болмауы, сондай-ақ оны ипотекаға да сатып алу мүмкіндігі жоқтығымен күрделене түседі, өйткені бюджеттің негізгі бөлігі үй жалдау ақысына кетеді. Сонымен қатар, әйел бала үш жасқа толғанға дейін жұмысқа шыға алмайды, ал бала күтімі бойынша төлемдер бір жылға дейін және аз мөлшерде төленеді. Нәтижесінде, осы кезеңде отбасылардағы қақтығыстар деңгейі мен жиілігі күрт артып, қайшылықтар күшейіп, ажырасу туралы ойлар пайда болады.

Ерлі-зайыптылардың көпшілігі «үйдің жаман атын шығармауды» жөн көреді: олар кеңес немесе қолдау алу үшін ешкімге жүгінбейді, сонымен қатар қарым-қатынас психологиясына қызығушылық танытпайды. Басқа жағдайларда олар көбінесе достар мен құрбыларға, әпке-сіңлілерге, аналарына кеңес пен қолдау сұрап жүгінеді. Әдетте, бұған шешілмеген шиеленістер итермелейді, ал ер адамдар бұл қадамға өте ауыр ұрыс-керіс жағдайында ғана барады. Әдетте, алғаш қосылған жылдары ұрыс-керіс жағдайларын ата-аналардың біреуімен талқылайтын болған, көбінесе бұл ерлі-зайыптылардың аналары. Алайда уақыт өте көпшілігі оның жөнсіз екенін түсініп, әпке-сіңлі, құрбы/достарға айтуды дұрыс көреді. 15 жылдан астам бірге тұрып келе жатқан ерлі-зайыптылар, әдетте, қарым-қатынас мәселелерін үшінші тұлғалармен талқылауды тоқтатады.

Психологтарға жүгіну тәжірибесі информанттар арасында өте сирек кездеседі. Көбісі отбасында үлкен проблемалар туындаған жағдайда маманға жүгіну идеясын қолдамайды. Психологқа жүгінуге қарсы емес адамдар қызметтердің

қымбаттығын, тұрғылықты жерінде қабылдау жүргізетін мамандардың құзыреттілігіне күмән келтіреді, шағын қалада отбасылық өмірдің егжей-тегжейлері туралы әңгіме тарайды деп қорқады.

Сарапшылардың айтуынша, психологтар мен модераторларға жүгіну мәдениеті біртіндеп қалыптасып, отбасылық мәселелер бойынша жүгіну жиілігі артып келе жатқан көрінеді. Негізінен психологтар мен модераторларға әйелдер барады. Психологқа барудың себебі көбінесе балаға байланысты проблемалар, алайда оның арғы жағында жұбайлар арасындағы қарым-қатынас проблемасы байқалады. Медиаторға жүгіну себептері – некені бұзу, алименттерді өндіріп алу және балаларды күтіп-бағу, баланың тұрғылықты жерін анықтау, мүлікті бөлу. Психологтар да, медиаторлар да ұрыс-керіс жағдайында ерлі-зайыптылар көп жағдайда бір-бірін жек көретін және ажырасуға аяқ басқанда, ал татуласу тіпті мүмкін болмайтын кезде жүгінеді деп санайды. Сонымен қатар, олар дауларды шешудің мәдениетке жатпайтын тәсілдерін көрсетеді.

ҰСЫНЫМДАР

Ерлі-зайыптылар арасындағы ұрыс-керіс жағдайларының алдын-алу және түзету бойынша жалпы ұсынымдар:

– Отбасылық мамандарға – отбасылық психолог, терапевт, кеңесші, медиатор және т.б. мамандарға жүгіну тәжірибесі мен мәдениетін дамыту. Білікті отбасылық мамандар, біріншіден, жанжалдасушы тараптарға мән-жайды ашық айтуға мүмкіндік береді, екіншіден, ерлі-зайыптылар арасындағы ұрыс-керіске объективті, бейтарап баға береді және мәселені оңтайлы шешеді, осылайша ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыстың деструктивті салдарын төмендетеді;

– Мамандарға баруды, жүгінуді қолжетімді ету (психолог, отбасылық психолог, отбасылық кеңесші, отбасылық терапевт және т.б.), мысалы, мемлекеттік емханалар, медициналық орталықтар базасында отбасылық мамандардың кабинеттерін, сондай-ақ отбасылық психологтардың, кеңесшілердің жеке кабинеттерін ашу. Офлайн қызметтер алуға мүмкіндігі жоқ отбасылық жұптарға кеңес беру үшін, оның ішінде ауылдық жерлердің тұрғындары үшін онлайн-кабинеттер ашу;

– Танымал «мессенджерлерде» ерлі-зайыптылық ұрыс-керіс пен отбасылық өзара іс-қимыл тақырыбы бойынша белсенді оқыту жұмыстарын жүргізу, онда отбасының өмірлік циклі кезеңдерін өзгертудің және отбасындағы нормативтік және нормативтік емес дағдарыстардың тұрақты процестерін қарапайым және түсінікті тілде түсіндіру және сипаттау;

– Отбасындағы дағдарыстардың негізгі кезеңдері туралы ақпаратты және жанжалдарды, отбасындағы жанжалды жағдайларды шешу бойынша ұсыныстарды қамтитын брошюралар, оқу құралдарын тарату. Отбасылық психологтар, терапевт, кеңесші мамандардың, отбасыларды қолдау орталықтарының және т.б. байланыс деректері бар анықтамалық ақпарат беру;

– Балаларды, оның ішінде әлеуетті және әке болған азаматтарды отбасылық қатынастар мен тәрбиелеу жөніндегі оқыту іс-шараларына міндетті түрде тарту/баулу;

– Әлеуметтік желілерде, телеарналарда отбасы мен отбасылық құндылықтарды сақтаудың маңыздылығы туралы және отбасылардағы жанжалды жағдайларды сындарлы шешудің қаншалықты маңызды екендігі туралы қысқа метражды роликтер түрінде әлеуметтік жарнама орналастыру, отбасылық жанжалдарды шешудің сәтті жағдайларын көрсету;

– Отбасы ішіндегі қатынастарды нығайту және дамыту бойынша ақпараттық жұмысты қалыптастыру кезінде өңірлік ерекшеліктерді ескеру. Атап айтқанда, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, оңтүстік аймақтардағы отбасылар дәстүрді неғұрлым қатаң ұстанады, отбасылық мәселелерді бейтаныс адамдармен талқылауға, оның ішінде отбасылық мамандарға жүгіну әдеттен тыс. Керісінше, орталық және солтүстік өңірлер либералды, еуропашыл отбасылық құндылықтарды ұстанады;

– Отбасылық ұрыс-керістер бойынша мамандардың біліктілігін, кәсіби білімі мен дағдыларын арттыру;

– Отбасылық мәселелер бойынша мамандарға (психолог, медиатор, кеңесші, терапевт) аттестаттау, сертификаттау, бағалау жүргізу;

– Психологтар тарапынан отбасылық терапияның мінез-құлық әдістерін, ерлі-зайыптылардың ұрыс-керіс жағдайындағы сындарлы мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін әдістер қолдану;

– Отбасылық жанжалдарды шешудің балама тәсілі ретінде медиацияны дамыту. Медиатордың тараптардың келіссөздеріне сауатты араласуы күшті жағымсыз

эмоцияларға қарамастан, олардың арасындағы тиімді қарым-қатынасты мүмкін етеді (егер, әрине, әңгіме басқа әдістермен емделуді қажет ететін психоневрологиялық ауру туралы болмаса). Бұл жанжалдасушы тараптарға қиын жағдайдан өзара тиімді жол табуға мүмкіндік беретін болады. Жанжалдаушылар өзара әрекеттесу кезінде қолданатын байланыс формасы оны шешуде жетекші рөл атқарады;

– Отбасыларда, ерлі-зайыптылар арасында ұрыс-керістің алдын алу бойынша профилактикалық жұмысты күшейту. Алдын алуды ұйымдастыру, яғни отбасылардағы қақтығыстардың алдын алу үшін қақтығыс салдарын жоюмен жанжалды жағдайларды шешуге қарағанда аз күш пен ресурстар қажет. Бұл факт отбасылардағы қақтығыстардың алдын-алу мәселесін, әсіресе дамудың алғашқы кезеңдерінде айтарлықтай өзекті етеді;

– Психологиялық көмекке, отбасылық кеңес алуға мұқтаж және көмек алуға дайын ерлі-зайыптыларға тренингтер әзірлеу және өткізу. Тренингтер ерлі-зайыптыларды отбасындағы жанжалдардың алдын-алу мәселесін түсіндіруге және жанжалдың пайда болуына жол бермейтін мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін практикалық бағытты қамтиды;

– Жауапты мүдделі ұйымдарға (мемлекеттік ұйымдар, білім беру мекемелері, үкіметтік емес ұйымдар және т.б.) әлемдегі отбасылық жанжалдарды шешудің халықаралық тәжірибесі мен практикасын зерделеу, елімізде табысты тәжірибені қолдану;

– Отбасылық уақытты бірге өткізу дәстүрін дамыту және нығайту. Психологтар мен әлеуметтанушылардың айтуынша, отбасылық демалыс – бұл отбасылық қатынастарды нығайтудың қолжетімді құралы. Бірлескен отбасылық демалысты дәріптеу маңызды;

– Отбасылық демалысты ұйымдастыру бойынша жұмыс жүргізу, отбасылық бос уақытты ұйымдастыру үшін жағдайлар жасау (отбасылық туризм және саябақтарға, демалыс аймақтарына бару, мәдени демалыс пен мұражайларға, көрмелерге бару және т.б.). Отбасылық демалыс деп белгілі бір қаржылық шығындарды талап ететін уақытты ғана емес, сонымен қатар отбасылық демалыстың басқа түрлерін де түсіну керек, мысалы, кітап оқу, отбасылық фильмдер, бағдарламалар көру, отбасылық түскі ас және т.б.

– Қазақстандық отбасылардың өмір сүру сапасы мен деңгейін арттыруға ықпал ететін шараларды қабылдау. Зерттеу нәтижелеріне сүйенсек, қазақстандық отбасылардағы әлеуметтік-экономикалық проблемалар ерлі-зайыптылар арасындағы ұрыс-керістер мен ажырасудың негізгі себебі болып табылады. Мысалы, бала күтімі бойынша жәрдемақы мөлшерін ұлғайту және бала күтімі бойынша жәрдемақы төлеу мерзімін ұзарту мүмкіндігін қарастыру (1 жастан 3 жасқа дейін);

– Тұрғын үй проблемаларын шешуде қолдау көрсету. Қазақстандық отбасылық жұптарды зерттеу көрсеткендей, отбасылардағы ұрыс-керістер мен ерлі-зайыптылардың ажырасуының негізгі себептерінің бірі – өз үйінің болмауы (және ерлі-зайыптылардың біреуінің туыстарымен тұру қажеттілігі);

– Отбасылық-демографиялық тақырыпта зерттеулер жүргізуді тұрақты негізде ұйымдастыру. Сандық әдістерді (жаппай сауалнамалар) және сапалық әдістерді (тереңдетілген сұхбат, әлеуметтік эксперимент және т.б.) қолдану;

– Қазақстанда отбасыларды қолдау жөніндегі бағдарламалар мен шараларды әзірлеу кезінде гендерлік және отбасылық-демографиялық саясатты зерделеу жөніндегі зерттеулердің нәтижелеріне сілтеме жасау және пайдалану;

– Отбасы және отбасылық-демографиялық ахуал/саясат әрқашан ғылымның, қоғам мен мемлекеттің басты назарында болуға тиіс.

Ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыстардың алдын алу және реттеу бойынша психологиялық ұсынымдар:

– Ерлі-зайыптылар арасындағы ұрыс-керіске әкеп соқтыратын проблемалар, қиындықтар туралы ашып айту дағдысы мен дәстүрін дамыту. Ұрыс-керісті болдырмаудың бір нұсқасы – әңгімелесу басында бір-біріне ішкі күйі туралы айту. Бірден мәселені шешуге тырыспай, бір-біріне барлық шағымдарды, өкпе-назын айту. «Сезімдерді өзара білдіру сындарлы ой алмасу мақсатында коммуникацияны пайдалану үшін жағдай жасауға көмектеседі. Алайда, қорқыту, өтірік айту, жұбына айла-шарғы жасаудан аулақ болу керек, өйткені бұл әрекеттер өзара келісімге қол жеткізудің орнына, қарсыласты жеңуге деген ұмтылыстан туындайды»⁷;

– Тыңдау қабілетін дамыту және қолдану, атап айтқанда, жұбайының сөзіне және сезімдеріне көңіл бөлу. Жұбының айтқандарын терең түсіну үшін белгілі бір ішкі түйсікпен қарау және «жақсы» немесе «жаман» терминдері арқылы бағаламауға тырысу. Адамның айтқан ойын, фактілерді және оның пайымын есте сақтау;

– Жеке шекараны құру және жұбайының жеке кеңістігін сақтау «дәстүрін» дамыту;

– Қиялға берілмей, өзіңе жауапкершілік алып, «есейген» жөн. Ерлі-зайыптылар, оның ішінде жас жұбайлар үшін кез-келген адамның жынысына, жасына, білім деңгейіне және т.б. қарамастан мүмкіндіктерін, жағдайды, осал тұстары мен кемшіліктерін нақты бағалауға керек. Психологтар қиялға берілмеу – дамудың, өсудің эволюция элементі делінетін қадамы екенін айтады;

– Төзімді болу, бір-бірінің қажеттіліктерін түсінуге және ескертуге үйрену;

– Тұрақты түрде бірлескен ойын-сауық ұйымдастыру, мысалы, жалпы хобби, клубтық іс-шаралар, шеберлік сабақтары және т.б. Психологтар бірлескен іс-шаралар қашан да ерлі-зайыптыларды жақындастыратынын айтады. Бірлескен отбасылық іс-шаралар жас жұбайлар үшін де, жиырма жылдан астам некеде тұрған ерлі-зайыптылар үшін де маңызды. «Кемел» ерлі-зайыптылар үшін бірге уақыт өткізудің маңызы зор, өйткені объективті себептерге байланысты (балалардың өсуі, балалармен бөлек тұру, зейнетке шығу және т.б.) ерлі-зайыптылар байланыс нүктелерін жоғалтады, сондықтан мұндай сәтте басқа ортақ қызығушылық табу маңызды. Ерлі-зайыптылардың екеуі де уақытты бірге өткізуге тырысатын және өздерінің сүйікті ортақ істерінен жарқын эмоцияларды бастан кешіретін қарым-қатынастар некені берік етеді;

– Бала тәрбиесінде бірлікке ұмтылу. Психологтар балаларды тәрбиелеу процесінде ата-аналар арасындағы бірлік олардың осы мәселеде белгілі бір кемелдігін білдіретінін айтады. Керісінше, тәрбиедегі келіспеушіліктер ерлі-зайыптылар арасындағы үйлесімсіз қарым-қатынастың белгісі болмақ. Тереңдетілген сұхбаттар нәтижелері көрсеткендей, баланы/балаларды тәрбиелеудегі келіспеушіліктер отбасыларда ұрыс-керіске себеп болады;

– Өз эмоциясые басқаруға әдеттену. Психологтардың айтуынша, эмоционалық тұрғыдан өзін-өзі реттеу, қазіргі адам үшін маңызды және қажетті дағды болып табылады. Адамның, атап айтқанда ерлі-зайыптылардың түрлі жағдайларда әрекет ету және эмоциялармен «қолайлы» күресу қабілеті жанжалды сабырмен шешуге ықпал етеді;

– Ерлі-зайыптыларда отбасылық жанжалдардың алдын алу, жанжалдар мен жанжалды жағдайлардан қорықпау/қашқақтамау дағдысын қалыптастыру. Кейбір отбасылық ұсақ ұрыс-керістер оң бағытта болып, даулы мәселелер бойынша

⁷ <https://seldonsk.ru/2019/01/3139/> Отбасылық ұрыс-керістің дамуы және олардың алдын алу мен шешу

келісімге келуге және үлкен қақтығыстың алдын алуға көмектесуі мүмкін екенін айта кеткен жөн;

– Отбасылық жанжалдарды шешу жөніндегі схеманы Х. Корнелиус пен Ш. Фэйр әзірлеген төрт қадаммен тарату (консультацияларда, ақпараттық материалдарда). 1-ші қадамда – екінші тараптың қалауын анықтау. 2-қадам – келіспеушіліктердің өзара байланысын анықтау. 3-қадам – әркімнің қажеттіліктерін қанағаттандыратын жаңа шешімдерді әзірлеу. 4-қадам – мұны бірге жасау, бұл жанжалдасушы тараптар қарсыластар емес, серіктестер екенін анық көрсетеді.

Отбасыларға дамудың алғашқы кезеңдеріндегі ұсыныстар:

– Отбасылық психолог, терапевт, кеңесшілер сияқты білікті мамандардың көмегіне жүгіну;

– Оқыту бойынша іс-шараларына қатысу. Мысалы, отбасылық тәрбие және отбасылық қақтығыстарды шешу бойынша тренингтерден өту – бұл онлайн курстар, жалпыға қолжетімді отбасылық тәрбие вебинарлары болуы мүмкін;

– Ерлі-зайыптылардың оқыту бойынша іс-шараларға бірге қатысуы. Мысалы, жас жұбайларға арналған тренингтер. Тренингтер жас жұбайларға отбасындағы жанжалдардың алдын-алу мәселесін түсіндіруге және жанжалдың туындауына жол бермейтін мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін тәжірибелік бағытты қамтиды.

ҚОСЫМША

«ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ ҰРЫС-КЕРІС ЖАҒДАЙЫНДА ӨЗДЕРІН ҰСТАУ МОДЕЛІ» ТЕРЕҢДЕТІЛГЕН СҰХБАТ ГАЙДЫ

Қайырлы күн! Менің атым _____. Қазіргі таңда конфликтілі жағдайларда ерлі-зайыптылар ғадетінің үлгілерін талдау мақсатында зерттеу жүргізіп жатырмыз. Өтініш, уақыт бөліп, сұрақтарымызға жауап беріңізші. Екеуміздің әңгімеміз диктофонға жазылады, себебі осы ақпарат теріліп, жалпыланған түрде өңделеді де, әрі қарай, талдамалық материалды дайындау үшін ұсынылады.

Қатысып жатқаныңыз үшін алғыс айтамыз, Сіздің пікіріңізді білу біз үшін маңызды!

- Сіздің атыңыз кім?

1. Жасыңыз нешеде?
2. Біліміңіз қандай? (деңгейі, мамандығы)
3. Жұмыс істейсіз бе? Кім болып жұмыс істейсіз?

Әрі қарай, егер ӘЙЕЛ жұмыс істесе:

3.1 Жұмыс істеуді жалғастыра ма едіңіз әлде үй шаруашылығымен, балалармен айналысуды қалар ма едіңіз?

Әрі қарай, егер ӘЙЕЛ жұмыс істемесе, оның ішінде декреттік демалыста болса:

- 3.2 Жақын уақытта/декреттік демалыс аяқталғанда жұмысқа шығу ойыңызда бар ма?
- 3.3 Не үшін жұмысқа шығуды жоспарлап отырсыз? / Не себепті жұмысқа шыққыңыз КЕЛМЕЙДІ?
4. Жарыңыздың/ жұбайыңыздың жасы нешеде?
5. Жарыңыздың/ жұбайыңыздың білімі қандай?
6. Жарыңыз/ жұбайыңыз жұмыс істей ме

Әрі қарай, егер информанттың жары/жұбайы жұмыс ІСТЕМЕСЕ, оның ішінде декреттік демалыста болса:

- 6.1 Жақын арада жарыңыз/ жұбайыңыз жұмысқа шығуды жоспарлап отыр ма?
- 6.2 Егер ЖОҚ болса, не себепті?

7. Некелескендеріңізге қанша уақыт болды?

8. Сіз және сіздің жұбайыңыз үйленгенде қанша жаста болдыңыз?

9. Некелескенге дейін жарыңызды/жұбайыңызды қанша уақыт таныдыңыз? Некеге тұрғанға дейін қанша уақыт кездестіңіздер?

10. Некені ресми тіркегенге дейін бірге тұру тәжірибесі болды ма? Егер иә болса, қанша уақыт бірге тұрдыңыздар?

11. Жұбайыңызға үйленуге/ жарыңызға тұрмысқа шығуға шешім қабылдауыңыздың себебі неде? Бұл байыппен қабылданған шешім болды ма? Мүмкін шешім қабылдауды жылдамдатқан, некеге итермелеген/мәжбүрлеген жайттар болған шығар?

Келесі мәселе некені ресми тіркегенге дейін кемінде 5 жыл бірге тұратындарға арналған:

11.1 Неліктен некені АХАТ органдарында тіркеусіз бірге тұру туралы шешім қабылдадыңыз?

12. Айтыңызшы, неге сіз жұбайыңызға үйленуді / жұбайыңызға үйленуді шештіңіз? Бұл саналы шешім болды ма? Мүмкін сізді мәжбүрлейтін/итермелейтін, шешім қабылдауды тездететін жағдайлар болған шығар?

13. Сіздердің ортақ балаларыңыз бар ма?

Әрі қарай, баласы/балалары бар информанттарға ғана арналған сұрақтар:

13.1 Қанша балаңыз бар және олар неше жаста?

13.2 Бала(-лары)ңыз Сіздермен бірге өмір сүре ме? Егер жоқ болса, не үшін?

Ажырасу тәжірибесі бар информанттарға арналған сұрақтар:

14. Алдыңғы некеңізден балаларыңыз бар ма? Олар кіммен бірге тұрады? Ажырасқаннан кейін бала/балалар кімнің фамилиясында қалды? Олармен араласасыз ба? Материалдық көмек көрсетесіз бе? Жарыңыздың/жұбайыңыздың бұған қатынасы қандай?

15. Отбасыңызда міндеттер (табыс, үйдегі жұмыс, балаға қарау және оның тәрбиесі) қалай бөлінетінін айтып беріңізші?

16. Үйдегі міндеттерді осылай бөлу әу бастан болды ма әлде бірге өмір сүру барысында өзгерістер орын алды ма?

17. Үйдегі міндеттердің осылай бөлінуіне көңіліңіз толады ма?

18. Сіздер жеке тұрасыздар ма әлде туыстармен бе (ердің/әйелдің ата-анасы, ағайын-туыс)?

Әрі қарай, ата-анасымен(енесімен)/ағайын-туыспен бірге тұратын информанттарға арналған сұрақтар:

18.1 Ата-ененізбен/ағайын-туыспен қашаннан бері бірге тұрасыздар?

18.2 Неліктен сіз ата-анаңызбен/жұбайыңыздың туыстарымен бірге тұрасыз?

18.3 Осы жағдайда өзіңізді ыңғайсыз сезінбейсіз бе әлде бұл пайдаңызға жарап жатыр ма?

18.4 Ата-енемен/ағайын-туыспен бірге тұруға байланысты жарыңызбен/жұбайыңызбен ұрысатын/конфликтілер туындайтын кездер болады ма? (БІР ЖАУАП)

1. Үнемі

2. Жиі

3. Сирек

4. Өте сирек немесе ешқашан ----- **№19 СҰРАҚҚА ӨТУ**

18.5 Осындай ұрыстардың/конфликтілердің мәнін қалай сипаттар едіңіз? (БІР ЖАУАП)

1. Өте ауыр: өте қатты уайымдаймын және татуласқаннан кейін де толық ұмытылмайды

2. Ауыр

3. Жеңіл

4. Өте жеңіл: татуласқаннан кейін ұрыс/конфликт туралы бірден ұмытып кетеміз

18.6 Осындай конфликтілер, әдетте, не себепті басталады?

18.7 Әдетте мұндай қақтығыстардың бастамашысы кім? (БІР ЖАУАП)

1. Мен

2. Менің жарым/жұбайым

3. Сіз тұратын ата-аналар / туыстар

(98) Басқа:

18.8 Ата-анаңызбен/туыстарыңызбен бірге тұру негізінде қақтығыстар ажырасу туралы ойларға итермеледі ме?

19. Жалпы алғанда, жарыңыз/жұбайыңыз екеуіңіздің араларыңызда ұрыс/конфликт қаншалықты жиі болады? (БІР ЖАУАП)

1. Үнемі
2. Жиі
3. Сирек
4. Өте сирек немесе ешқашан

20. Татуласу мен жаңа қақтығыс арасында орта есеппен қанша уақыт өтеді?

21. Үнемі осылай ма? Әлде некенің әр кезеңінде ұрыс/конфликт жиілігі ауысып тұрды ма?

22. Жарыңыз/жұбайыңыз екеуіңіздің араларыңыздағы ұрыс/конфликт мәнін қалай сипаттар едіңіз? (БІР ЖАУАП)

1. Өте ауыр: өте қатты уайымдаймын және татуласқаннан кейін де толық ұмытылмайды
2. Ауыр
3. Жеңіл
4. Өте жеңіл: татуласқаннан кейін ұрыс туралы бірден ұмытып кетеміз

(98) Басқа:

23. Үнемі осылай ма? Әлде некенің әр кезеңінде ұрыс/конфликт мәні (деңгейі) ауысып тұрды ма?

24. Жарыңыз/жұбайыңыз екеуіңіздің араларыңыздағы ұрыстың/конфликтінің ұзақтығы қандай? (БІР ЖАУАП)

1. Қысқа мерзімді
2. Ұзақ уақытқа созылады
3. Өте ұзақ мерзімді: екеуіміздің арамыздағы ұрыс бірнеше күнге, тіпті, одан да ұзақ уақытқа созылуы әбден мүмкін

(98) Басқа:

25. Егер отбасындағы ұрыс/конфликт жиілігі мен мәні (деңгейі) өзгеріп тұрса, бұл немен байланысты деп ойлайсыз?

26. Отбасындағы ұрысты/конфликтіні, әдетте, кім бастайды? (БІР ЖАУАП)

1. Мен
2. Жарым/жұбайым
3. Мен де, жарым/жұбайым да
4. Бөтен адамдар (туыстар, достар және т.б.)

(98) Басқа:

27. Отбасыңызда ұрыс/конфликтілі жағдайлар, негізінен, қандай себептерге байланысты туындайды? Қандай себептер ұрысқа алып келеді/конфликтілерге ұшыратады?

28. Отбасындағы ұрыс/конфликт сипаты қандай? Ұрыс/Конфликт уақытында не болады? Жарыңыз/жұбайыңыз екеуіңіздің араларыңыздағы ұрыс/конфликт барысында өзіңізді қалай ұстайсыз? Қандай әрекеттер жасайсыз? Жарыңыздың/жұбайыңыздың реакциясы қандай? Барлығын толық сипаттап беріңізші.

28.1 Конфликт барысында ауыр психологиялық зорлық, экономикалық зорлық-зомбылық, физикалық зорлық-зомбылық көрген кезіңіз болды ма? Немесе өзіңіз жарыңызға/жұбайыңызға психологиялық қысым көрсетіп, экономикалық зорлық-зомбылық, физикалық зорлық-зомбылық көрсеткен болды ма?

28.2 Жарыңызбен/жұбайыңызбен болған ұрыс/конфликт үшін құқық қорғау орандарына жүгінген кезіңіз болды ма? Егер иә болса, осы туралы толығырақ айтып беріңізші, көмектесті ме, кейін отбасындағы қарым-қатынасқа ықпалы тиді ме?

29. Ұрыстан/конфликтіден кейін, әдетте, татуласуға алғашқы қадамды кім жасайды? (БІР ЖАУАП)

1. Мен
2. Жарым/жұбайым
3. Мен де, жарым/жұбайым да
4. Бөтен адамдар (туыстар, достар және т.б.)

(98) Басқа:

30. Ұрыстан/конфликтіден кейін жарыңызбен/жұбайыңызбен татуласу үшін қандай әрекеттер жасайсыз?

31. Ұрыстан/конфликтіден кейін Сізбен татуласу үшін жарыңыз/жұбайыңыз қандай әрекеттер жасайды?

1 немесе одан да көп балалары бар информанттардан жауап алынуы тиіс сұрақтар:

32. Еріңізбен/әйеліңізбен ұрыста/конфликтіде балаларыңыздың рөлі туралы айтып беріңізші. Олар, әдетте, ұрыстарыңыздың куәсі болады ма, әлде олардың көзінше ұрыспауға тырысасыздар ма? Олар ұрыс қатысушысы болады ма?

33. Ұрыстан соң жұбату болған жайтты түсіндіру үшін балалармен сөйлесесіз бе?

34. Қажет болған жағдайда, отбасындағы конфликтілі жағдайға байланысты кеңес, көмек алу үшін, негізінен, кімге жүгінесіз (ата-ана, достар, әлеуметтік желілердегі форумдар, психологиялық әдебиет және т.б.)? Не себепті оларға / сол ресурстарға жүгінесіз?

35. Ұрысты/конфликтілі жағдайды шешу үшін басқа адамдарға жүгінесіз бе? Егер иә болса, олар – кімдер (достар, ата-ана, балалар, медиаторлар, заңгерлер және т.б.)? Конфликтілі жағдайды шешу үшін не себепті басқа адамдарға жүгінесіз? Не үшін дәл осы адамдарға жүгінесіз?

36. Отбасыңызда отбасы тұрмысына, отбасылық қарым-қатынасқа едәуір ықпал еткен дағдарысты жағдайлар, не кезеңдер болды ма? Егер иә болса, осы туралы толығырақ айтып беріңізші: бұл немен байланысты, отбасыңызға қалай әсер етті?

37. Сіз немесе жарыңыз/жұбайыңыз психологиялық көмекке жүгінген бе? Егер иә болса, осы тәжірибе туралы толығырақ айтып беріңізші (қай маманға жүгінді(-ңіз), маманды қалай тапты(-ңыз), пайдасы тиді ме, қандай кемшіліктері болды)?

38. Дәл қазір отбасыңызға мамандардың кеңесі қажет болып тұрған шығар? Егер иә болса, көмекке жүгінуге не кедергі болып тұр?

39. Конфликтілі қарым-қатынастағы отбасыға қандай көмек қажет не пайдалы болар еді деп ойлайсыз?

Зерттеуге қатысқаныңыз үшін алғыс білдіреміз!

«ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ ҰРЫС-КЕРІС ЖАҒДАЙЫНДА ӨЗДЕРІН ҰСТАУ МОДЕЛІ» САРАПТАМАЛЫҚ СҰХБАТ ГАЙДЫ

Қайырлы күн! Менің атым _____. Қазіргі таңда конфликтілі жағдайларда ерлі-зайыптылар ғадетінің үлгілерін талдау мақсатында зерттеу, дәлірек сарапшылармен сұхбат, жүргізіп жатырмыз. Өтініш, уақыт бөліп, сұрақтарымызға жауап беруіңізді сұраймыз. Екеуміздің әңгімеміз диктофонға жазылады, себебі осы ақпарат теріліп, жалпыланған түрде өңделеді де, әрі қарай, талдамалық материалды дайындау үшін ұсынылады.

**Қатысып жатқаныңыз үшін алғыс айтамыз,
Сіздің пікіріңізді білу біз үшін маңызды!**

- Атыңыз кім?

1. Біліміңіз қандай, оның ішінде қосымша білім, біліктілікті көтеру және т.б.?

2. Кәсіби қызмет салаңызды атаңызшы?

3. Осы салада қай уақыттан бері жұмыс жасайсыз?

Бұдан әрі психологиялық білімі бар сарапшыларға арналған сұрақтар:

4. Отбасы өмірлік циклінің негізгі кезеңдері (сатылары) қандай? ----- **егер сарапшы қандай да бір себептермен осы сұраққа жауап бере алмаса, №8 сұраққа КӨШУ**

5. Отбасы өмірлік циклінің әрбір кезеңінің психологиялық құрамы қандай?

6. Нақты қазақстандық қоғамдағы отбасылар туралы айтсақ, олардың өмірлік цикл кезеңдері мен кезеңдерінің психологиялық құрамында қандай да бір ерекшеліктер бар ма? Олардың өмірлік циклі, әдетте, қандай? Осыған қатысты аймақтық не басқа да айырмашылықтар бар ма?

7. Соңғы бірнеше онжылдықта қазақстандық отбасы өмірлік циклі мен оның психологиялық құрамында едәуір өзгерістер орын алды деп айта аламыз ба? Егер иә болса, ол қайда көрініс тапты?

8. Қазақстандық отбасылардағы негізгі дағдарысты кезеңдер қандай? Бұған ерлі-зайыптылардың әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары ықпал ете ме?

9. Конфликтілі қарым-қатынастағы ерлі-зайыптылар көмегіңізге қаншалықты жиі жүгінеді?

10. Кім көбірек хабарласады: ерлер ме, әйелдер ме? Ерлі-зайыптылардың бірге жүгінетін жағдайлары болады ма?

11. Тәжірибеңізге сүйенсек, әлеуметтік-экономикалық сипаттамалар (жасы, табыс деңгейі, тұрғылықты елдімекені (қала/ауыл), өмір сүру аймағы және т.с.с) сарапшының кәсіби қызмет саласын айтыңыз маманына жүгіну практикасына қалай ықпал етеді?

12. Тәжірибеңізге сүйенсек, соңғы жылдары конфликтілі қарым-қатынастағы ерлі-зайыптылар арасында сарапшының кәсіби қызмет саласын айтыңыз маманына жүгіну жиілігі артты ма немесе басқаша бір сипаттағы елеулі өзгерістерге ұшырады ма?

13. Жеке кәсіби тәжірибеңізге сүйене отырып, заманауи қазақстандық отбасылардың конфликтілі жағдайының негізінде қандай себептер, қандай факторлар жатқанын саралап бере аласыз ба? Отбасылық қарым-қатынаста ерлі-зайыптылар қандай түйткілдермен және қиындықтармен кездеседі?

14. Сіздің бақылауыңызша, конфликтілі жағдайларда ерлі-зайыптылар ғадетінің қандай үлгілері бар? Конфликтіні бастайтын кім? Татуласуға алғашқы қадам жасайтын кім? Конфликтіні шешу үшін кім және қандай қадамдар жасайды? Конфликтінің әртүрлі кезеңдерінде жағдайға басқа адамдар тартылады ма және әдетте, олар кімдер? Жалпы, конфликтідегі ерлі-зайыптылардың әрекеті қандай/өздерін қалай ұстайды?

15. Осындай жағдайларда балалардың рөлі қандай? Олар конфликтіге қаншалықты жиі тартылады? Ол қалай жүзеге асады?

16. Осындай жағдайларда ерлі-зайыптылар ата-анасының, жақын туыстардың рөлі қандай?

17. Некенің нақты бір кезеңіне тән конфликтілі жағдайлардағы ерлі-зайыптылар ғадетінің белгілі бір үлгілері бар дей аламыз ба? Ал халықтың белгілі бір әлеуметтік-экономикалық тобы (мысалы, табысына, білім деңгейіне, этникалық және территориялық тиістілігіне, т.б. байланысты) үшін ше?

18. Отбасы дамуының алғашқы кезеңдерінде мүмкін болатын бұзылуларды/ауытқуларды алдын-алу және түзетуде отбасыларға психологиялық қолдау көрсету тұрғысынан қандай ұсыныстар бере аласыз? Сондай-ақ қолдаудың басқа түрлерін (заңды, әлеуметтік және т.б.) көрсету тұрғысынан да?

19. Жалпы, отбасылардағы конфликт әлеуетін төмендету, дағдарысты жағдайларды болдырмауға немесе жеңілдетуге көмектесу үшін қандай ұсыныстар берер едіңіз?

Зерттеуімізге қатысқаныңыз үшін алғыс білдіреміз!

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ДОКЛАД

**МОДЕЛИ ПОВЕДЕНИЯ СУПРУГОВ
В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ**

Аналитический доклад по результатам социологического исследования на тему «Модели поведения супругов в конфликтных ситуациях». / г. Нур-Султан: НАО «Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру», 2022 г. – 130 с.

Аналитический доклад основан на результатах социологического исследования «Модели поведения супругов в конфликтных ситуациях», организованного по заказу Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан. Эмпирическую основу исследования составили данные глубинных интервью, проведенные среди граждан Республики Казахстан, состоящих в браке, а также среди экспертов в сфере семейных отношений и семейных конфликтов. Исследование направлено на изучение основных этапов (стадий) жизненного цикла семьи и их психологического содержания, основных периодов кризисных ситуаций в браке и моделей поведения супругов в конфликтных ситуациях, а также на разработку рекомендаций в области семейной политики.

Рекомендуется для государственных структур и организаций в области государственной семейной политики, неправительственных организаций, широкой общественности, исследователей, специалистов, работающих по данной тематике и всех заинтересованных сторон.

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОГРАММА ИССЛЕДОВАНИЯ	70
ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ (СТАДИИ) ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА СЕМЬИ И ИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ	72
ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА КАЗАХСТАНСКИХ СЕМЕЙ	90
ИЗМЕНЕНИЯ В ЖИЗНЕННОМ ЦИКЛЕ КАЗАХСТАНСКИХ СЕМЕЙ ЗА ПОСЛЕДНИЕ НЕСКОЛЬКО ДЕСЯТИЛЕТИЙ	98
ОСНОВНЫЕ КРИЗИСЫ И КРИЗИСНЫЕ ПЕРИОДЫ В КАЗАХСТАНСКИХ СЕМЬЯХ	101
МОДЕЛИ ПОВЕДЕНИЯ СУПРУГОВ В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ	106
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	120
РЕКОМЕНДАЦИИ	124
ПРИЛОЖЕНИЕ	128

ПРОГРАММА ИССЛЕДОВАНИЯ

1. Методологическая часть

Цель и задачи исследования

Целью данного исследования является изучение моделей поведения супругов в конфликтных ситуациях в казахстанских семьях.

Для достижения поставленной цели предполагается решение следующих ключевых исследовательских задач:

- провести анализ основных этапов (стадий) жизненного цикла семьи и их психологического содержания;
- выявить и проанализировать основные периоды кризисных ситуаций в браке;
- провести социологическое исследование, определить модели поведения супругов в конфликтных ситуациях и разработать рекомендации.

Объект и предмет исследования

Объект исследования:

- мужчины и женщины, состоящие в официальном браке (заключенном в органах РАГС) не менее 1 года.

Предмет исследования:

- супружеские конфликты на разных этапах брачных отношений.

География исследования

Не менее 4 (четырёх) регионов страны.

2. Методическая часть

Метод сбора информации

Методом сбора информации выступило глубинное интервью. Форма проведения: личное интервью с информантом.

Для проведения глубинных интервью были разработаны гайды для экспертов* и информантов, состоящих в официальном браке не менее 1 года*.

* см. ПРИЛОЖЕНИЕ

Объем выборочной совокупности

Всего было проведено 40 (сорок) глубинных интервью:

- 12 (двенадцать) – с экспертами;
- 28 (двадцать восемь) – с мужчинами/женщинами, состоящими в браке не менее 1 года (см. Таблица 1).

Таблица 1. Распределение экспертов и информантов в разрезе регионов

Города	Количество экспертов	Количество мужчин/женщин, состоящих в официальном браке*
Нур-Султан	3 респондента (2 психолога + 1 медиатор)	5 респондентов Мужчина, 6 лет в браке, 3 детей Женщина, 6 лет в браке, 3 детей Женщина, 9 лет в браке, детей нет Мужчина, 10 лет в браке, 2 детей Мужчина, 12 лет в браке, 2 детей
Алматы	3 респондента (1 психолог + 2 медиатора)	
Шымкент		4 респондента Мужчина, 5 лет в браке, 2 детей Женщина, 7 лет в браке, детей нет Мужчина, 8 лет в браке, 2 детей Женщина, 17 лет в браке, 4 детей
Актобе		5 респондентов Мужчина, 1,6 года в браке, детей нет Женщина, 5 лет в браке, 2 детей Женщина, 10 лет в браке, детей нет Мужчина, 11 лет в браке, 3 детей Мужчина, 12 лет в браке, 3 детей
Павлодар		7 респондентов Мужчина, 3 года в браке, 1 ребенок Женщина, 3 года в браке, 2 детей Мужчина, 6 лет в браке, 1 ребенок Женщина, 9 лет в браке, 1 ребенок Женщина, 12 лет в браке, 2 детей Мужчина, 13 лет в браке, 3 детей Мужчина, 19 лет в браке, 1 ребенок
Усть-Каменогорск		7 респондентов Мужчина, 1,5 года в браке, детей нет Мужчина, 1,5 года в браке, детей нет Женщина, 9 лет в браке, 1 ребенок Женщина, 9 лет в браке, 3 детей Мужчина, 10 лет в браке, 2 детей Мужчина, 13 лет в браке, детей нет Женщина, 13 лет в браке, детей нет
Семей	3 респондента (1 психолог + 2 медиатора)	
Караганда	3 респондента (2 психолога + 1 медиатор)	

* В выборку были включены информанты, чей стаж в браке составляет от 1 до 20 лет. Выбор данной категории информантов обусловлен тем, что в этот период семья сталкивается с основными семейными кризисами и подвержена более высокому риску развода.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ (СТАДИИ) ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА СЕМЬИ И ИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Модель жизненного цикла семьи в социологии

Термин «жизненный цикл семьи» является междисциплинарным и применяется в различных науках, так или иначе исследующих семью и семейные процессы. Сам термин в научный оборот ввел в 1940-х годах американский демограф П. Глик. Ученый определял его как понятие, «использующееся в отношении последовательности критических этапов, через которые проходит типичная семья... таких, как брак; рождение детей; дети, покидающие дом; период после ухода детей... и окончательный распад брака после смерти одного из супругов»¹.

Н.М. Римашевская, одна из основательниц российской социо-демографической школы, дает следующее определение жизненного цикла семьи – «последовательность ее состояний в демографическом и социальном отношениях на непрерывной временной оси с момента образования до момента прекращения существования»². Данное определение можно назвать наиболее удачным: оно хорошо передает суть термина и в то же время носит обобщенный характер.

С того момента, как наука заинтересовалась темой жизненного цикла семьи, было предложено множество ее схем. Однако необходимо понимать, что в научной литературе нет единого подхода, который бы однозначно определял количество стадий (этапов) жизненного цикла семьи. В разных трактовках их число может варьироваться, вплоть до нескольких десятков.

К примеру, в рамках демографического подхода И.А. Герасимова выделяет четыре основных стадии развития семьи:

- 1) фаза роста – период с момента образования супружеской пары до рождения последнего ребенка;
- 2) фаза стабильности – период, следующий за последним рождением до момента отделения от семьи взрослого ребенка;
- 3) фаза «зрелости» – отделение от родительской семьи всех взрослых детей;
- 4) фаза «затухания» – семья представляет собой одинокую супружескую пару³.

В социологии к изучению семьи в динамике пришли в начале XX века, происходило это через призму изменения семейных функций и ролей. Так, американский социолог П. Сорокин выделил четыре стадии развития семьи:

- 1) брачная пара в момент образования;
- 2) брачная пара с маленькими детьми;
- 3) брачная пара, по крайней мере, с одним взрослым ребенком;
- 4) брачная пара в стадии отделения всех детей⁴.

Социолог А.И. Антонов разработал жизненный цикл семьи, который основан на принципе отношения супругов к родительству. Цикл включает в себя такие стадии, как:

- 1) предродительство – период после заключения брака до рождения первенца (завершается примерно к 1,2 года от момента заключения брака);
- 2) репродуктивное родительство – фаза от момента рождения первенца до рождения последнего ребенка (завершается к 7,0 годам состояния в браке);

¹ Glick P.C. Updating the life cycle of the family. *Journal of Marriage and the Family*, Vol.39, 1977.

² Римашевская Н.М. Человек и реформы: секреты выживания. М.: РИЦ ИСЭПН, 2003. С.171.

³ Герасимова И.А. «Моделирование формирования семейной структуры населения». Экономика и математические методы. Т. IX вып.5., 1973

⁴ Сорокин П.А. Кризис современной семьи: Социологический очерк // Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. 1997. № 3. С. 65–79.

3) социализационное родительство – связано с воспитанием рожденных детей и охватывает период от рождения первенца до момента высвобождения из семьи последнего ребенка (длится в среднем не более 25 лет от момента заключения брака);

4) прародительство (стадия «пустого гнезда») – период доживания супружеской пары, после отделения всех детей из родительской семьи, заканчивается смертью одного или обоих супругов, завершается к 40 годам совместной жизни пары⁵.

Приведенные выше типологии объединяет то, что все они проецируются на нуклеарные семьи с ребенком/детьми. В этом отношении может быть показательно представление жизненного цикла семьи, которое можно найти в работе С.В. Ляликовой⁶. Исследовательница в результате анализа различных типологий предлагает примерную схему жизненного цикла семьи, построенную на основе разработок А.И. Антонова (см. Рисунок 1).

Рисунок 1. Примерная схема жизненного цикла семьи (построена по разработкам профессора А.И. Антонова, автор – С.В. Ляликова)

Такого рода типологии – идеальные модели, которые помогают раскрыть основные закономерности развития семьи. Однако следует помнить, что в реальности существует разнообразие вариантов развития семьи. События, разрывающие цикл или меняющие его конфигурацию (к примеру, бездетность / практики регулирования рождаемости, разлуки, всевозможные депривации, разводы, преждевременная смерть супругов), в данном контексте рассматриваются как отклонение или неполнота жизненного цикла семьи.

Структура выборки информантов в зависимости от стадии жизненного цикла семьи.

Специфика темы исследования предполагала формирование выборки из информантов, находящихся в официальном браке, то есть в выборку были включены только полные семьи. Поэтому для анализа глубинных интервью предлагается использовать одну из вышеприведенных моделей жизненного цикла семьи. В частности, наиболее удобной для анализа, на наш взгляд, представляется типология, основанная на разработках А.И. Антонова. В Таблице 2 приведено распределение информантов в зависимости от стадии жизненного цикла семьи.

⁵ Антонов А.И. Микросоциология семьи. М.: Инфра – М, 2018.

⁶ Ляликова С.В. Понятие жизненного цикла семьи и особенности его типологизации в работах отечественных ученых с привлечением исследовательских данных // Социология. – 2019. - №6. – С. 233-248.

Таблица 2. Распределение информантов в зависимости от стадии жизненного цикла семьи согласно модели А.И. Антонова

	Стадия предродительства	Стадия социализационного развития		Стадия прародительства*	Неполный жизненный цикл
		Стадия репродуктивного родительства			
Кол- во	18% (5 информантов)	50% (14 информантов)	18% (5 информантов)	-	14% (4 информанта)
Всего: 28 информантов					

* Выборочная совокупность исключала информантов, принадлежащих к данной категории. Подробнее об этом в программе исследования.

Большинство опрошенных информантов являются родителями (от одного до четырех детей). В общей сложности 68% семей (19 информантов), попавших в выборку, находятся в стадии социализационного родительства. При этом 50% семей (14 информантов) проходят стадию репродуктивного родительства, порядка 18% семей (5 информантов) после рождения последнего ребенка вышли из стадии репродуктивного родительства и продолжают стадию социализационного развития.

Группа информантов, которые представляют семьи без детей, оказалась наиболее неоднозначной для интерпретации в контексте определения стадии жизненного цикла семьи (всего таких кейсов 9 штук). Формально все они должны быть отнесены к семьям, находящимся в стадии предродительства. Однако изучение глубинных интервью показало, что только 5 кейсов могут быть строго определены как предродительские. На это прямо указывает озвученное информантами желание иметь детей и косвенно – непродолжительный стаж в браке.

– *Еще нет (детей), в ближайшее время будут.* (Роман, в браке 1,5 г., детей нет, Усть-Каменогорск)

– *Планируем (детей), работаем над этим.* (Алмас, в браке 1,5 г., детей нет, Усть-Каменогорск)

В некоторых случаях стаж брака составляет более 5 лет, информанты хотели бы стать родителями, однако беременность не наступает.

– *<...> сейчас не получается забеременеть у меня, <...>. Да, это уже я переживаю, что у меня идет возраст, 27 лет уже.* (Жулдыз, в браке 9 л., детей нет, Нур-Султан)

Еще 4 кейса в группе бездетных информантов по итогам анализа интервью были исключены из стадии предродительства и отнесены к неполному жизненному циклу семьи.

1 КЕЙС

Отсутствие совместных детей в браке связано в первую очередь с тем, что оба супруга уже имеют детей от предыдущего брака - они принимают взаимное участие в их воспитании, обеспокоены их финансовым содержанием и необходимостью поставить на ноги. Со слов информантки, рождение совместного ребенка не рассматривается в качестве способа связать друг друга.

– <...> у него есть свои дети, у меня есть свои дети, то есть это у нас как общих четыре ребёнка. <...> Есть иногда разговоры, да, что вот нас что-то должно связывать. Ну мы решили, что это будет брак – он нас будет связывать. (Анна, в браке 3 г., Павлодар)

2 КЕЙС

Отсутствие совместных детей в браке так же связано с наличием детей от предыдущих союзов. Помимо этого, речь идет о позднем браке – на момент регистрации в органах РАГС супругам было по 47 и 44 года соответственно, а их дети на момент интервью уже создали собственные семьи.

– Да, решили совместно жить, прожить остатки жизни... (Кобыланды, в браке 13 л., Усть-Каменогорск)

Таким образом, данные кейсы объединяет сознательный отказ от рождения совместных детей по ряду объективных причин, среди которых: опыт родительства в предыдущих браках, финансовая ответственность перед детьми от предыдущих браков, поздний возраст вступления в брак.

3 КЕЙС

Пара в браке 10 лет, на момент опроса возраст информантки 44 года. По словам женщины, они хотели бы иметь детей, но она не может забеременеть. Есть определенные переживания по этому поводу, как с ее стороны, так и со стороны супруга. Однако анализ полного интервью позволяет предположить, что отсутствие детей не является проблемой для данной семьи, в браке супруги чувствуют себя вполне комфортно. Кроме того, на вопрос о том, хотели бы они стать приемными родителями, последовал твердый отрицательный ответ. Похоже, что формальную фазу предродительства или в данном случае «ожидание ребенка» пара давно прошла и в данный момент проживает другой этап жизненного цикла семьи, не вписывающийся в стандартную модель.

– Он, наверное, переживает в глубине души, хочет детей, но мне этого не показывает. <...> это слишком большая ответственность, мы пока не готовы к этому (усыновление/удочерение ребенка). (Анна, в браке 10 л., детей нет, Актобе)

4 КЕЙС

Супруги хотели бы иметь детей, однако беременность невозможна (со слов информантки, причина в том, что она не может забеременеть). В свое время с этим был связан определенный внутрисемейный кризис, который они смогли преодолеть. В ходе повествования не обнаруживается желание взять в семью приемного ребенка. Анализ интервью указывает на то, что спустя 13 лет брака пара смирилась с тем, что у них не будет детей, жизнь без детей стала для них привычной.

– Ну я не смогла забеременеть, и этот момент было очень трудно осознать. Ну потом мы как-то смирились. Это был тяжелый момент для нашей семьи. (Айжан, в браке 13 л., детей нет, Усть-Каменогорск)

В 3-м и 4-м кейсах, в противовес добровольному отказу от рождения совместных детей, обнаруживается «отказ» вынужденный. Отказ в том смысле, что годы безуспешных попыток родить ребенка не привели к разводу или иным сценариям обзавестись детьми, а сформировали принятие данного факта и, вполне возможно, готовность жить в браке без детей.

Необходимо отметить, что гайд интервью изначально не был нацелен на изучение таких аспектов, как рождаемость, планирование детей, установки бездетных пар на усыновление/удочерение. Поэтому подобного рода аспекты раскрыты лишь отчасти. Однако комплексный взгляд на кейсы бездетных браков позволяет отметить важную деталь – отсутствие желания стать приемными родителями.

Модель жизненного цикла семьи в психологии

В рамках исследования экспертам (психологи и медиаторы) был задан ряд вопросов касательно особенностей жизненного цикла семьи и, в частности, жизненного цикла казахстанских семей. Развернутые ответы были получены преимущественно от экспертов-психологов. Медиаторы слабо владеют теоретической базой по данной тематике, оценка моделей жизненного цикла семьи с их стороны носит самый общий характер. Однако важно отметить, что практический опыт работы с конфликтующими супругами и бывшими супругами позволил медиаторам дать ценные экспертные заключения в отношении казахстанских семей.

Анализ стадий (этапов) жизненного цикла семьи строился преимущественно на интервью с психологами. В чем сходятся большинство экспертов в данном вопросе? И каковы основные выводы?

- В психологии существует множество подходов, каждый из которых располагает своим видением модели жизненного цикла семьи. Поэтому назвать некую универсальную модель жизненного цикла семьи не представляется возможным.

– Ну то есть 500 направлений сегодня в психологии, из них, наверное, несколько десятков занимаются вопросами семьи. Каждое направление все-таки предлагает что-то свое, в том числе и периодизацию. Единого такого мнения нет. (Психолог 1, Нур-Султан)

– На самом деле сколько специалистов, сколько психологов, сколько институтков, столько и мнений. <...> но объединяют их определенные моменты. (Психолог 2, Семей)

- Центральное понятие в описании и анализе жизненного цикла семьи для психологов – «кризис» / «кризисный период» / «кризисное событие». Попытки периодизации жизненного цикла строятся на событиях в семье, которые оказывают серьезную психологическую нагрузку.

– Каждая какая-то достаточно серьезная перемена в жизни семьи называется этапом развития семьи. (Психолог 3, Алматы)

– Кризисов намного больше, поэтому каждую стадию можно разделить на подстадии. (Психолог 2, Семей)

- Кризисы могут возникать одновременно или включать в себя ряд событий и факторов, протяженных во времени. В обоих случаях имеется ряд последствий, сопряженных с необходимостью преодоления кризиса. Соответственно, кризисы в семье могут выступать как маркерами, отделяющими один этап жизни семьи от другого, так и выступать в качестве отдельной стадии жизненного цикла семьи.

– Есть закономерные кризисы в развитии семьи, есть закономерные этапы, и есть такие кризисные ситуации, которые могут эти этапы изменить. (Психолог 1, Нур-Султан)

– Это такие этапы, основные, которые напрямую связаны с кризисом. То есть они это проживают, то есть в семье происходят какие-то изменения, семья должна адаптироваться, приспособиться. (Психолог 1, Нур-Султан)

- По мнению психологов, каждый этап жизненного цикла семьи или, другими словами, каждый кризис в семье может представлять опасность для брака, приводить к росту конфликтов в семье, провоцировать развод.

– На каждом периоде, правда, на каждом периоде семья может начать шататься, отношения могут стать напряженными. (Психолог 3, Алматы)

- В отличие от демографии и социологии, в психологическом подходе особое внимание уделяется добрачному периоду создания семьи. Зачастую добрачный период упоминается в качестве первого этапа жизненного цикла семьи, при этом эксперты подчеркивают его важность.

– Если говорить об этапах семьи, <...> в этап формирования семьи входит еще и добрачный период, когда для пары, в частности, будущей супружеской, возникает <...> значимость отношений, когда полностью где-то меняется уклад жизни и взгляд на жизнь. <...> это важный такой период. (Психолог 4, Караганда)

Важность добрачного периода в числе прочего обусловлена тем, что на данном этапе в большинстве случаев закладывается конструктивный или деструктивный тип семьи.

Деструктивная форма рано или поздно приводит к расставанию, то есть разводу. Обстоятельства, формирующие деструктивный тип отношений, могут быть самыми различными: «замуж как самоцель», незапланированная беременность, абьюзивные отношения и другое.

Конструктивная форма не означает, что конфликты исключены, но партнеры обсуждают их, умеют слышать друг друга и способны пойти на компромисс. Соответственно, семейные кризисы в таких парах протекают мягче или вовсе остаются незамеченными.

– Ну то есть периодизация - она разная. Но вообще важно понимать, что семья может быть конструктивной создана, и она может эти кризисы не особо заметить. А может быть изначально создана как деструктивная. (Психолог 1, Нур-Султан)

– От того, как будут выстраиваться отношения на самом первом этапе, будет зависеть то, как будут складываться семейные отношения. (Психолог 4, Караганда)

• Модель жизненного цикла семьи, представленная в интервью с психологами, имеет свои особенности и отличается от теоретических моделей социологов и демографов.

Ниже представлена обобщенная модель жизненного цикла семьи с психологическим содержанием ее стадий, сформированная на основе экспертных суждений. Формат ответов экспертов позволил сгруппировать ключевые слова и фразы в описании этапов жизненного цикла в несколько основных смысловых блоков. Визуализация результатов анализа представлена в таблицах 3, 4, 5, 6, 7, 8.

1. Добрачные отношения

Психологи, как уже упоминалось выше, выделяют в качестве отдельного этапа период добрачных отношений. От того, как будут выстраиваться отношения в паре на данном этапе, будет зависеть будущее семейных отношений.

В чем заключается важность данного этапа? Во-первых, происходит знакомство друг с другом и информационный обмен. Уже на этом этапе крайне важно научиться выстраивать открытый и конструктивный диалог.

– <...> это этап становления отношений, где мы начинаем узнавать друг друга и видеть ценность друг друга. И здесь очень важно <...> каждому из партнеров слышать другого. Слышать себя, не задвигать свои потребности, но и слышать еще своего партнера. И здесь очень важно доносить, обговаривать, проговаривать, а не жить в мифе, что в паре должны друг друга понимать без слов. Другой человек – он просто другой. (Психолог 4, Караганда)

Во-вторых, происходит освоение новых социальных ролей - мужчины и женщины, состоящих в отношениях. После вступления в брак данные роли трансформируются в роли мужа и жены.

В-третьих, накапливаются совместные впечатления и переживания, подкрепленные мощной гормональной базой. Все это станет эмоциональным потенциалом будущей семейной жизни, сформирует запас чувств, который позволит адаптироваться к новым реалиям. Психологи, исходя из собственного опыта консультаций, подчерки-

вают ценность подобного опыта в отношениях. Нереализованность «романтической истории» так или иначе даст о себе знать в последующей семейной жизни.

– *Не пройденная романтическая стадия приводит к проблемам в более зрелой жизни. Там же у нас есть кризис 30-40 лет, если мы чего-то недоделали, то оно рванет. И часто за консультацией обращаются люди, независимо от пола, в этом возрасте, когда у них появляется потребность именно в этих романтических отношениях, <...> оказывается пустота в отношениях, хочется прожить вот этой романтики, вот этой легкости. И очень жаль порой молодых людей, которые не проходят эту стадию.* (Психолог 1, Нур-Султан)

Чем характерна, но в то же время потенциально опасна данная стадия? Как правило, здесь происходит идеализация партнера, которая вкупе с эмоциональностью может исказить реальную картину вещей. Между тем важно обратить внимание на преобладающий стиль взаимоотношений и общения, взаимную способность будущей пары к преодолению конфликтов, складывающиеся отношения с родственниками партнера и пр.

– *Когда мы <...> воспринимаем другого человека немножко через розовые очки, нам хочется отвечать ожиданиям другого. В то же время и другой хочет показать себя с лучшей стороны. Мы возлагаем какие-то ожидания друг на друга.* (Психолог 4, Караганда)

– *Мужчина и женщина пока находятся в состоянии некоего транса. То есть они не думают о будущем, <...> потому что так или иначе это период эйфории, чувств. В основном здесь на первом месте стоят эмоции, не логика.* (Психолог 2, Семей)

Таблица 3. Добрачный период отношений
(Визуализация результатов анализа на базе интервью с экспертами)

Стадия (этап)	Слово/фраза	
	Смысловая группа	Ключевые слова/фразы
Добрачные отношения	Иррациональное поведение, накопление совместных впечатлений и переживаний	«период эйфории, чувств» «конфетно-букетный период» «состояние некоего транса» «на первом месте эмоции» «нерациональные поступки» «не думают о будущем» «период розовых очков»
	Идеализация партнера	«желание отвечать ожиданиям партнера» «показать себя с лучшей стороны»
	Освоение новых социальных ролей	«роли мужчины и женщины»
	Знакомство друг с другом и информационный обмен	«этап становления отношений» «узнавание друг друга»

2. Вступление в брак

Анализ интервью выявил в общей сложности более 20 ключевых слов и фраз в описании данного этапа жизненного цикла семьи. При этом большинство ключевых слов и фраз отражают высокий конфликтный потенциал и сопряженность с рисками развода. Фактически – это первый масштабный кризисный период в жизни семьи. По разным оценкам он может продолжаться от 1 до 3 лет брака. Каковы его основные особенности?

Кризис в той или иной степени затрагивает все семьи. Конфликты бывают даже в самых конструктивных и благополучных отношениях.

– И важно понимать то, что этот этап неизбежен. Без него мы не можем никуда двигаться. И его важно прожить. (Психолог 4, Караганда)

Кризис вызван тем, что супруги сталкиваются с реальностью совместного быта. Возникают первые серьезные проблемы, требующие обоюдного согласия в их разрешении.

– Если здесь (добрачные отношения) мы видели свою вторую половину через какие-то «розовые очки», здесь же открывается, во-первых, бытовая сфера. (Психолог 2, Семей)

Встает ряд вопросов, которые требуют выработки и согласования определенного отношения к ним (распределение финансов, отношения с родственниками и многое другое). В результате сталкиваются внутренние идеологии супругов, которые были привиты в их собственных семьях.

– Тот пример и образец семьи, который был получен в родительском доме, сталкивается с родительским опытом другой семьи. (Психолог 2, Семей)

– Потому что каждый из нас, естественно, вырос в своей семье. В каждой семье есть свои традиции. Здесь каждый приходит со своим чемоданчиком. И важно этот чемоданчик пересмотреть и сделать совместный шкафчик. (Психолог 4, Караганда)

Конфликты могут носить разный характер, но конечная их задача – выработка некоего компромисса (заключение негласного договора) между супругами в отношении важных вопросов. То есть кризис должен разрешиться путем достижения общих договоренностей.

– И здесь важно обратить внимание, чтобы данный кризис перетек в период компромиссов. Когда мужчина и женщина начинают понимать, что ради сохранения семьи и общего будущего можно найти какой-то третий вариант. (Психолог 2, Семей)

– То есть здесь важно договориться на берегу о том, чего же я хочу, и как это будет. У каждого есть свои ожидания, и важно эти ожидания реализовать в семье. <...> Важно найти компромисс, чтобы существовать нормально. (Психолог 4, Караганда)

Важнейшим навыком в условиях кризиса первых лет совместной жизни является умение открыто говорить обо всем и слышать друг друга, в буквальном смысле проговаривать проблемы, а не замалчивать. По хорошему счету данный навык должен быть сформирован уже на стадии добрых отношений.

– Основные проблемы семьи возникают от того, что партнеры перестают слушать друг друга. (Психолог 2, Семей)

– Очень важно не замалчивать, потому что семья, супруги - это самые близкие друг другу люди. (Психолог 4, Караганда)

Эксперты подчеркивают, что в первые годы после заключения брака, в период противоречий и достижения компромиссов, большую роль играет умение, с одной стороны, выстраивать внутренние границы и сепарироваться от родственников, с другой стороны, невмешательство третьих лиц. В идеале это должен быть период без детей, так как рождение ребенка – серьезный кризис, наложение которого может усугубить ситуацию в семье.

– И хорошо, если в этот период нет еще других людей, нет еще пока детей, тогда он проходит проще, потому что договариваться вдвоем легче, чем когда уже появляются третьи лица. Важно на первом этапе научиться договариваться супругам без посторонних лиц. (Психолог 4, Караганда)

Наконец, на этапе вступления в брак происходят серьезные изменения в ролевой структуре супругов. Роли мужчины и женщины трансформируются в роли мужа и жены. И, что крайне важно с точки зрения психологов, формируется новая иерархия ролей («иерархия любви»). Правильная иерархия выглядит следующим образом: на первом месте – я, на втором месте – супруг(-а), на третьем – дети, на четвертом – родители, и далее все остальное (например, работа и т.п.). Если в этой иерархии второе место занимает кто-то другой, то возникают сложности, поскольку брачный союз на психологическом уровне существует не с супругом(-й), а с кем-то другим.

– И здесь (первые годы после заключения брака) на второй план отходят и родители, и друзья, и даже, когда рождаются, дети. Они все же занимают место в иерархии любви после супруга(-и). <...> Если по этой иерархии любви у кого-то из супругов на втором месте стоит кто-то другой, то это значит, что в паре нет места паре. Есть пара с кем-то другим или чем-то другим. (Психолог 4, Караганда)

Таблица 4. Вступление в брак
(Визуализация результатов анализа на базе интервью с экспертами)

Стадия (этап)	Слово/фраза	
	Смысловая группа	Ключевые слова/фразы
Вступление в брак	Начало формирования новой иерархии ролей с одновременным освоением ролей «муж», «жена»	«роли мужа и жены» «выстраивание иерархии любви»

Стадия (этап)	Слово/фраза	
	Смысловая группа	Ключевые слова/фразы
Вступление в брак	Столкновение с реальностью совместного быта	«падают розовые очки» «любовь разбилась о быт» «период первых совместных проблем» «много конфликтов и разводов»
	Столкновение ценностей и их переоценка	«столкновение идеологий» «столкновение противоречий» «каждый приходит со своим чемоданчиком» «столкновения взглядов супругов и их родителей» «переоценка ценностей» «взаимные претензии» «период притираний»
	Заключение «договора»	«научиться договариваться без посторонних лиц» «договориться на берегу» «заключение договоров» «компромисс» «распределение приоритетов» «период первых совместных инициатив» «вмешательство родителей»
	Неизбежный этап брака	«этап неизбежен» «супруги должны пройти определенные испытания»
	Другое: «медовый месяц»	

3. Рождение первого ребенка

Большинство экспертов сходятся во мнении, что рождение первого ребенка – это период, на который приходится самый серьезный кризис в семье. Зачастую рождение первенца накладывается на кризис первых лет жизни в браке. При этом рождение каждого последующего ребенка – так же является своеобразным кризисом, однако протекает более мягко. Как правило, рождение первого ребенка – это столкновение ожиданий и реальности, когда новоиспеченные родители оказываются не готовы к реальному положению вещей. Появление ребенка кардинально и очень быстро меняет семейный уклад.

– Вот самый большой кризис – это когда появляется первый ребенок. Причем, когда появляется второй и третий, они уже идут по накатанной. (Психолог 5, Караганда)

– Когда маленький ребенок появляется, прибавляется огромное количество обязанностей. Причем одно дело смотреть, как у кого-то ребенок появляется. Когда появляется свой ребенок, супруги сталкиваются с тем, чего они, может быть, не ожидали. (Психолог 3, Алматы)

Какие факторы, по мнению экспертов, влияют на высокий уровень конфликтности в семье и повышают риск развода?

- Физическая и психологическая уязвимость женщины, которая впервые становится матерью. Послеродовой период сопровождается гормональной, эмоциональной, функциональной перестройкой, может возникать депрессивное состояние.
- Финансовые вопросы, перераспределение доходов и расходов. Для многих семей рождение ребенка ощутимо бьет по семейному бюджету.
- Столкновение ценностей и их переоценка, которая затрагивает вопросы воспитания ребенка, распределения обязанностей по уходу за ребенком и домашним хо-

зьяйством. Нередко на данном этапе происходит вмешательство родителей супругов, в том числе в вопросах воспитания детей.

– Разные взгляды на воспитание. И вот здесь тоже важно, чтобы супруги между собой, мама с папой ребеночка появившегося, достигли каких-то договоренностей, как мы будем его вместе воспитывать. И в то же время с родителями договориться. (Психолог 3, Алматы)

– Если вопросы не были решены на этапе формирования договоренностей, не пришли к сотрудничеству на этапе, когда рождается ребенок, эти проблемы усугубляются, обостряются и чувствуются еще больше. (Психолог 4, Караганда)

- Перестройка ролевой структуры семьи:

- а) принятие новых ролей – матери и отца;

- б) более быстрая адаптация и принятие родительской роли женщиной, чем мужчиной;

- в) формирование мощной диады «мать-ребенок» в первое время после рождения ребенка; на формирование прочной триады «мать-отец-ребенок», как правило, уходит определенное время.

- Начало посещения ребенком детского сада. Сопряжено с периодом адаптации ребенка в детском саду: частые заболевания, возможное выявление неврологических проблем у ребенка, начальная социализация ребенка.

– Когда ребенок идет в садик, многие мамы уже начинают думать о том, чтобы устроиться на работу. И здесь снова кризис - нужно приспособиться к изменению ситуации. Когда ребенок пошел в садик, идет начальная социализация, и часто в этот момент обнаруживается, что может быть задержка развития, неврологические проблемы. Опять-таки дополнительный кризис, приходится брать нянь, искать другие садики, обращаться к врачу. Все это требует того, чтобы семья снова сплотилась, договорилась, поставила новые задачи, при этом умудрились не поссориться, не развестись. (Психолог 3, Алматы)

- Ухудшается возможность профессионального роста супругов, в первую очередь это затрагивает женщин.

– Чаще всего у мамы, если она пошла на работу, возникают какие-то сложности. Потому что ей приходится и работать, и как-то там брать больничный, и какие-то свои обязанности по дому продолжать выполнять либо перераспределять их. То есть достаточно напряженный период жизни семьи. Часто начинают конфликтовать. (Психолог 3, Алматы)

- Процесс формирования установок и ожиданий в отношении ребенка. Существует риск фиксации неправильных установок и ожиданий. Метафорически психологи обозначают суть правильного отношения фразой «ребенок – сокровище». Родители должны понимать, что ребенок не должен восполнять какую-то их потребность в любви. Напротив, это они дарят любовь. Не должно быть деструктивных установок по отношению к ребенку по типу «ты мне должен, потому что я пожертвовала чем-то».

– Родителям очень важно понимать, что рождение ребенка – это их сознательный выбор. Они рожают его не для того, чтобы обеспечить себе старость, чтобы он потом им что-то давал. Ребенок – это такое сокровище, которое дается нам для того, чтобы мы научили его жить, чтобы он дальше пошел, чтобы мы через ребенка не реализовывали свои мечты и свои потребности. И дали возможность ему идти своим путем, своей жизнью. (Психолог 4, Караганда)

Таблица 5. Рождение первого ребенка
(Визуализация результатов анализа на базе интервью с экспертами)

Стадия (этап)	Слово/фраза	
	Смысловая группа	Ключевые слова/фразы
Рождение первого ребенка	Физическая и психологическая уязвимость матери	«гормональная, эмоциональная, функциональная перестройка» «состояние депрессии»
	Столкновение ценностей и их переоценка	«столкновение противоречий» «столкновение идеологий» «переоценка ценностей» «столкновения взглядов супругов и их родителей»
	Семейный бюджет	«перераспределение экономических ресурсов»
	Изменения ролевой структуры, освоение ролей «мать», «отец»	«выстраивание иерархии любви» «роли родителей» «роль кормильца» «диада – мать и ребенок»
	Формирование правильных установок и ожиданий в отношении ребенка	«ребенок – сокровище»
	Вмешательство в семью родителей супругов, в том числе в вопросах воспитания детей	«вмешательство родителей»
	Повышенный уровень конфликтности и рисков развода	«много конфликтов и разводов» «самый большой кризис»

4. Семья среднего возраста

Данная стадия жизненного цикла, в отличие от предыдущих, является одной из самых протяженных по времени. Чаще всего ее начало совпадает с моментом, когда первый ребенок в семье становится школьником, и продолжается до тех пор, пока в семье есть несовершеннолетние дети.

На данном этапе семья, как правило, уже достигла компромиссов по большинству вопросов, конфликты происходят реже.

Тем не менее, анализ интервью с экспертами указывает на то, что в ходе описания данной стадии очень часто используются такие характеристики, как «самый тяжелый период», «очень сложная стадия», «чаще всего обращаются к психологу». Причина кроется в наложении ряда личностных кризисов ребенка и супругов.

– *Знаете, в большинстве семей этот период все-таки самый тяжелый (школьный). Там еще личные кризисы родителей накладываются. (Психолог 3, Алматы)*

К числу таких кризисов относятся следующие:

▪ **Кризис, связанный с тем, что ребенок идет в школу.**

– *<...> когда первый ребенок идет в школу <...> – это опять идет договор, опять надо пересматривать правила. Там очень много проблем: кто за это будет платить, кто куда будет возить, кто учить уроки... Как в том анекдоте: соседи уже выучили урок, собака отвечает, рука устала, а ребенок все еще не знает этот урок. То есть это очень сложная стадия в этом плане. (Психолог 5, Караганда)*

▪ **Переходный возраст ребенка.** Считается самым серьезным кризисом в жизни отдельного человека, имеет множество нюансов. Метафорическое описание – «прыжок через пропасть». Ребенок взрослеет, требует к себе другого отношения, однако продолжает оставаться социально незрелым. Перед родителями стоит непростая задача – перестроить детско-родительские отношения так, чтобы возникли отношения сотрудничества и открытый диалог.

– *С позиции сверху, когда «я тебе могу сказать, что правильно, что неправильно», ребенок начинает бойкотировать, и если мы остаемся в позиции сверху, то отсюда возникают еще новые проблемы. И здесь задача родителей, чтобы перестроиться из родителя, который указывает, в родителя, который сотрудничает. И это про то, как договариваться, <...> как мы будем взаимодействовать. От этого будет зависеть и успех самого ребенка. Потому что ему тоже трудно, его гормоны захлестывают, он не всегда понимает его перепады настроения. (Психолог 4, Караганда)*

▪ **Кризис среднего возраста.** Как правило, в возрасте 30-50 лет человек может столкнуться с эмоциональным состоянием, связанным с переоценкой жизненного опыта, для которого характерны излишняя самокритика, обесценивание прошлого, депрессивные эпизоды, усугубление вредных привычек, страх будущего, отсутствие целей, необдуманные поступки.

▪ **Кризис средней семьи.** Происходит переоценка жизненного опыта, связанного с семьей. По словам экспертов, в полных семьях зачастую происходит наложение двух кризисов: кризиса среднего возраста и кризиса средней семьи. Кризис средней семьи может наступать примерно на 10-20 год совместной жизни.

– *В чем он заключается? В том, что сложена определенная картина семьи, но возникает переоценка ценностей. Чего я добился в своей жизни в 40 лет? Что я оставляю после себя помимо своих детей? Какие свои планы я не успел реализовать из-за того, что я начал семейную жизнь? Какие у меня еще шансы есть на самореализацию в будущем? И не жалею ли я о прожитых годах? <...> Вот это я называю «черви». Здесь важно совместно работать над семьей и искать не минусы, а плюсы совместных лет. (Психолог 2, Семей)*

Таблица 6. Семья среднего возраста
(Визуализация результатов анализа на базе интервью с экспертами)

Стадия (этап)	Слово/фраза	
	Смысловая группа	Ключевые слова/фразы
Семья среднего возраста	Кризисы, связанные с взрослением ребенка-школьника	«ребенок идет в школу» «переходный возраст - прыжок через пропасть» «перестройка детско-родительских отношений»
	Личностные кризисы супругов	«наложение среднего возраста супругов» «наложение среднего возраста семьи»
	Высокий уровень конфликтности	«самый тяжелый период» «очень сложная стадия» «чаще всего возникают сложности» «чаще всего обращаются к психологу»

5. Стадия зрелой семьи

Одна из важных стадий, которую выделяют эксперты, может быть обозначена как «стадия зрелой семьи». Данная стадия охватывает период, когда уже взрослые дети покидают родительский дом. И психологи, и медиаторы акцентируют внимание на данной стадии, исходя из собственной практики. Ключевая характеристика – «опустевшее гнездо». Основное эмоциональное состояние у супругов – одиночество. В этот период нередки случаи обращения супругов за психологической и юридической помощью в связи с возникновением конфликтов и даже разводов.

– Период конфликта наступает еще после долгих лет совместной жизни, это когда наступает одиночество, связанное с уходом детей. (Медиатор 1, Семей)

Почему данная стадия, казалось бы, уже зрелой семьи может быть проблематична? Опираясь на экспертные суждения, можно выделить несколько важных моментов.

Во-первых, сепарация взрослых детей может приводить к тому, что супруги осознают, что единственное, что связывало их вместе, это дети.

– Следующий этап – это семья зрелого возраста, которую покидают дети. И вот здесь она связана с кризисом осознания проблем между супругами. Если они жили и решали проблемы, связанные только с детьми, то, когда дети начинают заниматься своей жизнью, супруги начинают замечать, что, возможно, им не о чем разговаривать, возможно, у них нет каких-то общих интересов. Возможно, их вообще ничего не связывает. Тогда это естественно не уменьшает проблемы, а наоборот добавляет. (Психолог 4, Караганда)

Во-вторых, сепарация взрослых детей может приводить к осознанию того, что чувство любви в их паре сменила взаимозависимость.

– <...> возникает стадия, тот момент, когда уходят дети, дети идут уже по своей дороге. Стадия симбиоза, привязанности, то есть чаще всего говорят о том, что в данный период уже нет любви, есть взаимозависимость. (Психолог 2, Семей)

В-третьих, может происходить наложение кризиса среднего возраста, а также личностных кризисов, связанных с приближением к предпенсионному возрасту или выходом на пенсию.

Важно отметить, что эксперты подчеркивают такой серьезный «побочный эффект» на данном этапе, как вмешательство супругов в личную жизнь их детей. Чаще всего это характерно для женщин, занимающих активную позицию в отношении семейной жизни ребенка. Признаком психологически зрелой семьи будет являться то, что супруги не заикливаются на ролях матери и отца, а способны актуализировать иные роли, и самое главное – переключить внимание на другие интересы и стороны жизни.

– Здесь очень важно, если это женщина, которая больше следила за детьми, <...> чтобы она понимала, кто она есть не в роли матери. <...> Чтобы она помнила, что кроме роли матери у нее есть еще роль жены, женщины, роль подруги, роль той, которая просто занимается тем, что ей нужно, что ее наполняет, чтобы она была ресурсная. И тогда этап, когда уходят дети из семьи, проходит чуть проще. (Психолог 4, Караганда)

– Когда мы становимся старше, выходим на пенсию, и ребенок отделяется, у него как раз та стадия, когда своя семья, свои проблемы, свои интересы. Тут мы начинаем вклиниваться. У нас-то время есть воспитывать, учить, давать советы. То есть нужно делать как раз наоборот. (Медиатор 2, Алматы)

Таблица 7. Зрелая семья
(Визуализация результатов анализа на базе интервью с экспертами)

Стадия (этап)	Слово/фраза	
	Смысловая группа	Ключевые слова/фразы
Зрелая семья	Дети покидают родительский дом	«опустевшее гнездо» «одиночество» «разделение семьи»
	Взаимозависимость	«стадия симбиоза» «нет любви, есть взаимозависимость»
	Изменения ролевой структуры	«роли бабушки и дедушки» «актуализация других ролей, кроме матери и отца» «оценка и отношение к избраннику(-ице) сына/дочери»
	Наложение личностных кризисов	«кризис среднего возраста» «кризис осознания проблем между супругами» «приближение к предпенсионному возрасту»
	Неудовлетворенность браком	«период конфликта» «много пар распадаются» «неудовлетворение браком» «супружеские измены»

6. Стареющая семья

Завершает жизненный цикл семьи стадия «стареющая семья». В этот период оба супруга в большинстве своем находятся на пенсии. Пожалуй, самый спокойный в плане конфликтов период существования семьи. Отношения между супругами, как правило, носят гармоничный характер, взаимозависимость становится абсолютной.

– <...> если говорить здесь про этапы в метафоричном плане, <...> это «муза и творец», когда для мужчины его женщина – это муза, он вдохновляется, что-то делает для нее. Она его вдохновляет, и он что-то творит. И очень приятно смотреть на такие пары, когда уже два божьих одуванчика, пожилые два человека, которые очень трепетно, бережно относятся друг к другу. И тогда они уже доживают свою жизнь, при этом наполняя друг друга. (Психолог 4, Караганда)

В некоторых случаях негативное влияние на семейные отношения может оказывать кризис, связанный с выходом на пенсию. В большей степени это касается мужчин.

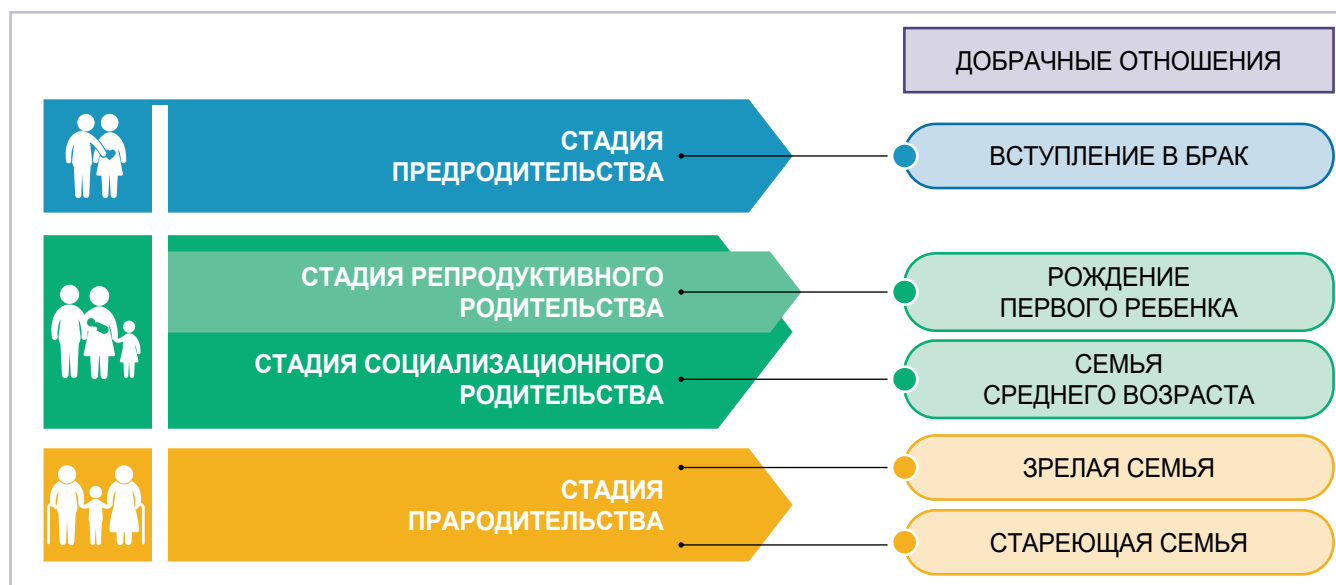
– И если брать мужчину и женщину, то женщина остается вроде бы в семье. Для нее досуг, уют остается. А мужчина, если он был только в роли кормильца, то тогда для него это еще один кризис. Как же себя реализовать теперь? Что я из себя представляю? Тогда здесь может возникнуть проблема: либо зависимости, либо мужчина может впасть в депрессию в свете того, что «я не нужен обществу». (Психолог 4, Караганда)

Таблица 8. Стареющая семья
(Визуализация результатов анализа на базе интервью с экспертами)

Стадия (этап)	Слово/фраза	
	Смысловая группа	Ключевые слова/фразы
Стареющая семья	Гармоничные отношения	«два божьих одуванчика» «трепетное отношение» «доживание в гармонии»
	Наложение личностных кризисов	«выход на пенсию» «кризис кормильца» «депрессия»
	Взаимозависимость	«невозможно жить друг без друга»

Сравнительный анализ моделей жизненного цикла семьи на основе социологического и психологического подходов позволяет построить их обобщенную схему. Стадии, определяемые экспертами-психологами, могут быть органично привязаны к стадиям жизненного цикла семьи по А.И. Антонову. Благодаря этому содержание каждой стадии получает более полное и разностороннее описание. Соотношение основных стадий продемонстрировано на Рисунке 2.

Рисунок 2. Стадии жизненного цикла семьи. Соотнесение модели ЖЦС в социологии (на основе разработок А.И. Антонова) и модели ЖЦС в психологии (на основе экспертных интервью)

Основные выводы. Существует множество подходов к изучению жизненного цикла семьи. Количество стадий или этапов жизненного цикла семьи может варьироваться от трех до нескольких десятков. Если в социологии жизненный цикл семьи рассматривается, к примеру, через призму изменения семейных функций и ролей, то в психологии – через призму семейных кризисов. Объединяет разные подходы то, что в большинстве своем модель описывает жизненный цикл полной семьи с детьми.

В качестве одной из наиболее удачных моделей жизненного цикла семьи, разработанной социологами, можно привести следующую: стадия предродительства, стадия репродуктивного родительства, стадия социализационного родительства, стадия прародительства.

С точки зрения психологического подхода можно выделить следующие стадии жизненного цикла семьи: 1) добрачные отношения, 2) вступление в брак, 3) рождение первого ребенка, 4) семья среднего возраста, 5) зрелая семья, 6) стареющая семья. Каждая стадия имеет свои особенности, несет одновременно риски и потенциал для укрепления семейных взаимоотношений. Однако наиболее сложными являются такие стадии, как вступление в брак и рождение первого ребенка.

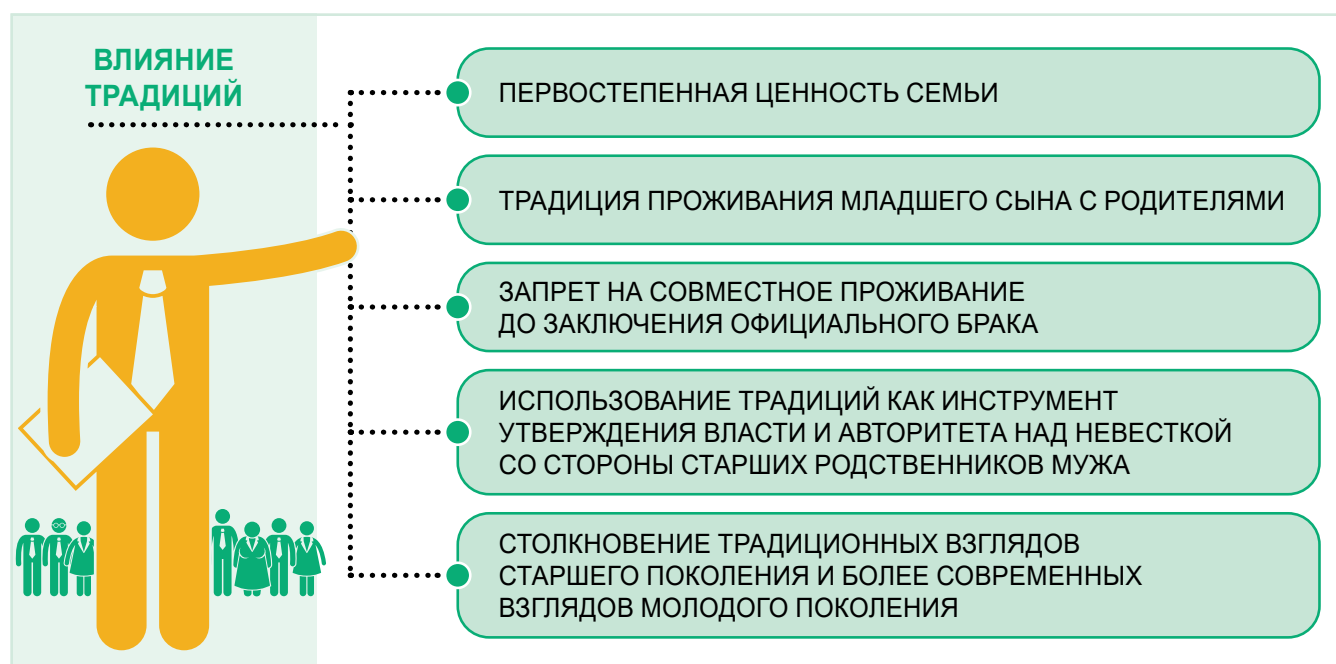
ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА КАЗАХСТАНСКИХ СЕМЕЙ

Анализ интервью с экспертами позволяет определить в общей сложности одиннадцать особенностей в жизненном цикле современных казахстанских семей.

• Влияние традиций

Самый большой смысловой блок экспертных мнений связан с влиянием традиций на особенности жизненного цикла семьи в казахстанском обществе. Блок объединяет в себе суждения экспертов, которые были сгруппированы в пять отдельных групп (см. Рисунок 3).

Рисунок 3. Влияние традиций как одна из особенностей жизненного цикла казахстанских семей

1) Первостепенная ценность семьи. Расценивается экспертами как исключительно положительная особенность.

– *Есть положительные эффекты от нашего менталитета и традиций в том, что семья – это очень важный, чуть ли не первостепенный элемент жизни. (Психолог 2, Семей)*

2) Традиция проживания младшего сына с родителями. Упоминание данной особенности не всегда сопровождается однозначной оценкой со стороны экспертов. Однако в контексте совместного проживания молодых семей с родителями/родственниками большинство экспертов сходятся во мнении, что здесь больше минусов, чем плюсов для семьи.

– *Если еще говорить про особенности наших казахских семей, то младший сын должен жить с родителями. Это тоже сложность, возникает где-то отчасти борьба за власть, кто главнее, кто важнее, и тогда возникают проблемы, независимо с кем – с родителями, либо с детьми. (Психолог 4, Караганда)*

3) Запрет на совместное проживание до заключения официального брака.

Эксперты, которые указывают на данную особенность, оценивают ее негативно. Они считают, что до вступления в официальный брак и рождения совместных детей мужчине и женщине следует иметь некий опыт совместного проживания, хотя бы временного, чтобы понять, смогут они жить вместе или нет.

– <...> у нас в связи с менталитетом не особо приветствуется совместное проживание до брака. Это практикуется, но, к сожалению, это большинством семей не приветствуется. Хотя это огромная, большая ошибка. Вы должны увидеть друг друга в быту, на практике, в бытовой жизни. <...> В быту поглядели друг на друга и получили опыт. Ну и после этого заключили брак, не боясь, что в дальнейшем столкнемся с чем-то неожиданным и некомфортным. (Психолог 2, Семей)

4) Использование традиций как инструмент утверждения власти и авторитета над невесткой со стороны старших родственников мужа.

– Работая с семьями, очень часто на консультациях слышу о том, что люди рассказывают о какой-то ситуации, которая вызвала конфликт, при этом находят ей оправдание «это у нас так принято», <...>. На самом деле вот эти обычаи, о которых рассказывают женщины на консультациях, могут быть абсолютно противоречивыми. Данную какую-то традицию придумали в семье, чтобы усилить свой авторитет. Например, свекрови, то есть «ты должна делать так, потому что у нас так принято, это такая традиция казахская». <...> То есть часто эти моменты используют, чтобы усилить свой авторитет, усилить подчинение одного родственника над другим. (Психолог 1, Нур-Султан)

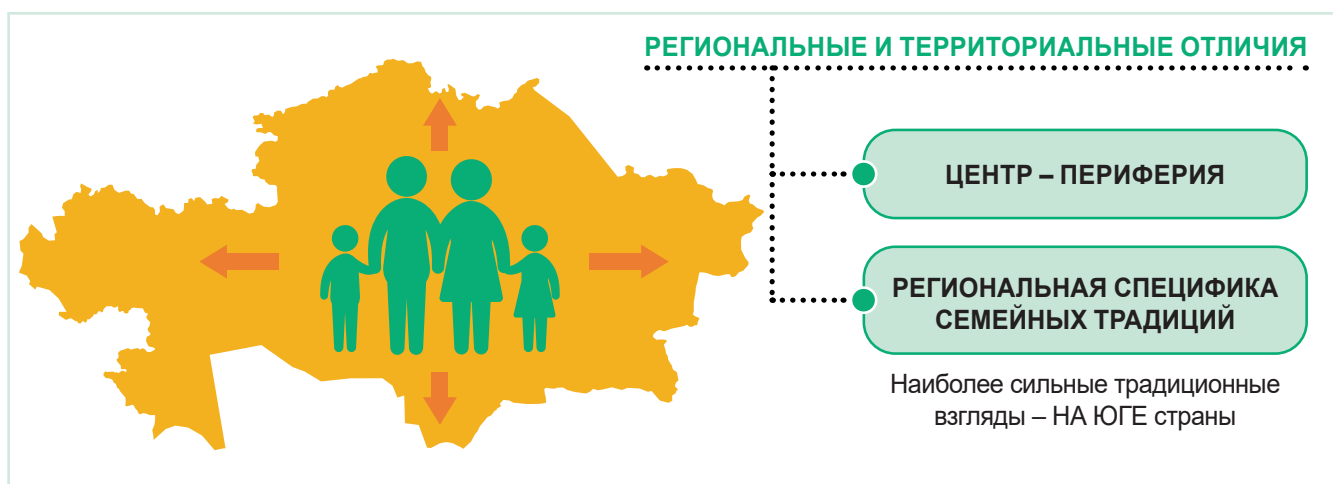
5) Столкновение традиционных взглядов старшего поколения и более современных взглядов молодого поколения. В данном случае дать однозначную оценку затруднительно, это скорее констатация факта. Однако, если учитывать то, что подобные вещи приводят к серьезным конфликтам в семье и вынуждают супругов обращаться к психологам, эксперты чаще выступают на стороне представителей молодого поколения.

– Часто женщины, девушки, допустим, жалуются на то, что скорее родственники старшего поколения хотят, чтобы было прям по традициям. А уже молодежь – они хотят ближе к таким европейским традициям свою семью строить. (Психолог 3, Алматы)

• Влияние региональных и территориальных отличий

Ряд экспертных мнений был объединен под общим названием «Влияние региональных и территориальных отличий». Большинство экспертов сходятся во мнении, что на жизненный цикл казахстанских семей накладывают отпечаток региональные и территориальные особенности (см. Рисунок 4).

Рисунок 4. Региональные и территориальные отличия как одна из особенностей жизненного цикла казахстанских семей

Здесь можно выделить три ключевые линии.

1) Центр-периферия. Эксперты отмечают, что отношение ко многим семейно-брачным вопросам может варьироваться в «центре» и на «периферии». Под центром подразумеваются крупные города, чаще всего речь о Нур-Султане и Алматы, под периферией – малые города, сельские населенные пункты. Центр концентрирует в себе более либеральные, проевропейские семейные ценности, в то время как периферия, напротив, традиционные, консервативные семейные ценности.

– В аулах, в семьях таких патриархальных, там естественно семья сохраняется, но счастливы ли женщины в этих семьях? Именно в таких небольших городах, аулах женщина становится предметом насилия. Они (женщины) чаще всего страдают. В больших городах, конечно, у нас тоже есть такие семьи, встречаемся с ними, и на комиссии, как медиаторы. Но в маленьких городах, конечно, более закрытые в этом отношении семьи. (Медиатор 2, Алматы)

– Я не думаю, что есть региональные отличия, но есть центр и периферия. На периферии одни ценности, кризисы, психологическое содержание, а в центре – совершенно другие, когда как личность человек индивидуалист или карьерист. (Психолог 6, Нур-Султан)

2) Региональная специфика семейных традиций. Наиболее сильные традиционные взгляды – на юге страны. В случае с южными регионами страны эксперты чаще всего делают отсылку к авторитету старших родственников, положению келин в семье мужа, замалчиванию серьезных семейных проблем и более редким разводам.

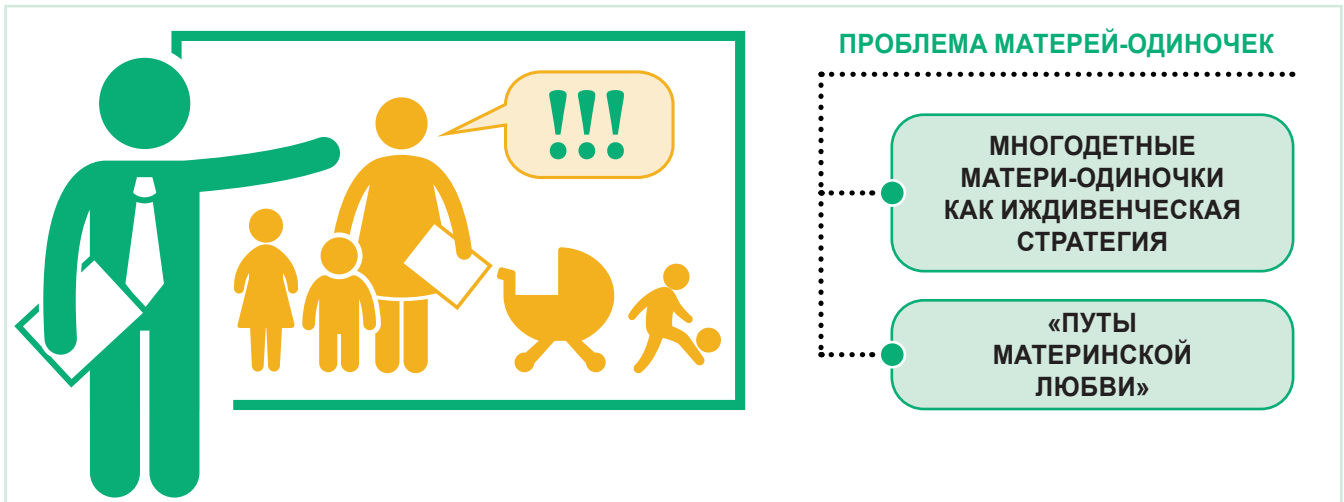
– Совершенно разный север, восток, юг... (Медиатор 3, Семей)

– <...> на юге больше людей <...> считающих, что абсолютно нормально быть домохозяйкой. Хочет этого женщина? Не хочет? Будь домохозяйкой! Ты вот сидишь с детьми, мужчина занимает более главенствующую позицию. То есть там труднее воздействовать политикой гендерного равенства, нежели на востоке, севере, да даже и на западе. (Психолог 2, Семей)

• Проблемы матерей-одинок.

Ряд экспертов акцентирует внимание на проблематике матерей-одинок. Важно подчеркнуть, что речь идет об определенных категориях матерей-одинок. В частности, были озвучены два кейса (см. Рисунок 5).

Рисунок 5. Проблемы матерей-одинок как одна из особенностей жизненного цикла казахстанских семей

1) Многодетная мать-одиночка как иждивенческая стратегия. Поднимается проблема многодетных матерей-одинок, зачастую рожавших от разных гражданских мужей для получения социально-экономических благ.

– Сейчас очень много у нас матерей-одинок, знаете, сталкиваемся с такой проблемой в Казахстане, а именно – много детей от разных отцов. И они объясняют это тем, что «ну вот он не хочет (предохраняться)», «чем больше детей, тем лучше». Потом приходят в тот же акимат и просят материальную помощь. Впереди пускают детей. <...> потому что я сама лично, будучи в комиссии, спрашиваю: «Ну зачем вам это нужно? У вас их пятеро есть, все от гражданских мужей». Очередной сожитель – она опять в положении. И в то же время нет денег. Ну зачем? Ну она говорит, «вот я не могу, мне нельзя по каким-то своим представлениям предохраняться». Когда она выходит, мне члены комиссии говорят, что это для того, чтобы потом детей вот так выставлять щитом. И требовать от государства. (Медиатор 2, Алматы)

2) «Пути материнской любви». Психологическая проблема, возникающая в неполных семьях, где женщина принимает решение родить «для себя». Серьезное последствие – отсутствие сепарации между матерью и ребенком, ревность и манипуляции матери в случае создания собственной семьи последним.

– Вот та мама, которая родила для себя, ни дочери, ни сыну она жить не дает: «я все ради тебя». И вот эта ревность, что снохе не дает жить, что зятю. Она этого ребенка чаще всего разводит. <...> Когда ко мне приходят – это вот «я родила его для себя». И с чувством вины приходят молодые люди, семьи: «Мама все для меня делала, как я могу? Объясните жене, что она должна». Жена: «У нас своя семья». Молодая семья должна развиваться, а они сюда... Понимаете, этот баланс нарушается. (Психолог 5, Караганда)

• Расширенные семьи

Одна из важных особенностей казахстанских семей - широкая распространенность расширенных семей. Экспертная оценка влияния расширенной семьи на молодые семьи в условиях современности носит негативный характер. Семья должна проходить свой собственный жизненный цикл, формироваться в условиях сепарации от родителей и родственников. В условиях расширенной семьи это невозможно.

– Есть ли в стадиях особенности у нас? Есть. Потому что по законам природы, а мы являемся частью природы, молодые люди должны отделяться от родительской семьи. То есть семья должна научиться добывать, защищать, создавать что-то свое и делиться. То есть никто в природе не живет несколько поколений в одной норе. У нас же очень сильно влияние расширенной семьи. (Психолог 1, Нур-Султан)

– Если говорить о нашем казахстанском обществе, <...> очень часто молодые семьи могут проживать вместе с родителями. Это мое личное мнение – не всегда это может быть полезным. Очень важно давать возможность молодым семьям жить отдельно, потому что вроде бы какой-то кризис, родители могут сказать, что мы поможем вам пройти этот кризис, но иногда это, наоборот, может усугубить их отношения. <...> (Психолог 4, Караганда)

В качестве примера можно привести кейс из практики психологов, иллюстрирующий негативное влияние совместного проживания на молодую семью.

КЕЙС 5

– Встречались парень с девушкой, совместно до этого не жили, любовь-морковь, брак. На тот момент возраст у них был 23-24 года. Родился ребенок. Картина маслом: она смотрит за ребенком, полностью делает все по дому. Мама (свекровь) скинула ей все обязанности, отцу (свекру) было абсолютно «фиолетово», устает невестка или нет. Что делал молодой папа и супруг? Приходя с учебы, он, даже не поцеловав супругу, ребенка, садился за компьютер, занимался своими делами, развлекался с друзьями. Вот картина такая: она мается по дому с ребенком, нет ни поддержки, ни элементарного внимания. То есть супруг понял, что как бы я живу в родительском доме, все в порядке, есть крыша, я сейчас учусь, работать мне не надо. По дому что я буду делать? У меня дома сестра, жена и мама. Т.е. для него образ жизни не менялся никак. И когда поднимался вопрос об этом – а почему он должен меняться? В итоге эта семья разошлась. Семья, конечно, после этого уже не склеилась, потому что супруга намного больше выросла над собой. Почему образовалась такая ситуация? Как специалист могу сказать, что, конечно, было бы тяжело, если бы они столкнулись с трудностями, если бы жили отдельно. Но, возможно, и итог бы был другой, он бы сразу почувствовал на себе какую-то ответственность. (Психолог 2, Семей)

В качестве одной из самых важных особенностей жизненного цикла казахстанских семей эксперты называют вмешательство родителей и родственников в

жизнь молодой семьи. Подчеркивается, что это является одной из главных причин серьезных конфликтов, кризисов и разводов среди молодых семей.

– Сегодня мы, честно скажем, освобождены от тяжелого быта. Воду на коромысле не носим, белье в реке не стираем, и появилось очень много времени свободного. И представители старшего поколения, имея свободное время... Активно идет вмешательство во взаимоотношения супругов со стороны представителей старшего поколения. Вот в этом особенность, и об этом же говорят многие психологи, и зачастую это становится началом конфликта. (Психолог 1, Нур-Султан)

В качестве примера можно привести несколько кейсов, взятых из практики психолога и медиатора (Кейс 6, Кейс 7). С подобными случаями в своей психологической и юридической практике эксперты сталкиваются регулярно.

КЕЙС 6

– У меня был случай, когда в молодой семье произошел конфликт, и вмешались родственники с той и другой стороны. Молодые подали на развод, стали разводиться, определять порядок встреч отца с детьми. Пришли по суду к психологу – мы писали заключение, разбирали конфликт. Потом женщина уже пришла на индивидуальную консультацию сама: «Что делать? Мы с мужем помирились, мы уже тайно встречаемся, я уже жду ребенка, а теперь родственники в таком противостоянии, с той и другой стороны идет настоящая война! Что делать?» (Психолог 1, Нур-Султан)

КЕЙС 7

– У меня вот пример. Жила пара молодая. Вроде хорошо живут, у парня и коттедж был, и зарабатывал хорошо, на СТО работал. И девушка хорошая. Опять же у них скандал: мужчина пришел с работы выпивший, женщина: «Вот ты пьешь...». И у них скандал... Ну в общем спать лег, отдохнул, и все, улеглось потом. Здесь в эту семью начинают лезть родители жены: «Вот ты такой, сякой, если бы мы знали, что ты пьешь...». И здесь родители мужа встревают, и у них конфликт идет. В итоге они-то между собой уже помирились, а родители – нет. И они уже, смотря на своих родителей, - опять же начинается конфликт. Нет, чтобы это обсудить и закончить это дело, они наоборот еще хуже делают. Уже дело идет к разводу. Хорошо, пара обратилась ко мне. Я выслушал их, понял мнение, сразу вызвал родителей, усадил обе стороны... До сих пор живут вместе. (Медиатор 1, Семей)

• Инфантилизм, поздняя сепарация

По мнению ряда экспертов, современные молодые люди зачастую достаточно инфантильны, сепарация от родителей происходит поздно – последние продолжают заботиться о них и финансово, и в плане решения жизненных проблем.

Даже после вступления в брак молодые супруги продолжают оставаться зависимыми от родительской опеки, не осознают до конца ответственность, которая легла на их плечи после создания собственной семьи. Другими словами – «пуповина не перерезается».

– Это такая тесная связь с родительской семьей обоих супругов, не отделение, не происходит эта сепарация. (Психолог 5, Караганда)

– На мой взгляд, сегодня молодые люди достаточно инфантильны. То есть о них очень долго, очень много заботятся родители, принимают решения. И сейчас молодые люди рассматривают брак как способ доказать свою взрослость. Вот я же уже женился, у меня есть семья, значит я получаю свободу. И они совершенно не понимают, какую ответственность они принимают на себя. То есть они думают, что сейчас получают свободу, и заживут как хотят. А тут оказывается <...> совершенно не готовы. (Психолог 1, Нур-Султан)

• Разрыв поведенческого шаблона у девушек

В обществе одновременно сосуществуют противоречивые представления о женской роли. С одной стороны, к девочкам, а затем и девушкам, предъявляются очень высокие требования по достижению успехов в образовании, карьере и саморазвитии. С другой стороны, общество давит на девушек, обязывая их вступать в брак до определенного возраста и выполнять роль образцовой жены, матери и невестки. В результате происходит разрыв поведенческого шаблона, что приводит к серьезным психологическим проблемам на личностном и внутрисемейном уровнях.

- Следующий такой момент – это опять же навязанные такие противоречия. Сначала девочку воспитывают так, что она должна быть активной, образованной, знать языки. В 20 лет ей говорят: «Так, ты должна быть замужем, 23 года – ты еще не замужем, уже надо замуж, девушка рождена для того, чтобы быть женой, матерью и т.д.». И у девушки разрыв шаблона, она не понимает, зачем она училась все эти годы, зачем столько времени провела за учебниками, изучала 3 иностранных языка, чтобы вот теперь заниматься бытом, к которому она абсолютно не готова. И вот отсутствие такой подготовки, и непонимание ценностей, все-таки куда деваться нашей женщине... (Психолог 1, Нур-Султан)

• Преобладание официальных браков

Отмечается, что в Казахстане преобладают официальные браки, по сравнению с другими европейскими странами. Выбор в пользу официального брака исходит не только от старшего поколения, но и является предпочтительным среди молодого поколения.

– <...> допустим, у нас больше, чаще заключают официальные браки. И на этом и взрослое поколение настаивает, и сама молодежь, собственно говоря. Это правда особенность такая. (Психолог 3, Алматы)

• Незащищенность женщин и детей после развода

Возвращаясь к так называемым неполным моделям жизненного цикла, следует

отдельно отметить такую особенность, как незащищенность женщин и детей после развода. Многие эксперты, в особенности медиаторы, на регулярной основе сталкиваются с подобными случаями в своей практике. Чаще всего это выражается в проблематике алиментных обязательств: избегание алиментных выплат, намеренное сокрытие доходов, маленькие размеры алиментных выплат, несовершенство законов. А также распространенная среди мужчин практика преднамеренного оформления недвижимости, автотранспорта и другого имущества, приобретенного в период брака, на третьих лиц (чаще всего родители мужчины), в результате чего мать и дети остаются ни с чем после развода.

– <...> в той же Италии очень сложно развестись, потому что он (муж) останется без ничего. Само государство защищает семью и женщину, которая остается с детьми. У нас разводы достаточно просто произвести, но потом женщина бежит за алиментными обязательствами. Но в мире стандарт один и тот же – разводились, разводятся и будут разводиться. (Медиатор 3, Семей)

• **Высокая степень распространенности психологических проблем у детей из-за того, что родители уделяют им мало времени**

– Сейчас много очень психологических проблем, потому что родители очень мало проводят качественно с детьми время. <...> Родители работают на двух-трех работах, чтобы ребенка обеспечить. У родителей чаще всего телефон «Самсунг», у ребенка – «Айфон». Потому что ребенку все лучшее. Ладно, хорошо. И они тратят свое время на зарабатывание денег, а не на то, чтобы играть с детьми. А ребенок развивается в игре. Только в игре. <...> То есть мы с ними не проводим качественно время. (Психолог 5, Караганда)

• **Свадьба в кредит**

Свадьба в кредит является распространенным явлением в современном казахстанском обществе. Подобная практика оценивается экспертами крайне негативно. Кредиты и рассрочки зачастую ложатся серьезным бременем на молодоженов и/или их семьи, становятся причиной конфликтов и ссор.

– Из того, что я хотела бы отметить, делают, особенно в казахских семьях, свадьбы на триста-пятьсот человек, берут кредит. И дети уже развелись, а кредит они еще платят. Вот честно сказать, мне вот этот момент вообще не нравится, <...> начинать семью с долга, как-то это... (Психолог 5, Караганда)

Основные выводы. Таким образом, жизненный цикл казахстанских семей имеет свои особенности. Среди них: влияние традиций, региональные и территориальные отличия, вмешательство родителей и родственников, влияние расширенной семьи, инфантилизм / поздняя сепарация, разрыв поведенческого шаблона у девушек, преобладание официальных браков, незащищенность женщин и детей после развода; проблема матерей-одиночек; высокая степень распространенности психологических проблем у детей из-за недостатка внимания родителей; свадьба в кредит. Большинство из них, по мнению экспертов, имеют негативные последствия для казахстанских семей.

ИЗМЕНЕНИЯ В ЖИЗНЕННОМ ЦИКЛЕ КАЗАХСТАНСКИХ СЕМЕЙ ЗА ПОСЛЕДНИЕ НЕСКОЛЬКО ДЕСЯТИЛЕТИЙ

В рамках исследования экспертов просили высказать мнение относительно того, какие изменения произошли в жизненном цикле казахстанских семей за последние несколько десятилетий. Анализ полученных ответов позволяет выделить несколько основных моментов.

1) Стадии (этапы) жизненного цикла, кризисные периоды стали «сжатыми».

Было высказано мнение о том, что наблюдается ускорение прохождения некоторых стадий, решения о браке или разводе принимаются намного быстрее, чем это было ранее.

– Люди сейчас не сомневаются, не тянут. То ли из-за того, что время быстро течет. Вот сжаты эти периоды. Например, очень быстрая помолвка, очень быстрый брак и быстрый развод. Сжимается время, и люди быстро осознают, что я больше с этим человеком не могу жить, мне нужно срочно менять атмосферу, обстановку, срочно создавать другую семью. Сейчас люди этот вопрос легче решают в том отношении, что они хорошо понимают, что нельзя тянуть, только хуже становится. (Психолог 6, Нур-Султан)

2) Изменилось отношение к вопросу сохранения семьи.

Эксперты отмечают, что меняется отношение к семье и, соответственно, к разводам. Утрированно это можно описать следующим образом – «Легче развестись, чем сохранить семью».

– Раньше больше было, что семья – это на всю жизнь. Сейчас есть такая тенденция, как будто семью можно поменять, если что-то не сложилось. Очень часто семьи распадаются, потому что «я иду искать еще чего-то лучше». А все же важно попробовать сначала справиться с кризисом, потому что любой кризис – это личностное развитие, оно позволяет нам развиваться и становится сильнее. И когда мы убегаем из кризиса, мы не решаем эту проблему. Мы снова в нее попадаем, просто через некоторое время. (Психолог 4, Караганды)

– Гораздо проще стало развестись. Не в смысле, что в суде. <...> простой такой пример – «я брюки свои зашью, а не куплю новые». Так же и в семье – «я буду ремонтировать свои отношения, чем заменять на новые». (Медиатор 3, Семей)

3) Под влиянием экономических факторов семья стала не таким важным «проектом», как это было ранее.

Было высказано мнение о том, что переход к рыночной экономике и ряд последовавших за этим социально-экономических проблем привели к тому, что ценность семьи стала проседать под ценностью карьеры, бизнеса и, самое важное, острой потребности материального обеспечения и решения экономических вопросов. Как результат, дети недополучают необходимое внимание со стороны родителей, супруги не уделяют друг другу достаточно внимания, традиции и обычаи внутри отдельной семьи не формируются или не имеют силы.

– *Независимость Казахстана и перестроечные времена повлияли на семью, и сейчас молодые семьи стали серьезнее относиться к бизнесу, к делу, чем к семье. Семья стала не таким важным проектом, не такой ценностью, как, например, бизнес, и это отражается на семье. Действительно рыночная экономика, смена деятельности очень сильно повлияла, оторвала людей от семьи.* (Психолог 6, Нур-Султан)

4) На этапе выбора будущего супруга(-и) в приоритете оказываются материальные и статусные ценности.

– *Сейчас уже более осознанно стали подходить к выбору и невесты, и жениха. Есть ли квартира, есть ли машина, как зарабатывают. Смотрят на состояние родственников, имеют ли они какую-то власть.* (Медиатор 1, Семей)

– *Изменились ценности – чувства измеряются материальностью, практичностью. Романтическая стадия с ее легкостью, романтикой, неизмеримыми деньгами поступками остается не пройденной.* (Психолог 1, Нур-Султан)

5) Расслоение общества в зависимости от разделяемых ценностей и взглядов на семью. Усиление роли религии. Эксперты констатируют, что в современном казахстанском обществе не просто идет процесс трансформации семейных норм и ценностей. Наблюдается разрыв между теми, кто придерживается традиционных установок, и теми, кто имеет современный взгляд на семью. При этом в случае с традиционными семейными ценностями происходит наложение религиозно-этических норм брака и семьи в связи с усилением роли религии.

– *Общество сейчас уже расслаивается на две части. Одни ориентированы на европейские ценности, уклад жизни, менталитет. А другие ориентированы на традиционные ценности.* (Психолог 3, Алматы)

– *Если в советском обществе религия была где-то за рамками государства, и в основном пожилые люди обращались к ней, то сейчас у нас достаточно сильное влияние религиозных институтов.* (Психолог 3, Алматы)

6) Усиление расслоения семей в зависимости от их экономического положения.

– *Раньше уровень жизни был достаточно одинаковый. Небольшие различия между семьями. А сейчас очень разный уровень жизни. И от того, насколько семья имеет достаток, насколько семья богата, очень сильно, по сравнению с тем, что было раньше, отличается образ жизни.* (Психолог 3, Алматы)

7) Распространение практики так называемых гражданских браков или сожительства без официальной регистрации брака. При этом важно отметить, что эксперты высказывают обеспокоенность конкретно в отношении тех сожительствующих пар, у которых рождаются дети без регистрации брака.

– В основном гражданским браком живут те семьи, которые рано или поздно разбегаются. Я не скажу, что брак их официально держит. Нет, просто эти люди изначально несерьезно относятся к семейной ячейке и считают «ну живем и живем». Это, конечно, неправильно, это бьет по женщинам и по детям. (Психолог 2, Семей)

8) Влияние популярной психологии. Интернет и социальные сети в последние годы насыщены психологическими материалами самого разного содержания. Основная их масса касается отношений мужчины и женщины, брака и родительно-детских отношений. Далеко не все материалы отвечают критериям научности и могут быть верно интерпретированы. Между тем, они пользуются большой популярностью у населения, и нередко становятся руководством к действиям.

– Психологическая открытость в интернете, можно открыть и прочесть, что нужно решать личные проблемы. Не за счет семьи, а за счет того, что сам растешь, сам развиваешься – одни так считают. А другие, наоборот, считают, что ты никому ничего не должен. Такие популистские версии влияют на принятие решений. То есть информация, полученная в интернете, освобождает от каких-то обязательств. (Психолог 6, Нур-Султан)

9) Проблема сепарации молодых семей от родителей. Данная смысловая группа включает в себя несколько суждений, которые по своей сути противоположны друг другу. Так, первый эксперт склонен считать, что взаимозависимость родителей и взрослых детей усиливается.

– Ну вот первое – это такая тесная связь с родительской семьей обоих супругов, не отделение, не происходит эта сепарация. <...> это усиливается. Усиливается. (Психолог 1, Нур-Султан)

В то же время второй эксперт, опираясь на многолетнюю практику, утверждает, что поздняя сепарация довольно сильна, но в последнее время число подобных случаев начало снижаться.

– Слияние с родительскими семьями раньше было гораздо больше. Сейчас есть тенденция того, что все-таки молодые отделяются, и живут самостоятельной жизнью. (Психолог 4, Караганды)

Возможно, мнения экспертов регионально детерминированы. В частности, в первом случае психолог ведет практику на протяжении нескольких десятков лет в городе Нур-Султан, во втором – в городе Караганды.

Основные выводы. За последние несколько десятилетий в жизненном цикле казахстанских семей произошли определенные изменения. Среди них: «сжатие» стадий и кризисных периодов жизненного цикла семьи; изменение отношения к вопросу сохранения семьи; семья стала не таким важным «проектом», как это было ранее; на этапе выбора будущего супруга(-и) в приоритете оказываются материальные и статусные ценности; общество расслаивается в зависимости от разделяемых ценностей и взглядов на семью; усилилось расслоение семей в зависимости от их экономиче-

ского статуса; растет число гражданских браков или сожительства без официальной регистрации брака; возросло влияние популярной психологии; изменения в уровне сепарации молодых семей от родителей.

ОСНОВНЫЕ КРИЗИСЫ И КРИЗИСНЫЕ ПЕРИОДЫ В КАЗАХСТАНСКИХ СЕМЬЯХ

В рамках исследования экспертам был задан вопрос об основных кризисах и кризисных периодах, с которыми сталкиваются казахстанские семьи. Анализ интервью позволил вычлнить в общей сложности 49 высказываний экспертов, определяющих различные кризисы и кризисные периоды в жизненном цикле казахстанских семей. По итогам группировки экспертных высказываний было выделено более двадцати основных кризисов (кризисных периодов) (см. Таблица 9).

подавляющее большинство кризисов, перечисленных в Таблице 9, подробно рассмотрены в первой главе, посвященной стадиям жизненного цикла семьи. Эксперты-психологи выстраивают модель жизненного цикла семьи, опираясь на разного рода кризисы / кризисные периоды. Поэтому описание психологического содержания стадий очень тесно связано с содержанием кризисов.

Таблица 9. Основные кризисы и кризисные периоды в казахстанских семьях*
(но основе интервью с экспертами)

№	Кризисы и кризисные периоды	Стадия (этап) жизненного цикла семьи, которой соответствует кризис
1	Социально-экономические кризисы и проблемы в стране	Может иметь место в любой стадии жизненного цикла семьи
2	Начало совместной жизни	Вступление в брак
3	Рождение ребенка (в особенности рождение первого ребенка)	Рождение первого ребенка
4	Финансовый кризис в семье	Может иметь место в любой стадии жизненного цикла семьи
5	Переходный возраст ребенка	Семья среднего возраста
6	Период опустевшего гнезда	Зрелая семья
7	Отсутствие собственного жилья	Может иметь место в любой стадии жизненного цикла семьи (но по большей части Вступление в брак Рождение первого ребенка Семья среднего возраста)
8	Детские кризисы	Рождение первого ребенка Семья среднего возраста
9	Кризис среднего возраста	Семья среднего возраста Зрелая семья
10	Кризис средней семьи	Семья среднего возраста
11	Рождение ребенка с особыми потребностями	Рождение первого ребенка Семья среднего возраста
12	Ребенок идет в детский сад (сопряжено с выходом на работу матери)	Рождение первого ребенка Семья среднего возраста
13	Выявления отклонений в развитии у ребенка	Рождение первого ребенка Семья среднего возраста

№	Кризисы и кризисные периоды	Стадия (этап) жизненного цикла семьи, которой соответствует кризис
14	Первый ребенок идет в школу	<i>Семья среднего возраста</i>
15	Начало посещения ребенком школы	<i>Семья среднего возраста</i>
16	Ипотека	<i>Может иметь место в любой стадии жизненного цикла семьи</i>
17	Кредиты	<i>Может иметь место в любой стадии жизненного цикла семьи</i>
18	Выход на пенсию, старость, болезни	<i>Зрелая семья Стареющая семья</i>
19	Смерть, инвалидность членов семьи	<i>Может иметь место в любой стадии жизненного цикла семьи</i>
20	Ребенок становится студентом	<i>Зрелая семья</i>
21	Кризис самореализации (может возникнуть раньше кризиса средних лет)	<i>Стадия средней семьи</i>

* Кризисы и кризисные периоды упорядочены в таблице в зависимости от частоты упоминаний: чем выше частота упоминаний, тем выше позиция в рейтинге

Условно все кризисы можно разделить на две группы. Первая группа – кризисы, которые имеют внешнее происхождение. Вторая группа – кризисы, которые имеют внутреннее происхождение.

Первая группа кризисов представлена категорией **«социально-экономические кризисы и проблемы в стране»**. Несмотря на то, что в общем списке кризисов внешние кризисы составляют только одну категорию из двадцати двух, частота упоминаний здесь самая высокая. Практически все эксперты так или иначе затрагивают проблематику, связанную с влиянием социально-экономических кризисов и проблем в стране на жизненный цикл семьи в целом и отношения между супругами в частности. С данным типом кризиса семья может столкнуться на любой из стадий жизненного цикла.

Вторая группа кризисов включает в себя двадцать кризисов. Некоторые из них имеют привязку к определенным стадиям жизненного цикла семьи. Наибольшее число кризисов приходится на такие стадии, как рождение первого ребенка и средняя семья, то есть период так называемого социализационного родительства.

Интерпретация интервью позволила выделить десятку кризисов, которые наиболее часто оказывают влияние на казахстанские семьи, при этом являются наиболее тревожными, а в некоторых случаях экстремальными, с точки зрения рисков ухудшения семейных взаимоотношений. Среди них:

- **социально-экономические кризисы и проблемы в стране;**
- **начало совместной жизни;**
- **рождение ребенка (в особенности рождение первого ребенка);**
- **финансовый кризис в семье;**
- **переходный возраст ребенка;**
- **период опустевшего гнезда;**
- **отсутствие собственного жилья;**
- **детские кризисы;**
- **кризис среднего возраста;**
- **кризис средней семьи.**

Важно подчеркнуть, что **начало совместной жизни в браке** – один из кризисов, который привлекает особое внимание экспертов. Данный кризис возникает после

заключения брака. За ним следует кризис, упоминаемый экспертами не менее часто, и связан он с **рождением ребенка**. Применительно к казахстанским семьям необходимо отметить, что на кризис начала совместной жизни накладывается кризис рождения ребенка, в результате уровень конфликтности и проблем в семье резко возрастает, а выход из кризиса может затягиваться. В этот период молодая семья особенно уязвима.

Финансовый кризис в семье так же входит в число «тяжеловесов». Он может возникнуть в любой момент существования семьи. Если опираться на анализ интервью, в полных семьях он чаще всего сопряжен с рождением детей, а если быть точнее, то с первыми пятью годами жизни ребенка. Факторы, которые детерминируют финансовый кризис: работает только один из супругов; пособие на ребенка маленькое и только до года; адаптационный период в детском саду, сопряженный с частыми и продолжительными больничными на работе, серьезные финансовые расходы на ребенка и др.

Финансовые кризисы в казахстанских семьях зачастую связаны с **отсутствием собственного жилья**. Однако в десятку кризисов данная проблема вошла не только по причине тяжелой экономической нагрузки на молодую семью, но и в силу провоцирования вмешательства родственников и поздней сепарации от родителей.

Также напряженными для казахстанских семей оказываются такие кризисы, как **переходный возраст детей и кризис опустевшего гнезда**. В первом случае родители чаще всего оказываются не готовы к изменениям, которые происходят с их ребенком, недопонимание влечет за собой частые ссоры не только между родителями и ребенком, но и между супругами. Во втором случае отделение детей может приводить к переоценке отношений между супругами, чувству одиночества, высвобождению большого количества свободного времени и, как следствие, активному вмешательству в личную жизнь уже взрослых детей.

Практически половина кризисов в общем списке связана непосредственно с детьми: **рождение первого ребенка; рождение ребенка; детские кризисы** (кризис 3 лет, кризис 5 лет и т.п.); **ребенок идет в детский сад; первый ребенок идет в школу; начало посещения ребенком школы; переходный возраст ребенка; рождение ребенка с особыми потребностями; выявления отклонений в развитии у ребенка; ребенок становится студентом**.

Отдельного внимания заслуживает кризис, связанный с рождением ребенка с особыми потребностями. По оценкам экспертов, большинство казахстанских семей не выдерживают данный кризис и разводятся. Такие семьи продолжают свой жизненный цикл как неполные или расширенные – вся ответственность за ребенка с особыми потребностями ложится на плечи матери или матери и ее родителей (бабушка, дедушка ребенка). В действительности нагрузка по уходу за ребенком с особыми потребностями всецело остается на матери еще до развода. Эксперты указывают на то, что отсутствует системный, комплексный подход к реабилитации детей с особыми потребностями.

– Рождение ребенка с особыми потребностями – это кризис, и с этим никто не работает в системе. И женщина оказывается один на один с проблемой. Как правило, такие семьи разваливаются. Потому что важно не только пособие, но и еще важна система. Я, когда смотрю на образ жизни этих женщин, они должны быть либо такими марафонцами, <...>, либо ей нужно становится самой в одном лице дефектологом, логопедом, массажистом, педиатром, медсестрой и социальным работником, – ну то есть это невозможно. (Психолог 1, Нур-Султан)

Важно отметить, что кризисы / кризисные периоды могут накладываться один на другой, создавая мультипликативный эффект.

Вопрос о кризисах и кризисных периодах в семье был включен не только в интервью с экспертами, но и в интервью с информантами-супругами. Последние зачастую не осознают того, что их семья столкнулась с тем, что психологи определяют как разного рода семейные кризисы. Примерно третья часть информантов на прямой вопрос о кризисах в семье дает отрицательный ответ (чаще это мужчины, а также информанты, находящиеся в браке более 9 лет). При этом анализ полного интервью в большинстве случаев выявляет присутствие в истории семьи тех или иных кризисов.

Абсолютным лидером по частоте упоминаний выступают **финансовые кризисы**. Кейсы самые разные: долговая яма; сокращение на работе; финансовые проблемы после переезда в другой город; кредиты и рассрочки как вынужденная стратегия выживания; аренда жилья, съедающая большую часть семейного бюджета, и отсутствие возможности приобрести собственное жилье хотя бы в ипотеку. Кейсы, связанные с острой нехваткой финансов, довольно часто и хорошо просматриваются среди информантов, проживающих в городах Усть-Каменогорск и Павлодар.

КЕЙС 8

– Не на что жить. Он один работает, я сижу в декрете, мне уже никакое пособие не оплачивается. Не знаю, во что ребенка одеть, в школу то надо, это надо. Продукты вообще дорожают с каждым днем, люди в магазине даже ценники не меняют. Снимаем квартиру, комуслуги нужно оплачивать. Кредиты есть. В тот раз даже одежду пришлось взять в рассрочку. Откладывать на жилье нечего. Я открыла счет в Жилстройсбербанке, хотела по 10 000 каждый месяц хотя бы откладывать, но у нас не получается. Пособие маленькое получала, но тем не менее, а сейчас и этого нет. А ребенок растет, каждый месяц нужны эти подгузники, подгузники мы на ночь только одеваем и на улицу. 7000 упаковка - пожалуйста! Как мне с малолетним, зрелым ребенком выйти на работу? Мне некуда его пристроить: мама у меня умерла, его родители в деревне, они уже старые, пенсионеры. На них как ребенка повешаешь? На старшего ребенка тоже не оставишь, он тоже ребенок, хоть и 9 лет. А мне надо выйти на работу, как мне выйти? Несмотря на то, что у нас нет своего жилья, нам никакой помощи нет, государство нам ничем не может помочь. Муж бедолага с одной стороны, я понимаю, что ему сложно. Что теперь делать? (Мадина, в браке 12 лет, 2 детей, Павлодар)

Ряд информантов отмечает, что рождение ребенка в их семье стало своеобразным кризисным периодом. Еще больше подобных кейсов можно обнаружить без привязки к прямому вопросу о кризисах в семье: в этот период уровень и частота конфликтов в семье резко возрастала, противоречия обострялись вплоть до ультимативных требований со стороны супругов. Ситуация нередко усложняется наложением финансового кризиса. Интересно, что в большинстве кейсов финансовый кризис следует за рождением ребенка даже при условии малодетности семьи, значительной разницы в возрасте между детьми, а также наличия высшего образования и работы у отца семейства.

КЕЙС 9

– Когда ребёнок появился, всё стало меняться, потому что пока ребёнка не было – было проще. Вот тут уже взгляды стали меняться. Да потому что у меня было понимание всегда, что за ребёнком муж и жена ухаживают вместе. Тут я столкнулась с тем, что муж не особо так по ночам хочет вставать помогать. Он заботился только о себе, чтобы в доме было чисто, еда стояла. Так как ребенок был беспокойным, мне это всё тяжело давалось. Если бы ребёнок был спокойным, то, может быть, мы и дальше так жили, а тут я стала понимать, что не получается у меня справляться, и муж не хочет помогать. И тут у нас началось... Это все стало проходить, когда муж стал меняться. Потому что он так же, как я, дорожит браком. Он стал свои вот эти вот убеждения, которые у него были с детства, как он видел семью, менять. Я уже говорила, что я стала ставить условия, ультиматумы, и он стал подстраиваться под меня. (Айгуль, 9 лет в браке, 1 ребенок, Усть-Каменогорск)

Кризисы во многих семьях связаны с **активным вмешательством родителей в жизнь молодой семьи и давлением с их стороны**. Кейсы самые разные: совместное проживание с родителями; противостояние свекрови и келин; две хозяйки на одной кухне; конфликт между родителями супругов.

– Кризис – только то, что я не могла найти общий язык со своей свекровью. Все связано со свекровью. Однажды муж позвонил своей маме и попросил ее не ругать, не доставать меня. Тогда свекровь начала возмущаться, что он посмел защищать меня, наговорила ему, и они перестали общаться между собой. (Айгерим, в браке 5 лет, 2 детей, Актобе)

– Мы были на грани развода. Скажем так, из-за разногласия между родителями – моими родителями и родителями жены. То есть не хотели на уступки идти друг другу. И дали выбор моей супруге: либо я, либо ее родители. Как таковых ссор между мной и женой не было. То есть сыграли роль наши родители. Перечить родителям не мог ни я, ни она. Поэтому нам пришлось разойтись. Проживали отдельно 2-3 года. (Мирас, в браке 10 лет, 2 детей, Усть-Каменогорск)

Отсутствие совместных детей для большинства семей, которые с этим столкнулись, стало безусловным кризисом.

– Да, конечно, были. Такие кризисы бывают во всех супружеских парах. Ну я не смогла забеременеть, и этот момент было очень трудно осознать. Ну потом мы как-то смирились. Это был тяжелый момент для нашей семьи. Я еще хотела развестись, чтобы мой супруг мог жениться, и чтобы у него появились дети. Это очень больная тема для меня. Я бы не хотела вдаваться сильно. (Айжан, в браке 13 лет, детей нет, Усть-Каменогорск)

Несколько кейсов содержат примеры **кризиса начала совместной жизни**. К примеру, одна из семей, принявших участие в опросе, вступила в брак примерно полтора года назад и пока не имеет детей. Несмотря на то, что сам информант-супруг

отрицает какие-либо кризисы в их семье, интервью говорит об обратном. Супруги переживают кризис начала совместной жизни, идет активное столкновение разных взглядов на отношения и быт. Супруг уверен, что супруга должна полностью подстроиться под устои в его семье, вплоть до мелочей.

– Главное – это ее характер. Она жила до замужества в другой семье, там у нее были другие ценности. Жила со своими родителями, а теперь – в другой семье, где другие приоритеты. Я понимаю, что ей сложно было с приходом в новую семью. (Жандаулет, в браке 1,5 года, детей нет, Актобе)

Также информанты говорили о кризисах, связанных с **болезнью и смертью близких родственников, алкогольной зависимостью одного из супругов, изменой, охлаждением чувств друг к другу, началом посещения ребенком детского сада и школы.**

Основные выводы. На протяжении жизненного цикла семья может сталкиваться с большим количеством кризисов и кризисных периодов. По оценкам экспертов, самое серьезное влияние на семьи оказывают такие кризисы, как финансовые, начало совместной жизни, рождение ребенка (в особенности рождение первого ребенка), переходный возраст ребенка, период опустевшего гнезда, отсутствие собственного жилья, детские кризисы, кризис среднего возраста и кризис средней семьи. В эти периоды семьи становятся особенно уязвимы.

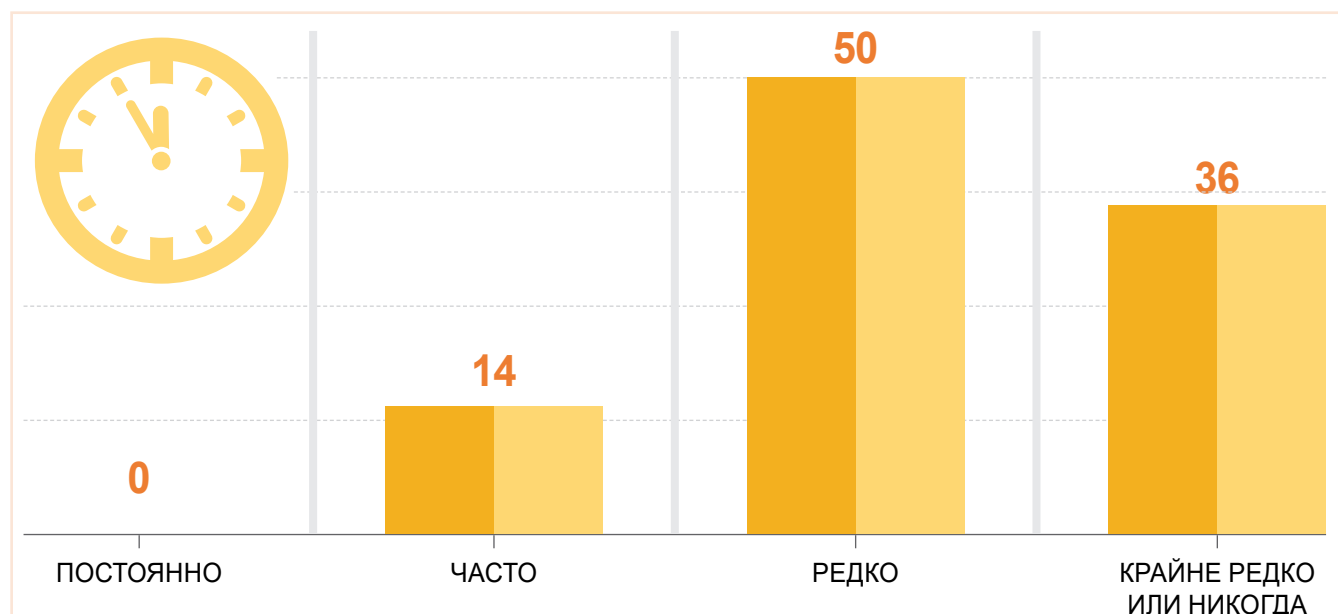
МОДЕЛИ ПОВЕДЕНИЯ СУПРУГОВ В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ

Частота конфликтов

Как показал анализ, большинство информантов оценивают частоту конфликтов в их семье посредством вариантов «редко» и «крайне редко или никогда». В половине случаев, то есть в 50% семей, конфликты случаются редко, еще примерно 1/3 часть семей конфликтует крайне редко или никогда.

Часто происходят конфликты в 14% семей (см. Диаграмма 1).

Диаграмма 1. Распределение ответов информантов на вопрос: «В целом как часто между Вами и супругом(-ой) происходят конфликты?», в %

Сколько времени в среднем проходит между примирением и новым конфликтом? В семейных парах, которые конфликтуют часто, ссоры вспыхивают минимум 1 раз в несколько дней. В тех парах, где серьезные конфликты возникают редко, выяснение отношений происходит 1 раз в месяц или даже 1 раз в 3-4 месяца. Семьи, в которых серьезные конфликты происходят крайне редко, определяют период между примирением и новой ссорой по-разному, но в среднем он составляет от нескольких месяцев до полугода.

Частота конфликтов в подавляющем большинстве семей менялась на протяжении совместной жизни. Можно выделить несколько основных сценариев:

- Рост частоты конфликтов с момента заключения брака (один из самых распространенных сценариев).

– Это менялось с течением времени. Поначалу мы вообще не конфликтовали. У нас был конфетно-букетный период. (Анна, в браке 3 года, детей нет, Павлодар)

- Снижение частоты конфликтов, при этом пик конфликтных ситуаций приходится на первые годы брака (один из самых распространенных сценариев).

– Частота конфликтов, конечно же, она меняется. В начале совместной жизни конфликты происходят чаще. Потому что, когда ты только выходишь замуж, ты только узнаешь, только как бы исследуешь свою пару. Где-то бывают моменты, где вы не совместимы. Когда эти моменты соприкасаются, то происходят конфликтные ситуации, ссоры. (Наргиз, в браке 18 лет, 4 детей, Шымкент)

– Менялась. Да, раньше это было чаще, сейчас реже, потому что мы уже привыкли к характерам друг друга и знаем, находим компромиссы. (Айгуль, в браке 8 лет, 2 детей, Нур-Султан)

- Частота конфликтов меняется по мере возникновения проблем и кризисов в семье, то спадая, то вновь резко возрастая.

– Всегда так не было. Как бы после рождения ребенка ответственности прибавилось, работы прибавилось, да и расходов в принципе прибавилось. В плане финансов. Поэтому до рождения ребенка как-то проще было, (конфликтов почти не было). <...>. Сейчас, мне кажется, чем ребенок старше становится, <...> частота конфликтов немного реже стала. (Эдуард, в браке 3 года, 1 ребенок, Павлодар)

– Конечно, в начале нашей семейной жизни частота конфликтов была редкой. То есть любовь-морковь. Но чуть позже началась <...>. Ну а сейчас, можно сказать, что конфликтов совсем нет, потому что мы уже устали ругаться. (Айжан, в браке 13 лет, детей нет, Усть-Каменогорск)

- Частота конфликтов остается практически неизменной на протяжении всего брака.

– Как они были, так они и есть: и сначала были конфликты, и когда ребенок родился, были конфликты. И сейчас они есть. (Айгуль, в браке 9 лет, 1 ребенок, Усть-Каменогорск)

Глубина конфликтов

Что касается глубины конфликтов в семье, то большинство информантов определяют их как «поверхностные» (36%) и «очень поверхностные: после примирения мы сразу же забываем о конфликте» (32%).

С глубокими конфликтами в семье регулярно сталкиваются порядка 14% информантов.

Порядка 18% информантов затруднились дать однозначную оценку. По их мнению, в семьях имеют место как поверхностные конфликты, так и глубокие (см. *Диаграмма 2*).

Диаграмма 2. Распределение ответов информантов на вопрос: «Как Вы оцениваете глубину конфликтов, случающихся между Вами и супругом(-ой)?», в %

Восприятие глубины конфликта может отличаться у супругов – один и тот же конфликт может по-разному восприниматься мужем и женой.

– Поверхностные – у меня где-то 5 часов. У нее может быть и неделю. Она может держать (обиду) неделю, она может держать (обиду) месяца. Она, когда с матерью со своей, с моей тещей, ругается, она чуть ли не 2 года с ней не общается. Это я захожу к теще, у нее спрашиваю, как у нее дела, и так далее. (Кайрат, в браке 15 лет, 2 детей, Шымкент)

Кроме того, многое зависит от причины или повода для конфликта. В качестве примера информанты приводят конфликты на почве финансовых проблем – такие конфликты в семьях протекают очень тяжело. Еще один из примеров – конфликты, связанные с родителями, чаще всего в интервью речь идет о родителях супруга.

– Глубокие (конфликты) из-за родственников были. Его мама, например, меня обижала. Несколько раз. (Мадина, в браке 12 лет, 2 детей, Павлодар)

– Вот часто была такая ситуация из-за финансов, нехватки денег, и вот эта ситуация была очень глубокой. Во-первых, мы в кредитах были, у нас ипотека, нужно еще что-то делать, нужно еще что-то покупать. Это у нас глубокий был (конфликт) такой, что уже расставили точки над и. (Алибек, в браке 6 лет, 1 ребенок, Павлодар)

Что касается изменений в глубине конфликтов на протяжении семейной жизни, то большинство информантов склоняются к двум основным сценариям.

- С годами конфликты становятся все более поверхностными и переживаются легче.

– В начале супружеской жизни глубина конфликтов была, можно сказать, еще глубже. А сейчас мы вместе уже научились жить. <...> по сравнению с началом супружеской жизни, переживается как-то немного легче. Возможно, это из-за того, что между нами дети, семья, быт общий, то есть вот этот общий дом, собака и так далее. (Наргиз, в браке 18 лет, 4 детей, Шымкент)

- Глубина конфликтов существенно не менялась на протяжении семейной жизни.

– Нет, если честно, это было изначально (глубина конфликтов), я помню все наши конфликты. То есть на протяжении уже стольких лет они (конфликты) как бы на одном уровне. (Наталья, в браке 9 лет, 1 совместный ребенок, Усть-Каменогорск)

Длительность конфликтов

В большинстве семей, исходя из ответов информантов, конфликты носят кратковременный характер (75%).

Затяжные конфликты характерны для 11% семей.

В 14% случаев информанты говорят о том, что конфликты в их семьях протекают по-разному: есть и кратковременные, и затяжные. Плюс многое зависит от причины конфликта (см. Диаграмма 3).

Диаграмма 3. Распределение ответов информантов на вопрос: «Насколько длительными являются конфликты, происходящие между Вами и супругом(-ой)?», в %

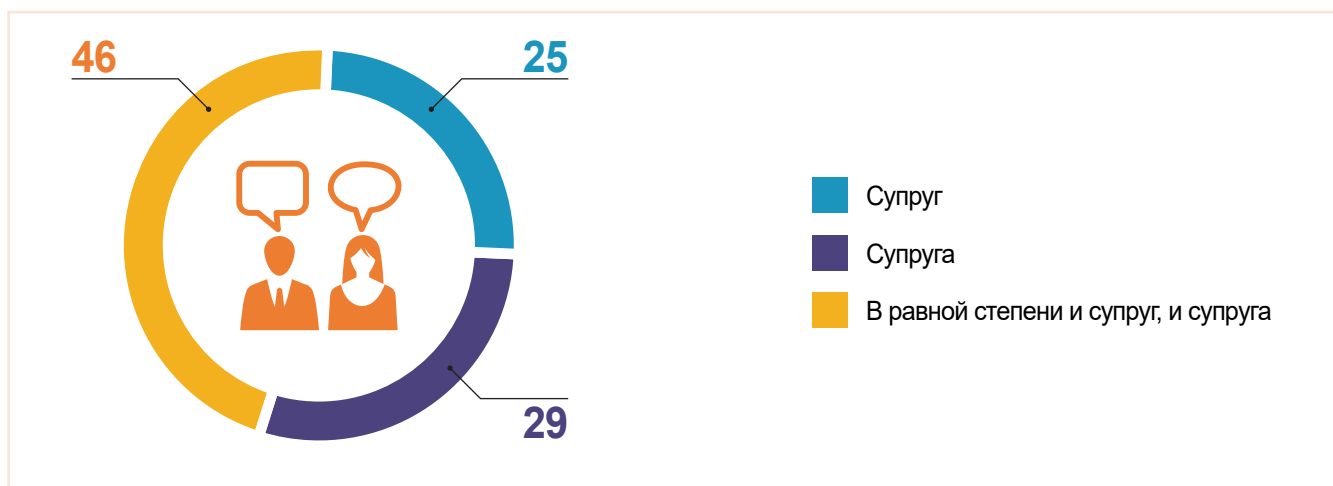

Инициирование конфликта

Согласно ответам информантов, практически в половине семей (46%) инициаторами конфликтов в равной мере выступают и муж, и жена.

Супругу в качестве основного инициатора конфликтов называют порядка 29% информантов, супруга – немногим меньше, а именно 25% информантов (см. Диаграмма 4).

Диаграмма 4. Распределение ответов информантов на вопрос: «Кто обычно является инициатором конфликтов в Вашей семье?», в %

Чаще всего инициатором конфликтов в семье является тот, кто имеет вспыльчивый характер, отличается эмоциональностью и несдержанностью.

– Ну человек он такой, потому что он из маленькой проблемы делает вот такую здоровую проблему, и тут же у него агрессия идет, маты идут и так далее. (Айгуль, 1 ребенок, в браке 9 лет, Усть-Каменогорск)

– В большей степени я, наверное. Недопонимания с моей стороны происходят. Может, потому что я сам по себе импульсивный человек. (Азат, в браке 18 лет, 2 детей, Нур-Султан)

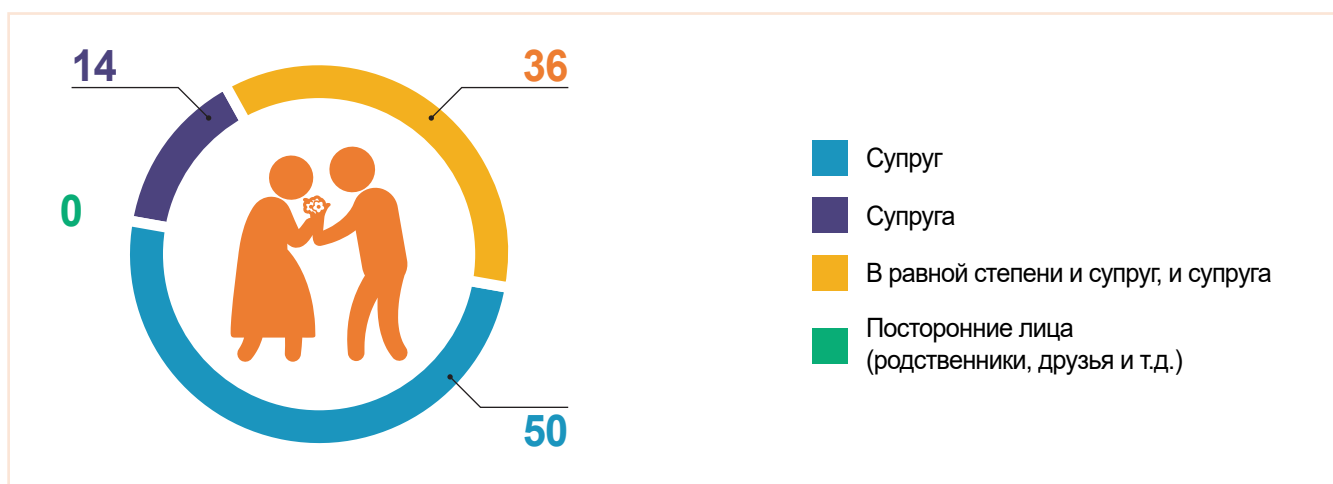
Инициирование примирения

А вот инициатором примирения после конфликта чаще всего выступает муж – информанты указывают на это в половине случаев (50%).

Жена становится основным инициатором примирения между супругами в 14% семей из выборки.

36% информантов указывают на то, что в их семьях инициатива примирения исходит в равной степени от обоих супругов (см. *Диаграмма 5*).

Диаграмма 5. Распределение ответов информантов на вопрос: «Кто обычно является инициатором примирения после конфликта?», в %

Что подталкивает супругов сделать первый шаг к примирению?

- «Я же мужчина». Ряд информантов-мужчин считает, что делать первый шаг к примирению с любимой женщиной, - обязанность мужчины.
- Осознание собственной неправоты.
- Неконфликтность.
- Эмоциональность, когда человек не способен контролировать себя, легко инициирует конфликт и так же быстро успокаивается.
- Понимание того, что партнер никогда не пойдет первым на примирение, независимо от того, кто виноват в конфликте.

Поведение супругов в конфликтных ситуациях

Эксперты на вопрос о том, какие модели поведения супругов в конфликтных ситуациях существуют, приводят в пример классическое деление типов поведения в конфликте из социальной психологии.

Американский психолог и социолог К. Томас выделял пять основных способов поведения в конфликтной ситуации.

1) Соревнование (эксперты еще называют данный стиль авторитаризмом) – стремление добиться удовлетворения своих интересов в ущерб интересам другого. В этом случае позиция другого человека не будет приниматься во внимания. Носитель данного стиля поведения, вступая в конфликт, предпочитает, чтобы другие избегали или улаживали конфликты.

В длительных отношениях данный стиль поведения не применим, возможны лишь элементы соревнования, но только при условии, что оно проводится честно и по заранее определенным правилам.

2) Приспособление – способ поведения, при котором участник конфликта готов поступиться своими интересами и уступить другому человеку ради того, чтобы избежать противостояния. Если конфликт малозначимый, то данный вариант является подходящим вариантом поведения. Но если конфликт касается важных вопросов, то результатом могут стать отрицательные эмоции уступившей стороны (злость, обида, разочарование и др.), в дальнейшем - потеря доверия, уважения и взаимопонимания между участниками.

3) Избегание – участник старается избежать обсуждения конфликтных вопросов и отложить принятие сложного решения «на потом». Таким образом, носитель данного стиля поведения не отстаивает собственные интересы, но также и не учитывает интересы других участников конфликта.

Такая стратегия поведения может быть допустима в отношениях только в случае незначительных противоречий. Если речь идет о серьезных вопросах, в особенности в долгосрочных отношениях, важно открыто обсуждать все спорные вопросы, а не избегать трудностей, что влечет накопление неудовлетворенности и напряжения.

4) Компромисс – это частичное удовлетворение интересов обеих сторон конфликта. Компромисс, несмотря на то что здесь учитываются интересы всех конфликтующих, в большинстве случаев может рассматриваться только как промежуточный этап разрешения конфликта перед поиском решения, в котором обе стороны были бы удовлетворены полностью.

5) Сотрудничество – стремление разрешить конфликт таким образом, чтобы в выигрыше оказались все. Он не просто учитывает позицию другого участника, но и стремится добиться, чтобы другая сторона тоже была удовлетворена.

Это самый оптимальный и конструктивный стиль поведения в долгосрочных отношениях, который отличается стремлением выслушать другого человека, понять его точку зрения, учесть его интересы и найти в спорной ситуации решение, устра-

ивающее все стороны. Благодаря чему отношения становятся более прочными и стабильными.

Конфликты возникают, когда у супругов одинаковый стиль поведения, например конкуренция: «я главный – нет, я главная», «у меня мама была терпеливая, молчала – а у меня она все вопросы решала, папа с ней считался». Очень сложно договариваться с людьми, которые избегают конфликта, – конструктивного решения здесь не будет.

Также эксперты указывают на то, что можно выделить три основные формы существования семьи после заключения брака.

1) Формирование общей модели семьи, когда супруги договорились, вместе сформировали и установили какие-то традиции, ценности и благополучно живут своей семьей.

2) Пакт о ненападении, когда супруги живут вместе, при этом конфликтуют, но не разводятся, потому что дети, некуда уйти, не могут разделить имущество и так далее.

3) Распад семьи, то есть развод супругов.

В семьях информантов встречаются все пять вышеупомянутых стилей поведения в конфликтных ситуациях. **Самая распространенная стратегия поведения – избегание, самая редкая – взаимное сотрудничество.**

Несмотря на то, что каждая отдельная семья, о жизни которой мы узнали благодаря рассказу одного из супругов, это уникальный кейс, **подавляющее большинство из них объединяет одно – замалчивание.** Люди, даже спустя много лет в браке, не умеют решать конфликты конструктивно, не умеют разговаривать о своих проблемах, свободно говорить о своих чувствах, зачастую не способны слушать и слышать своего партнера. **Отсутствует культура открытого и обязательного обсуждения проблем во взаимоотношениях между супругами.** Большинство конфликтов, в том числе очень серьезных, просто замалчиваются. Самый распространенный сценарий – после конфликта сделать вид, будто ничего не произошло, и продолжить обычный ход семейной жизни.

– Ни разу у нас не было, что мы конфликт разрешали за столом переговоров. В семье, я считаю, любое непонимание, конфликт должны решаться путем переговоров, все-таки какой-нибудь компромисс найти. Люди, они же могут языком до всего договориться в принципе. А когда все это дело хлопаньем дверьми или плачем, то не идет разрешение конфликта. Потом все равно в глубине души остается, как ком. Потом как истерика все равно разрывается. (Жасулан, в браке 12 лет, 2 детей, Актобе)

Об этом говорит не только анализ интервью с информантами, но и анализ мнений психологов и медиаторов, работающих непосредственно с конфликтующими супругами.

– Приходят с одной целью, но выявляется, что у них просто нарушена коммуникация, не развита культура общения, культура восприятия друг друга. То есть по большому счету <...> претензии не психологического характера, понимаете, не могут передать свои потребности в словесной форме, вот с такими вопросами чаще обращаются именно пары. (Психолог 6, Нур-Султан)

Еще один важный аспект поведения в конфликте, который привлекает внимание не только в интервью с информантами, но и в интервью с экспертами – культура речи и нормы общения между супругами. Одним из самых ярких проявлений

конфликтного общения является **употребление мата, оскорблений и агрессивная манера выяснения отношений**. Психологи подмечают, что в их практике становится все больше подобных случаев. Причем данная проблема «молодеет», то есть встречается тем чаще, чем моложе возраст супругов и стаж семейной жизни.

– При этом как разговаривают друг с другом супруги – это просто ужас! Это как будто вообще никогда не слышали о культуре взаимоотношений. Нет, это (мат, оскорбления) как «здрасьте», они даже не понимают друг друга, сидя здесь в кабинете. <...> Это в последнее время появилась такая тенденция, что молодые супруги разговаривают настолько на матах. Даже если нет войны между ними, а так просто, еще слегонца они спорят. То есть зачастую это становится нормальным. (Психолог 1, Нур-Султан)

Примерно в половине случаев информанты говорят о том, что в ходе конфликтов испытывают на себе психологическое давление или оказывают его сами. Об этом упоминают как женщины, так и мужчины.

Экономическое насилие упоминается только в нескольких кейсах и только как эпизодическое – «экономические репрессии», когда после ссоры один из супругов на какое-то время ограничивает другого в денежных средствах.

В случае с применением физического насилия информанты крайне осторожны в высказываниях. Охотнее об этом говорят женщины. Только один мужчина-информант открыто признался в том, что в первые годы брака несколько раз избивал супругу, в последний раз это закончилось выкидышем. При этом анализ интервью дает основания предположить, что кейсов с применением физического насилия в отношении женщин больше.

Эксперты, работающие со случаями семейно-бытового насилия, отмечают, что на практике психологическое насилие чаще используют женщины, физическое – мужчины.

Причины конфликтов в семье (на основе интервью с информантами)

№	Причины	Ключевые высказывания информантов
1	Финансовые проблемы	<i>Острая нехватка денег / Нехватка денег / Нехватка денег / Нехватка денег / Ранее были ссоры по финансовым вопросам / Финансовые вопросы, нехватка денег / Нехватка денег / Нехватка денег</i>
2	Мелкие бытовые проблемы	<i>Мелкие бытовые проблемы / Мелкие бытовые причины / Мелкие бытовые причины / Мелкие бытовые причины / Мелкие бытовые причины / Мелкие бытовые причины</i>
3	Разногласия по поводу ухода и воспитания детей	<i>Разногласия в воспитании детей / Разные взгляды на воспитание детей / Разногласия по присмотру за ребенком / Разногласия по уходу и воспитанию ребенка / Разногласия по вопросам воспитания детей / Супруг не помогает с детьми / Упреки со стороны мужа, когда жена уходит по своим делам и оставляет детей с ним</i>
4	Разногласия по поводу распределения домашних обязанностей	<i>Распределение обязанностей / Разногласия по поводу выполнения обязанностей по дому / Неправедливое распределение обязанностей (муж «полеживает», жена все «тащит на себе») / Неправедливое распределение обязанностей в быту / Супруг не помогает с домашними делами / Недовольство супруга, если жена не успевает прибрать в доме или приготовить еду</i>

№	Причины	Ключевые высказывания информантов
5	Разногласия с родителями при совместном проживании с ними	<i>2 хозяйки на кухне / Когда жили с родителями, были конфликты на почве разногласий с ними по быту и бюджету</i>
6	Чрезмерная увлеченность виртуальными играми	<i>Супруг надолго уходит играть с друзьями в PlayStation (может сутками пропадать) / Муж может по несколько суток, не вставая, играть в PlayStation</i>
7	Употребление алкоголя	<i>Супруг иногда возвращается домой сильно пьяный / Алкогольная зависимость</i>
8	Недовольство тем, что жена имеет свои ценности, взгляды, установки на жизнь в семье	<i>Не нравится то, что жена хочет делать все по-своему, нужно только так, как хочет муж и его мама / Когда жена начинает перечить мужу и делать по-своему</i>
9	Онлайн-ставки, которые делает муж	<i>Делает онлайн-ставки в телефоне</i>
10	Недостаток внимания со стороны мужа	<i>Из-за упреков супруги в том, что муж не уделяет ей внимание</i>
11	Ревность	<i>Ревность к мужу / Обиды жены, если муж не отвечает быстро на ее сообщения, звонки</i>
12	Зависимость от телефона	<i>Супруг «зависает» в телефоне</i>
13	Разногласия по поводу приема гостей и походов в гости	<i>Супруга не любит ходить по гостям и не любит принимать часто гостей в доме</i>
14	Долги	<i>Долги мужа</i>
15	Нежелание мужа работать	<i>Муж не работает</i>
16	Курение мужа	<i>Муж курит дома</i>
17	Совместное проживание с родителями	<i>Совместное проживание с родителями супруга</i>
18	Вмешательство родственников	<i>Вмешательство родителей / Из-за родственников</i>
19	Темперамент, эмоциональность	<i>Под влиянием смены настроения / Руководящая должность жены приводит к вспышкам агрессии и неконтролируемого гнева дома / Вспыльчивость и несдержанность супруга</i>
20	Супруг поздно возвращается домой, не ночует дома, не предупреждает о том, что куда-то идет	<i>Супруг гуляет допоздна с друзьями / Супруг иногда может не ночевать дома / Не поднимает трубку или может не предупредить, что его не будет дома</i>
21	Сравнение с бывшей супругой	<i>В начале брака были конфликты из-за сравнений с бывшей женой</i>
22	Вопросы времяпровождения с детьми от предыдущего брака	<i>В начале брака были конфликты из-за времяпровождения супруга с его детьми от первого брака</i>
23	Разный взгляд на семейный досуг	<i>Разногласия по поводу проведения семейного досуга</i>

К кому обращаются супруги за советом и помощью в конфликтной ситуации?

- *Друзья и подруги*

Это самый популярный ответ среди информантов, если рассматривать те случаи, когда супруги прибегают к помощи конкретных людей в разной ее форме. Обращение к друзьям/подругам в случае семейного конфликта несколько чаще встречается среди женской половины информантов, однако данная практика распространена и среди мужчин.

- *Сестры*

К сестрам в большинстве случаев обращаются женщины.

- *Мать*

О том, что обращаются за поддержкой и советом к матери чаще всего говорят женщины. По частоте упоминаний обращение к маме за советом встречается не так часто, как обращение к подругам или сестре/сестрам.

Важно отметить, что большинство информантов, в том числе большинство женщин, принявших участие в опросе, осознанно избегают обращения в случае семейного конфликта к своим матерям по ряду причин. Во-первых, некоторые на собственном опыте убедились в том, что делать это следует только в самом крайнем случае. Ссора между супругами скорее всего завершится примирением, однако родителям будет тяжело избавиться от предвзятого отношения к зятю/невестке или даже простить некоторые поступки. Во-вторых, многие осознают, что их родители скорее всего будут на их стороне, то есть не объективны. В-третьих, некоторые информанты придерживаются твердого убеждения в том, что не следует вмешивать кого-либо, в том числе собственных родителей, в их внутрисемейные конфликты.

- *Тесть, теща*

Один из кейсов интересен тем, что мужчина в случае конфликтов с супругой обращается напрямую к ее родителям, пытаясь через них повлиять на жену.

- *Психолог*

Среди информантов к психологу в случае конфликтов в семье обращались только в двух случаях. Одно обращение было единичным и расценено как крайне неудачный опыт, другое – имело место много лет назад и касалось проблем с алкогольной зависимостью у супруга одного из информантов. В целом практика обращения к психологам не распространена.

- *«Психологи по интернету»*

Видео с лекциями популярных психологов, если верить ответам информантов, смотрит лишь небольшая часть, и это в основном женщины. Такие видео помогают женщинам лучше понимать причины конфликтов с супругом и реагировать на происходящее более спокойно.

- *«Психологические сайты» в социальных сетях*

- *Форумы*

Форумы – также один из вариантов помощи в случае проблем в семье. Чаще всего речь о специальных форумах в социальных сетях. Ответы на форумах ищут не только женщины, но и мужчины.

- *Современная психологическая литература*

Чтение современной психологической литературы упоминается очень редко и, как правило, только женщинами.

- *Тренинги*

Только одна информантка упомянула о том, что прибегла к участию в специальном тренинге по семейным отношениям.

Однако в целом более половины информантов утверждают, что не обращаются к кому-либо за советом или помощью в конфликтной ситуации. В основном это обосновывают тем, что подобные вещи - дело сугубо внутрисемейное и не должно выходить за пределы семьи.

Также необходимо отметить, что мужчины очень редко обращаются к кому-либо за советами и поддержкой в случае конфликтов в семье. Неразрешенный конфликт чаще всего подталкивает супругов к его обсуждению с третьими лицами, однако мужчины идут на этот шаг только в случае очень глубоких конфликтов.

Как правило, в первые годы брака конфликты обсуждаются с кем-то из родителей, чаще всего это мамы супругов. Однако со временем большинство приходит к мнению о том, что этого следует избегать, и стараются «выговориться» сестрам, подру-

гам/друзьям. Супруги, находящиеся в браке более 15 лет, как правило, приходят к тому, что перестают обсуждать проблемы во взаимоотношениях с третьими лицами.

Практика обращения к специалистам в области семейных отношений (на основе интервью с информантами)

Доля семей, в которых был опыт обращения к специалистам в области семейных отношений, крайне низкая – таких кейсов в выборке всего четыре. Три кейса из них – это обращения к психологам. К медиатору обращались только в одном случае.

В трех кейсах опыт обращения к психологу расценивается информантами как положительный или скорее положительный, в одном – как крайне негативный. Подробнее о причинах обращения и оценке опыта обращения в Таблице 10.

Таблица 10. Опыт обращения к специалистам в области семейных отношений

Кейс	Специалист, к которому обращались	Причина обращения к специалисту	Оценка опыта обращения
Бауыржан, в браке 6 лет, Нур-Султан	Медиатор	Раздел имущества, содержание детей после развода	Положительная оценка – Это хорошая практика. Это такой шанс все-таки сохранить семью. – Тогда сели и обсудили. Да, тяжело обсуждали. <...> Я отдал большую долю, но решили миролюбиво, без судов и таскания туда детей.
Алибек, в браке 6 лет, Павлодар	Психолог	Совместное обращение супругов за помощью в урегулировании семейных конфликтов	Отрицательная оценка – Нет, не помогло. Он не дал дельного совета. Мы сказали, что этому психологу самому психолог нужен. После обращения были на грани развода. <...> мы поняли одну вещь – нужно решать, не привлекая внешнего кого-то.
Жулдыз, в браке 9 лет, Нур-Султан	Психолог, коуч	Проблемы с зачатием ребенка	Положительная оценка – Вообще было хорошо мне после сеанса. Мне вообще кажется, что надо мне чаще ходить к психологу. Хотя бы раз в месяц к психологу ходить. Мне очень легко было.
Анна, в браке 10 лет, Актобе	Психолог	Пристрастие супруга к алкоголю, постоянные конфликты в семье на этой почве	Скорее положительная оценка – Я не знаю, помогло ли ему это или нет, но со временем он все-таки бросил пить.

На момент проведения интервью 7 информантов указали, что хотели бы получить психологическую помощь сами, направить супруга(-у) или совместно обратиться к психологу.

Что препятствует им это сделать? Резюмируя ответы информантов, можно выделить ряд причин, среди которых:

- дороговизна услуг психолога;
- нежелание супруга(-и) идти к психологу;
- сомнение в компетентности специалистов, ведущих прием в месте их проживания (как правило, информанты считают, что хорошие специалисты есть только в городах Алматы и Нур-Султан);
- нехватка или отсутствие специалистов в месте проживания;
- недоверие и опасение по поводу того, что в небольшом городе пойдут слухи о подробностях семейной жизни.

Еще два информанта указали на то, что остро нуждались в услугах психолога в прошлом. В одном случае речь шла о кризисе в семье, связанном с вмешательством родителей, когда супруги были на грани развода. Во втором случае речь шла о периоде после рождения ребенка и декретном отпуске. Информантка не смогла обратиться к психологу, так как не располагала финансовыми средствами и не знала о том, что можно консультироваться бесплатно у психолога в государственной поликлинике.

– *Самой мне нужен был психолог вот на момент декрета, когда ребёнок маленький был, уязвимая я такая была...* (Айгуль, в браке 9 лет, 1 ребенок, Усть-Каменогорск)

Практика обращения к специалистам в области семейных отношений (на основе интервью с экспертами)

Анализ интервью с психологами позволяет сделать ряд выводов в отношении практики обращения казахстанцев за психологической помощью в случае возникновения конфликтов в семье.

- Сформировалась культура обращения к психологам, которая пока не так широко распространена, но тем не менее люди начали понимать, когда и по каким вопросам следует обращаться к психологу.
- Частота обращений к психологам за последние годы выросла, в том числе по вопросам семейных конфликтов. По оценке некоторых экспертов на протяжении последних 10–15 лет частота обращений непрерывно росла.
- В период пандемии число обращений супругов к психологам значительно возросло.
- Чаще к психологу обращаются женщины. Доля обращений мужчин растет, хоть и медленно. По оценкам некоторых экспертов, если ранее соотношение обращений женщин и мужчин было 99 к 1, то сегодня оно составляет примерно 80 к 20.
- Выросла частота совместных обращений супругов к психологу, однако в общей массе обращений их доля по-прежнему остается незначительной.
- При совместном обращении супругов к психологу инициатором в подавляющем большинстве случаев выступает кто-то один из супругов, в то время как второй супруг не настроен на работу со специалистом.
- Частота обращений к психологу намного выше в городах, чем в сельских населенных пунктах.
- Большинство обращений к психологам поступает от супругов в возрасте 30–45 лет.
- Большинство обращений к психологу в возрастной группе 20–30 лет поступает от женщин по вопросам создания семьи.
- На практику обращений к психологу оказывает непосредственное влияние уровень дохода – далеко не все семьи могут позволить себе пройти терапию у психолога.
- Изменилось содержание обращений к психологу – люди стали более осознанно относиться к своей семье.
- В подавляющем большинстве случаев к психологам обращаются с конкретным запросом на решение проблем, связанных с ребенком/детьми, однако в ходе терапии выясняется, что на самом деле проблема не в ребенке/детях, а в отношениях между супругами.
- Большинство обращений супругов в состоянии конфликтных отношений про-

исходит уже на стадии, когда оба друг друга ненавидят и находятся на грани развода.

Анализ интервью с медиаторами так же позволяет сделать несколько основных выводов.

- Казахстанцы только начинают узнавать о том, кто такие медиаторы и в чем плюсы их работы. Тем не менее, число обращений к медиаторам растет. Чаще всего к медиаторам обращаются в столице.

- 4 самых распространенных повода для обращения к медиатору: 1) расторжение брака; 2) взыскание алиментов и содержание детей; 3) определение места жительства ребенка; 4) раздел имущества.

- Растет число обращений по поводу раздела имущества после расторжения брака.

- Сельские жители слабо осведомлены о медиации и практически никогда не обращаются к медиаторам.

- Чаще заявителями выступают женщины.

- Совместных обращений супругов практически нет, только если по приглашению одной стороны.

- Чаще всего возраст заявителей составляет 35–45 лет.

- Мужчины-заявители чаще стремятся сохранить семью, чем женщины, последние приходят, чтобы поставить точку в совместной жизни.

- В период пандемии наблюдалось повышение частоты обращений к медиаторам.

- Отсутствует культура мирного и конструктивного разрешения споров между супругами/бывшими супругами. В большинстве случаев у медиатора люди демонстрируют нецивилизованное поведение.

- Как правило, обращение происходит уже в процессе развода или после него. Такие обращения имеют под собой «застарелый» конфликт, пропитанные ненавистью и обидами отношения между супругами. Примирение как таковое здесь уже не уместно, максимум, что можно сделать – это постараться учесть интересы всех сторон в ходе распада семьи, в первую очередь детей.

- Отсутствует практика брачного договора, что в большинстве случаев приводит к серьезному ущемлению женщин и детей в случае развода, а также к травматичному опыту по разделу имущества и определению содержания детей.

- Большое количество дел связано с невыполнением алиментных обязательств отцами: сокрытие доходов, принципиальный отказ от выплаты алиментов, торг «я откажусь от детей, а ты откажись от алиментов». Такие случаи встречаются в практике медиаторов все чаще.

- Шантаж и манипулирование детьми в процессе разрешения имущественных и финансовых споров.

Основные выводы. Частота и глубина конфликтов в большинстве семей снизилась. В 14% семей конфликты носят частый и глубокий характер, в 11% семей конфликты в основном затяжные. Частые ссоры в понимании информантов – это ссоры, которые случаются практически каждый день.

В половине семей конфликты инициируют в равной степени оба супруга, примирение – мужчины. Женщины делают первый шаг к примирению в 14% семей.

Главная проблема и особенность большинства кейсов – замалчивание конфликтов, супруги не умеют разговаривать о проблемах, а самый распространенный стиль поведения – избегание. Большинство ссор сопровождаются употре-

блением мата, оскорблениями и агрессивной манерой выяснения отношений.

Причины конфликтов в семьях самые разные. Наиболее часто упоминаются такие причины, как финансовые проблемы, несправедливое распределение обязанностей по уходу за детьми и в домашнем хозяйстве. Также глубокие конфликты в историях информантов связаны с вмешательством родственников.

К психологам обращаются очень редко. К медиаторам обращаются не только редко, но и зачастую имеют смутное представление о том, кто это и чем они занимаются.

Тем не менее, эксперты отмечают, что частота обращений к психологам и медиаторам постепенно растет. Чаще всего супруги приходят к психологу по поводу проблем с детьми, хотя на самом деле проблема не в ребенке, а в отношениях между супругами. В целом большинство обращений супругов и к психологам, и к медиаторам происходит уже на грани развода либо после распада семьи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Жизненный цикл семьи – последовательность состояний семьи в демографическом и социальном отношениях на непрерывной временной оси с момента образования до момента прекращения существования.

В науке не существует единого подхода, который бы определял точное количество стадий (этапов) жизненного цикла семьи, а также основания для их выделения. Объединяет большинство из подходов то, что они проецируются только на полные семьи с детьми.

С точки зрения отношения супругов к родительству можно выделить следующие стадии жизненного цикла семьи: 1) предродительство; 2) репродуктивное родительство; 3) социализационное родительство; 4) прародительство.

С точки зрения психологов, центральное понятие в описании и анализе жизненного цикла семьи – кризис. С учетом этого периодизация жизненного цикла семьи может выглядеть следующим образом:

1) Добрачные отношения. Основные особенности: знакомство и информационный обмен, освоение новых социальных ролей – мужчины и женщины, состоящих в отношениях; накапливание совместных впечатлений и переживаний; идеализация партнера. Уже на данном этапе формируется конструктивный или деструктивный тип отношений.

2) Вступление в брак – первый серьезный кризисный период в семье, длится в среднем 1-3 года. Основные особенности: затрагивает все семьи в той или иной степени; начало формирования новой иерархии ролей с одновременным освоением ролей «муж», «жена»; столкновение с реальностью совместного быта; столкновение ценностей и их переоценка; достижение ряда договоренностей.

3) Рождение первого ребенка – это, по мнению большинства экспертов, самый серьезный кризис в семье. Основные особенности: физическая и психологическая уязвимость матери; столкновение ценностей и их переоценка; перераспределение семейного бюджета; изменения ролевой структуры, освоение ролей «мать», «отец»; формирование установок и ожиданий в отношении ребенка.

4) Семья среднего возраста. Стадия охватывает период от начала посещения ребенком школы и продолжается до тех пор, пока в семье есть несовершеннолетние дети. Основные особенности: кризисы, связанные с взрослением ребенка-школьника; наложение личностных кризисов супругов.

5) Стадия зрелой семьи. Наступает, когда уже взрослые дети покидают родительский дом. Основные особенности: дети покидают родительский дом; на смену любви приходит осознание супругами взаимозависимости; наложение личностных кризисов, связанных с кризисом среднего возраста, предпенсионным возрастом и выходом на пенсию; появление чувства одиночества и неудовлетворенности браком.

6) Стареющая семья. Данная стадия завершает жизненный цикл семьи. Основные особенности: гармоничные отношения; наложение личностных кризисов, связанных с выходом на пенсию, болезнями, старостью; взаимозависимость.

Жизненный цикл казахстанских семей имеет ряд особенностей:

– влияние традиций (первостепенная ценность семьи; традиция проживания младшего сына с родителями; запрет на совместное проживание до заключения официального брака; использование традиций как инструмент утверждения власти и авторитета над невесткой; столкновение традиционных взглядов старшего поколения и более современных взглядов молодого поколения);

- влияние региональных и территориальных отличий (центр-периферия; региональная специфика семейных традиций);
- проблемы матерей-одиночек (многодетная мать-одиночка как иждивенческая стратегия; отсутствие сепарации между взрослым ребенком и матерью, родившей «для себя»);
- влияние расширенной семьи;
- вмешательство родителей и родственников;
- инфантилизм, поздняя сепарация;
- разрыв поведенческого шаблона у девушек;
- преобладание официальных браков;
- незащищенность женщин и детей после развода;
- высокая степень распространенности психологических проблем у детей из-за того, что родители уделяют им мало времени;
- свадьба в кредит.

За последние несколько десятилетий семейно-брачные отношения в казахстанском обществе претерпели ряд изменений, а именно: «сжатие» стадий и кризисных периодов жизненного цикла семьи; изменение отношения к вопросу сохранения семьи; семья стала не таким важным «проектом», как это было ранее; на этапе выбора будущего супруга(-и) в приоритете оказываются материальные и статусные ценности; общество расслаивается в зависимости от разделяемых ценностей и взглядов на семью; усилилось расслоение семей в зависимости от их экономического статуса; растет число гражданских браков или сожительства без официальной регистрации брака; возросло влияние популярной психологии; произошли изменения в уровне сепарации молодых семей от родителей.

Эксперты определяют более 20 основных кризисов и кризисных периодов, с которыми сталкиваются казахстанские семьи. Разные кризисы могут накладываться друг на друга. Каждый кризис может нести определенные риски для семейных отношений. Значительная часть кризисов так или иначе связана с детьми. Безусловный лидер по частоте упоминаний и среди экспертов, и среди информантов – кризисы финансового характера. Также в десятку наиболее часто упоминаемых и травматичных для семьи кризисов входят следующие: начало совместной жизни; рождение ребенка (в особенности рождение первого ребенка); переходный возраст ребенка; период опустевшего гнезда; отсутствие собственного жилья; детские кризисы; кризис среднего возраста; кризис средней семьи.

Анализ моделей поведения супругов в конфликтных ситуациях показал, что частые конфликты происходят в 14% семей, ссоры вспыхивают минимум 1 раз в несколько дней. В целом в большинстве семей частота конфликтов меняется на протяжении семейной жизни. 2 самых распространенных сценария: рост частоты конфликтов с момента заключения брака и, напротив, снижение частоты конфликтов.

Глубокие конфликты регулярно происходят в 14% семей. В целом глубина конфликта зависит от его причины. Одни из самых тяжелых конфликтов в семьях информантов были связаны с нехваткой денег и вмешательством родителей. В большинстве семей глубина конфликтов менялась, со временем они становились более поверхностными.

В половине семей конфликты инициируют в равной степени мужчины и женщины, примерно в 1/3 семей – супруга, в 1/4 – супруг.

Инициатором примирения чаще всего выступают мужчины (в 50% семей), женщина идет первой на примирение только в 14% семей.

Поведение супругов в конфликтных ситуациях может быть описано, исходя из классического деления типов поведения в социальной психологии: соревнование, приспособление, избегание, компромисс и сотрудничество (К. Томас). При этом наиболее оптимальный стиль поведения в долгосрочных отношениях – сотрудничество. Данный стиль поведения предполагает стремление выслушать другого человека, понять его точку зрения, учесть его интересы и найти в спорной ситуации решение, устраивающее все стороны.

В семьях информантов встречаются все пять вышеупомянутых стилей поведения в конфликтных ситуациях. Самая распространенная стратегия поведения супругов в конфликтных ситуациях – избегание, самая редкая – взаимное сотрудничество. При этом большинство кейсов объединяет отсутствие культуры открытого диалога о проблемах во взаимоотношениях между супругами. Большинство конфликтов просто замалчиваются. Кроме того, в большинстве кейсов конфликтное поведение неразрывно связано с употреблением мата, оскорблениями и агрессивной манерой выяснения отношений.

Каждый кейс по-своему уникален – в семьях встречаются самые разные причины конфликтов. Безусловным лидером среди причин являются финансовые проблемы. Значительная часть конфликтов и фрустраций связана с разногласиями по поводу ухода и воспитания детей и распределения домашних обязанностей.

В рамках исследования не стояло задачи регионального сравнительного анализа. Тем не менее, следует отметить, что среди информантов, проживающих в городах Усть-Каменогорск и Павлодар, гораздо чаще и отчетливее просматриваются кейсы, связанные с острой нехваткой финансов. Как правило, здесь семьи столкнулись с финансовым кризисом сразу после рождения ребенка. Рождение ребенка само по себе является одним из серьезных кризисов, с которым сталкивается семья, однако в данном случае ситуация усложняется наложением финансового кризиса. При этом в большинстве кейсов финансовый кризис следует за рождением ребенка даже при условии малодетности семьи, значительной разницы в возрасте между детьми, а также наличия высшего образования и работы у отца семейства. Зачастую ситуация усложняется тем, что семьи не имеют собственного жилья, а также не имеют возможности приобрести его даже в ипотеку, что съедает основную долю семейного бюджета. Кроме того, женщина не имеет возможности выйти на работу до достижения ребенком трех лет, между тем, выплаты по уходу за ребенком производятся только до года и являются незначительными. В результате в этот период уровень и частота конфликтов в семьях резко возрастает, обостряются противоречия, возникают мысли о разводе.

Большая часть супругов предпочитает «не выносить сор из избы»: не обращаются к кому-либо за советом или поддержкой, а также не интересуются психологией отношений. В остальных случаях чаще всего обращаются за советом и поддержкой к друзьям и подругам, сестрам, матерям. Как правило, к этому подталкивает неразрешенный конфликт, при этом мужчины идут на данный шаг только в случае очень глубоких конфликтов. В первые годы брака супруги нередко обращаются к родителям, со временем большинство приходит к мнению о том, что этого следует избегать, и стараются «выговориться» сестрам или подругам/друзьям. Те, кто находится в браке более 15 лет, как правило, приходят к тому, что перестают обсуждать проблемы во взаимоотношениях с третьими лицами.

Практика обращения к психологам встречается среди информантов очень редко. Большинство не поддерживают идею с обращением к специалисту в случае серьезных проблем в семье. Те, кто не против обращения к психологу, в качестве препятствий указывают дороговизну услуг, сомнение в компетентности специа-

листов, ведущих прием в месте их проживания, опасение по поводу того, что в небольшом городе пойдут слухи о подробностях семейной жизни

Сами эксперты говорят о том, что культура обращения к психологам и модераторам постепенно формируется, частота обращений по семейным вопросам растет. В основном к психологам и модераторам приходят женщины. Самый частый запрос у психолога – проблемы с ребенком, за которыми в большинстве случаев стоит проблема в отношениях между супругами. Самые частые запросы у медиатора – расторжение брака, взыскание алиментов и содержание детей, определение места жительства ребенка, раздел имущества. И психологи, и медиаторы констатируют, что в подавляющем большинстве случаев супруги обращаются уже на стадии, когда оба друг друга ненавидят и находятся на грани развода, а примирение практически невозможно. Кроме того, часто демонстрируют нецивилизованный подход в решении споров.

РЕКОМЕНДАЦИИ

Общие рекомендации по профилактике и коррекции конфликтных ситуаций между супругами:

- Развивать практику и культуру обращения к семейным специалистам – семейные психологи, терапевты, консультанты, медиаторы и др. Квалифицированные семейные специалисты, во-первых, дают возможность выговориться конфликтующим, во-вторых, дают объективную беспристрастную оценку конфликту между супругами и оптимальное решение проблемы, таким образом минимизируя деструктивные последствия конфликта между супругами;

- Сделать доступным посещение, обращение к специалистам (психологи, семейные психологи, семейные консультанты, семейные терапевты и т.п.), например, открывать кабинеты семейных специалистов как на базе государственных поликлиник, медицинских центров, так и частные кабинеты семейных психологов, консультантов. Открывать онлайн-кабинеты для консультирования семейных пар, которые не имеют возможности получить услугу офлайн, в том числе для жителей сельской местности;

- Проводить активную просветительскую работу по теме супружеского конфликта и семейного взаимодействия в популярных «мессенджерах», где простым и понятным языком объяснять и описывать закономерные процессы смены этапов жизненного цикла семьи и протекания нормативных и ненормативных кризисов в семье;

- Распространять брошюры, методические пособия, которые бы включали информацию об основных этапах кризисов в семьях и рекомендации по решению конфликтов, конфликтных ситуаций в семьях. Обязательно давать информационно-справочную информацию с контактными данными семейных психологов, терапевтов, консультантов, центров поддержки семей и т.п.;

- Вовлекать/привлекать, в обязательном порядке, в обучающие мероприятия по семейным отношениям и воспитанию детей мужчин, в том числе так называемых потенциальных и состоявшихся отцов;

- Размещать так называемую социальную рекламу в виде короткометражных видеороликов в социальных сетях, на телеканалах с сюжетом о важности сохранения семьи и семейных ценностях и о том, как важно конструктивно решать конфликтные ситуации в семьях, демонстрировать успешные кейсы решения семейных конфликтов;

- Учитывать региональную специфику при формировании информационной работы по укреплению и развитию внутрисемейных отношений. В частности, как показывают результаты исследования, семьи в южных регионах являются более традиционными, здесь не принято выносить семейные проблемы на обсуждение с чужими людьми, в том числе обращаться к семейным специалистам. Наоборот, центральный и северный регионы демонстрируют либеральные, проевропейские семейные ценности;

- Повышать квалификацию и профессиональные знания и навыки специалистов по семейным конфликтам;

- Проводить аттестацию, сертификацию, оценку специалистов по семейным вопросам (психологи, медиаторы, консультанты, терапевты);

- Психологам применять поведенческие техники семейной терапии, техники, которые позволяют формировать у супругов навыки конструктивного поведения в конфликтной ситуации;

- Развивать медиацию как альтернативный способ решения семейных конфликтов. Грамотное вмешательство медиатора в переговоры сторон делает возможной эффективную коммуникацию между ними, несмотря на сильные негативные эмоции (если конечно, не идет речь о психоневрологической болезни, которую надо лечить иными методами). А это уже позволяет самим конфликтующим найти взаимовыгодный выход из сложной ситуации. Ведущей в урегулировании конфликта является форма коммуникации, используемая конфликтующими при взаимодействии;
- Усиливать профилактическую работу по предупреждению конфликтов в семьях, между супругами. Для организации профилактики, т.е. предупреждения конфликтов в семьях, требуется меньшее количество усилий и ресурсов, чем в разрешении конфликтных ситуаций с ликвидацией последствий конфликта. Данный факт значительно актуализирует проблему профилактики конфликтов в семьях, особенно на ранних этапах развития;
- Разрабатывать и проводить тренинги для семейных пар, нуждающихся в психологической помощи, семейном консультировании, и которые готовы получить помощь. Работа в тренинге предполагает практическую направленность, позволяющую погрузить супругов в проблему профилактики конфликтов в семье и сформировать навыки поведения, которые будут препятствовать возникновению конфликта;
- Ответственным заинтересованным организациям (государственные организации, образовательные учреждения, неправительственные организации и т.д.) изучать международный опыт и практики решения семейных конфликтов в мире, применять успешный опыт в стране;
- Развивать и укреплять традицию совместного семейного времяпровождения. Как отмечают психологи и социологи, семейных досуг – это доступное средство укрепления внутрисемейных отношений. Важно популяризовать совместный семейный досуг и отдых;
- Проводить работу по организации семейного досуга и отдыха, создавать условия для организации семейного досуга (семейный туризм и посещение парков, зон отдыха, культурный отдых и посещение музеев, выставок и др.). Под семейным отдыхом следует понимать не только времяпровождение, требующее определенных финансовых затрат, но и другие формы семейного отдыха, например, чтение книг, просмотр семейного кинофильма, передачи, семейный обед и т.п.
- Принимать меры, способствующие росту качества и уровня жизни казахстанских семей. Согласно результатам исследования, социально-экономические проблемы в казахстанских семьях являются основной причиной конфликтов и разводов между супругами. Например, рассмотреть возможность увеличения размера пособий по уходу за ребенком и продление сроков выплат пособия по уходу за ребенком (с 1 года до 3-х лет);
- Оказывать поддержку в решении жилищных проблем. Как показывают исследования казахстанских семейных пар, одной из основных причин возникновения конфликтов в семьях и разводов супругов является отсутствие собственного жилья (и необходимость проживать с родственниками одного из супругов);
- Организовывать проведение исследований на семейно-демографическую тему на регулярной основе. Применять как количественные методы (массовые опросы), так и качественные (глубинные интервью, социальный эксперимент и т.п.);
- При разработке программ и мер по поддержке семей в Казахстане ссылаться и использовать результаты исследований по изучению гендерной и семейно-демографической политики;

– Семья и семейно-демографическая ситуация/политика всегда должны находиться в центре внимания науки, общества и государства.

Психологические рекомендации по профилактике и коррекции конфликтов между супругами:

– Развивать навык и традиции говорить о проблемах, трудностях, которые ведут к конфликтам между супругами. Один из вариантов решения конфликта – это высказать друг другу то, что чувствуешь, в самом начале конфликта. Именно высказать друг другу все претензии, так называемые обиды и т.д., при этом не пытаясь решить проблему. «Взаимное выражение чувств может помочь в создании условий для использования коммуникации в целях конструктивного обмена мыслями. Однако, следует избегать угроз, лжи, попыток манипуляции партнером, потому что эти действия продиктованы стремлением взять верх над противником, а не добиться обоюдного согласия»⁷;

– Развивать и применять умение слушать, а именно сосредотачивать внимание на том, что говорит и переживает супруг(-а). Размышлять над тем, что говорит партнер, с определенным внутренним настроем на его глубокое понимание и без попыток оценивать услышанное в терминах «хорошо» или «плохо». Стараться запоминать мысли, факты, сообщаемые говорящим человеком, и логику его рассуждений;

– Развивать умение выстраивания личных границ и «традиции» соблюдать личное пространство супруга(-и);

– Не строить иллюзий, брать на себя ответственность, «взрослеть». Супругам, в том числе молодым супругам, важно реально оценивать возможности, ситуацию, слабости и недостатки, которые имеет любой человек, независимо от половой принадлежности, возраста, уровня образования и т.д. Психологи отмечают, что избавление от иллюзий – это шаг в развитии, взрослении, так называемый элемент эволюции;

– Быть терпимыми, научиться понимать и предупреждать потребности друг друга;

– Регулярно организовывать совместное времяпровождение, например общее хобби, посещение клубных мероприятий, мастер-классов и т.п. Психологи отмечают, что совместная деятельность всегда сближает семейные пары. Совместная семейная деятельность важна как для молодых супругов, так и для супругов, которые в браке более двадцати лет. Для «зрелых» пар совместное времяпровождение имеет большое значение, так как в силу объективных причин (взросление детей, раздельное проживание с детьми, выход на пенсию и др.) супруги теряют так называемые точки соприкосновения, поэтому важно в такой момент найти другие общие интересы. Отношения, где оба супруга стремятся к совместному проведению времени и испытывают яркие эмоции от любимого общего дела, делают брак крепким;

– Стремиться к единству в воспитании детей. Психологи отмечают, что единство между родителями в процессе воспитания детей говорит об их определенной зрелости в этом вопросе. Напротив, разногласия в воспитании – это сигнал о дисгармоничных отношениях между супругами. Как показали результаты глубинных интервью, разногласия в воспитании ребенка/детей становятся причиной конфликтных ситуаций в семьях;

– Учиться и уметь управлять своими эмоциями. Эмоциональная саморегуляция, как отмечают психологи, является важным и необходимым навыком для современного человека. Способность человека, в частности супругов, реагировать на собы-

⁷ <https://seldonsk.ru/2019/01/3139/> Развития семейных конфликтов и их предупреждения и разрешения

тия и проживать эмоции «приемлемым» способом способствует конструктивному разрешению конфликта;

– Формировать навык предупреждения семейных конфликтов у супругов, не бояться / не избегать конфликтов и конфликтных ситуаций. Следует отметить, что некоторые мелкие семейные ссоры могут иметь позитивную направленность, помогая прийти к согласию по спорным вопросам и предотвратить крупный конфликт;

– Распространять (на консультациях, в информационных материалах) схему по решению семейных конфликтов в четыре шага, разработанную Х. Корнелиус и Ш. Фэйр. На 1-ом шаге – установить, какая потребность стоит за желаниями другой стороны. 2-й шаг – узнать, в чем разногласия компенсируют друг друга. 3-й шаг – разработать новые варианты решений, наиболее удовлетворяющие потребности каждого. 4-й шаг – сделать это вместе, явно показывая, что конфликтующие – партнеры, а не противники.

Рекомендации семьям на ранних этапах развития:

– Обращаться за помощью к квалифицированным специалистам – к семейным психологам, терапевтам, консультантам;

– Принимать участие в обучающих мероприятиях. Например, проходить обучение по семейному воспитанию и решению конфликтов в семье – это могут быть онлайн-курсы, вебинары по семейному воспитанию, которые находятся в открытом доступе;

– Одновременное совместное участие супругов в обучающих мероприятиях. Например, принимать участие в тренингах для молодых семейных пар. Работа в тренинге предполагает практическую направленность, позволяющую погрузить молодых супругов в проблему профилактики конфликтов в молодой семье и сформировать навыки поведения, которые будут препятствовать возникновению конфликта.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ГАЙД ГЛУБИННОГО ИНТЕРВЬЮ «МОДЕЛИ ПОВЕДЕНИЯ СУПРУГОВ В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ»

Добрый день! Меня зовут _____. В настоящее время мы проводим исследование с целью анализа моделей поведения супругов в конфликтных ситуациях. Пожалуйста, уделите время и ответьте на наши вопросы. Наша беседа будет записываться на диктофон, так как данная информация будет расшифрована и обработана в обобщенном виде и после передана для подготовки аналитического материала.

Заранее благодарим за участие, нам очень важно именно Ваше мнение!

– Как я могу Вас называть?

1. Сколько Вам лет?
2. Какое образование Вы имеете? (уровень, специализация)
3. Вы работаете? Кем Вы работаете?

Далее, если ЖЕНЩИНА работает:

- 3.1 Вы хотели бы продолжить работать или предпочли бы заниматься только домашним хозяйством, детьми?

Далее, если ЖЕНЩИНА НЕ работает, в том числе находится в декретном отпуске:

- 3.2 Планируете ли Вы выйти на работу в ближайшее время / после окончания декретного отпуска?
- 3.3 Почему Вы планируете выйти на работу / НЕ планируете выходить на работу?
4. Сколько лет Вашему(-ей) супругу(-е)?
5. Какое образование у Вашего(-ей) супруга(-и)?
6. Ваш(-а) супруг(-а) работает?

Далее, если муж/жена информанта НЕ работает, в том числе находится в декретном отпуске:

- 6.1 Планирует ли Ваш(-а) супруг(-а) выйти на работу в ближайшее время?
- 6.2 Если НЕТ, то с чем это связано?
7. Как долго Вы состоите в браке?
8. Сколько лет было Вам и Вашему(-ей) супругу(-е), когда Вы заключили брак?
9. Скажите, пожалуйста, это Ваш первый брак? А у Вашего(-ей) супруга(-и)?
10. Как долго Вы были знакомы с Вашим(-ей) мужем/женой до вступления в брак? Как долго встречались до заключения брака?
11. Был ли у Вас опыт совместного проживания до официальной регистрации брака? Если да, то как долго Вы проживали совместно?

Далее вопрос для тех, кто проживал совместно не менее 5 лет до официальной регистрации брака:

- 11.1 Почему Вы приняли решение о совместном проживании без регистрации брака в органах РАГС?
12. Скажите, пожалуйста, почему Вы решили жениться на Вашей супруге / выйти замуж за Вашего супруга? Это было осознанное решение? Возможно, были какие-то обстоятельства, которые вынуждали/подталкивали Вас это сделать, ускорили принятие решения?
13. Есть ли у Вас совместные дети?

Далее вопросы для информантов, у которых есть совместные дети:

- 13.1 Сколько у Вас детей и какого они возраста?
- 13.2 Ребенок/дети проживают с Вами? Если нет, то почему?

Вопросы для информантов, имеющих опыт развода:

14. У Вас есть дети от предыдущего брака? С кем они проживают? На чьей фамилии остался(-ишь) ребенок/дети после развода? Вы общаетесь с ними? Оказываете им материальную помощь? Как Ваша жена / Ваш муж относятся к этому?
15. Расскажите, пожалуйста, как распределяются обязанности в Вашей семье (заработок, домашние дела, уход и воспитание детей)?
16. Такое распределение обязанностей было всегда или что-то существенно менялось в ходе совместного проживания?
17. Вас устраивает такое распределение обязанностей?
18. Вы живете сами или совместно с кем-то из родственников (родители мужа/жены, родственники)?

Далее вопрос для информантов, которые проживают с родителями/родственниками:

- 18.1 Как давно Вы проживаете совместно с родителями/родственниками супруга(-и)?
- 18.2 Почему Вы проживаете совместно с родителями/родственниками супруга(-и)?
- 18.3 Доставляет ли Вам это какой-либо дискомфорт или, наоборот, приносит пользу?

- 18.4 Бывают ли у Вас конфликты с мужем/женой из-за совместного проживания с родителями/родственниками? (ОДИН ОТВЕТ)
1. Постоянно
 2. Часто
 3. Редко
 4. Крайне редко или никогда ----- **ПЕРЕХОД К ВОПРОСУ №19**
- 18.5 Как бы Вы оценили глубину таких конфликтов? (ОДИН ОТВЕТ)
1. Очень глубокие: крайне тяжело переживаются и не проходят до конца даже после примирения
 2. Глубокие
 3. Поверхностные
 4. Очень поверхностные: после примирения мы сразу же забываем о конфликте
- 18.6 По каким причинам, как правило, возникают подобные конфликты?
- 18.7 Кто обычно является инициатором подобных конфликтов? (ОДИН ОТВЕТ)
1. Я
 2. Мой(-я) супруг(-а)
 3. Родители/родственники, с которыми вы проживаете
- (98) Другое:
- 18.8 Подталкивали ли Вас конфликты на почве совместного проживания с родителями/родственниками к мыслям о разводе?
19. В целом как часто между Вами и супругом(-ой) происходят конфликты? (ОДИН ОТВЕТ)
1. Постоянно
 2. Часто
 3. Редко
 4. Крайне редко или никогда
20. Сколько времени в среднем проходит между примирением и новым конфликтом?
21. Так было всегда? Или в разные периоды брака частота конфликтов менялась?
22. Как Вы оцениваете глубину конфликтов, случающихся между Вами и супругом(-ой)? (ОДИН ОТВЕТ)
1. Очень глубокие: крайне тяжело переживаются и не проходят до конца даже после примирения
 2. Глубокие
 3. Поверхностные
 4. Очень поверхностные: после примирения мы сразу же забываем о конфликте
- (98) Другое:
23. Так было всегда? Или глубина конфликтов менялась в разные периоды брака?
24. Насколько длительными являются конфликты, происходящие между Вами и супругом(-ой)? (ОДИН ОТВЕТ)
1. Кратковременные
 2. Затяжные
 3. Очень затяжные: конфликты между нами могут длиться по нескольку дней и даже больше
- (98) Другое:
25. Если частота, глубина конфликтов в Вашей семье менялась, то с чем это, на Ваш взгляд, связано?
26. Кто обычно является инициатором конфликтов в Вашей семье? (ОДИН ОТВЕТ)
1. Я
 2. Мой(-я) супруг(-а)
 3. В равной степени я и он(-а)
 4. Посторонние лица (родственники, друзья и т.д.)
- (98) Другое:
27. По каким причинам обычно возникают конфликтные ситуации в Вашей семье? Какие поводы приводят к конфликтам?
28. В каких формах происходят конфликты в Вашей семье? Что происходит во время конфликта? Как реагируете, ведете себя Вы в ходе конфликта с супругом(-ой)? Какие действия предпринимаете? И как реагирует Ваш(-а) супруг(-а)? Постарайтесь, пожалуйста, как можно подробнее описать, что происходит.
- 28.1 Были ли случаи, когда в ходе конфликта Вы испытывали на себе серьезное психологическое насилие, экономическое насилие, физическое насилие? Или сами его применяли к супруге(-у)?
- 28.2 Обращались ли Вы когда-либо в правоохранительные органы из-за конфликтов с супругом(-ой)? Если да, расскажите, пожалуйста, более подробно об этом, помогло ли это, как повлияло на взаимоотношения в семье?
29. Кто обычно является инициатором примирения после конфликта? (ОДИН ОТВЕТ)
1. Я
 2. Мой(-я) супруг(-а)
 3. В равной степени я и он(-а);
 4. Посторонние лица (родственники, друзья и т.д.)
- (98) Другое:
30. Какие шаги Вы обычно предпринимаете для того, чтобы примириться с Вашим(-ей) супругом(-ой) после конфликта?
31. Какие шаги обычно предпринимает Ваш(-а) супруг(-а) для того, чтобы примириться с Вами после конфликта? Вопросы, ответы на которые необходимо получить у информантов, являющихся родителями 1 или более детей:
32. Расскажите, пожалуйста, какую роль в Ваших конфликтах/ссорах с мужем/женой играют Ваши дети? Они чаще являются свидетелями ссор или Вы стараетесь оградить их от этого? Принимают ли они какое-то участие в конфликтах?
33. Разговариваете ли Вы с детьми после ссор, пытаетесь успокоить, объяснить, что происходит?
34. В случае необходимости к кому Вы обычно обращаетесь за советом, помощью при конфликтной ситуации в семье (родители, друзья, форумы в социальных сетях, психологическая литература и др.)? Почему именно к ним / к данным ресурсам?

35. Привлекаете ли Вы других людей для решения конфликтной ситуации? Если да, то кто это (друзья, родители, дети, медиаторы, юристы и др.)? Почему Вы привлекаете других людей для решения конфликтной ситуации? И почему именно этих людей?
36. Как Вы считаете, были ли в Вашей семье некие кризисные ситуации или периоды, которые оказали серьезное влияние на семейный уклад, семейные взаимоотношения? Если да, можете, пожалуйста, рассказать об этом более подробно: с чем они были связаны, как отразились на Вашей семье?
37. Обращались ли Вы или Ваш супруг(-а) когда-либо за психологической помощью? Если да, можете рассказать об этом опыте (к какому специалисту обращались, как нашли специалиста, принесло ли пользу, какие были недостатки)?
38. Возможно, Ваша семья нуждается в консультации специалистов в данный момент? Если да, то что мешает Вам это сделать?
39. На Ваш взгляд, какая помощь необходима или может быть полезна семьям, находящимся в конфликтных отношениях?

Благодарим Вас за участие в нашем исследовании!

**ГАЙД ЭКСПЕРТНОГО ИНТЕРВЬЮ
«МОДЕЛИ ПОВЕДЕНИЯ СУПРУГОВ В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ»**

*Добрый день! Меня зовут _____. В настоящее время мы проводим исследование, а именно опрос экспертов, с целью анализа моделей поведения супругов в конфликтных ситуациях. Пожалуйста, уделите время и ответьте на наши вопросы. Наша беседа будет записываться на диктофон, так как данная информация будет расшифрована и обработана в обобщенном виде и после передана для подготовки аналитического материала.
Заранее благодарим за участие, нам очень важно именно Ваше мнение!*

– Как я могу к Вам обращаться?

1. Какое образование Вы получили, в том числе дополнительное, повышение квалификации и т.д.?
2. Назовите сферу Вашей профессиональной деятельности?
3. Как давно Вы работаете в данной сфере?

Далее вопросы, предназначенные для экспертов, которые имеют психологическое образование:

4. Какие основные стадии (этапы) жизненного цикла семьи существуют? ----- **в случае, если эксперт по каким-либо причинам не способен дать ответ на данный вопрос, ПЕРЕХОД к вопросу №8**
5. Каково психологическое содержание каждой стадии жизненного цикла семьи?
6. Если говорить конкретно о семьях в казахстанском обществе, имеют ли они какие-либо особенности в стадиях (этапах) жизненного цикла и в психологическом содержании стадий? Каков зачастую их жизненный цикл? Имеются ли региональные или какие-либо другие различия в этом отношении?
7. Можно ли сказать, что за последние несколько десятилетий в стадиях жизненного цикла казахстанских семей и их психологическом содержании произошли серьезные изменения? Если да, то в чем они заключаются?
8. Каковы основные кризисные периоды в казахстанских семьях? Оказывают ли на это влияние социально-экономические характеристики супругов?
9. Как часто к Вам обращаются за помощью супруги, находящиеся в конфликтных отношениях?
10. Кто обращается чаще: мужчины или женщины? Бывают ли случаи совместного обращения супругов?
11. По Вашему опыту, каким образом социально-экономические характеристики (возраст, уровень дохода, место проживания (город/село), регион проживания и т.п.) влияют на практику обращения к указать сферу профессиональной деятельности эксперта?
12. Исходя из Вашей практики, можно ли говорить о том, что в последние годы среди супругов, находящихся в конфликтных отношениях, частота обращений к указать сферу профессиональной деятельности эксперта выросла или каким-либо иным образом серьезно изменилась?
13. Не могли бы Вы, опираясь на личный профессиональный опыт, постараться резюмировать, какие причины, факторы лежат в основе конфликтных ситуаций в современных казахстанских семьях? С какими проблемами и трудностями в семейных взаимоотношениях сталкиваются супруги?
14. По Вашим наблюдениям, какие модели поведения супругов в конфликтных ситуациях существуют? Кто зачинщик? Кто первым идет на примирение? Кто и какие шаги предпринимает для разрешения конфликта? Вовлекаются ли в конфликтную ситуацию на разных ее этапах другие люди, и кто это, как правило? В целом как ведут себя конфликтующие супруги?
15. Какую роль в подобных ситуациях играют дети? Как часто они вовлекаются в конфликты? Каким образом это происходит?
16. Какую роль в подобных ситуациях играют родители супругов или близкие родственники?
17. Можете ли Вы сказать, что существуют определенные модели поведения супругов в конфликтных ситуациях, характерные для того или иного этапа брака? А также для той или иной социально-экономической группы населения (в зависимости, например, от дохода, уровня образования, этнической принадлежности, территориальной принадлежности и т.д.)?
18. Какие рекомендации Вы могли бы дать в плане оказания *психологической* поддержки семьям в профилактике и коррекции возможных нарушений на ранних этапах развития семьи? А также в плане оказания других форм поддержки (юридической, социальной и т.п.)?
19. В целом какие рекомендации Вы могли бы дать для снижения конфликтного потенциала в семьях, помощи в предотвращении или смягчении кризисных ситуаций?

Благодарим Вас за участие в нашем исследовании!